

METODIKA VÝSKUMU NOVOVEKEJ STOLOVEJ A KUCHYNSKEJ KERAMIKY NA PRÍKLADE NÁLEZOV Z HRADU LIETAVA

SAMUEL ŠPANIHEL

Methodology of a Research of Post-medieval Table and Kitchen Ceramics from the Castle of Lietava. This study presents the methods of processing post-medieval pottery on the example of an assemblage from Lietava Castle. During the first step of the pottery analysis, a descriptive system was developed. Quantification monitored the occurrence of selected features and archaeometric analyses focused on ceramic masses and glazes from castles Lietava and Budatín and city Žilina also. The selected files were examined by principal component analysis, cluster analysis and spatial analysis. On the basis of all the information obtained, three chronological periods were created – transitional, early modern and pre-modern. Geographically, the ceramic production of north-western Slovakia finds most analogues in Silesia, eastern Slovakia and eastern Moravia.

Keywords: North-western Slovakia, post-medieval period, pottery, descriptive system, archeometry.

ÚVOD

Štúdia sa venuje novovekej keramike na severo-západnom Slovensku, pričom analyzovaný súbor pochádza z hradu Lietava. Primárnym cieľom práce bolo vytvorenie metodiky spracovania novovekej keramiky. Predstavený je i vzorový model celkovej hrnčiarskej produkcie severozápadného Slovenska (Horné Považie a Kysuce) a objasnenie vývoja jednotlivých keramických nádob, a to v období novoveku. Práca sa zameriava na miestnu výrobu spadajúcu do kategórie hrnčina (*earthenware*, *Irdenware/gut*, *cserép*), konkrétne úžitkovú stolovú a kuchynskú keramiku.

STAVEBNÝ A HISTORICKÝ VÝVOJ HRADU LIETAVA

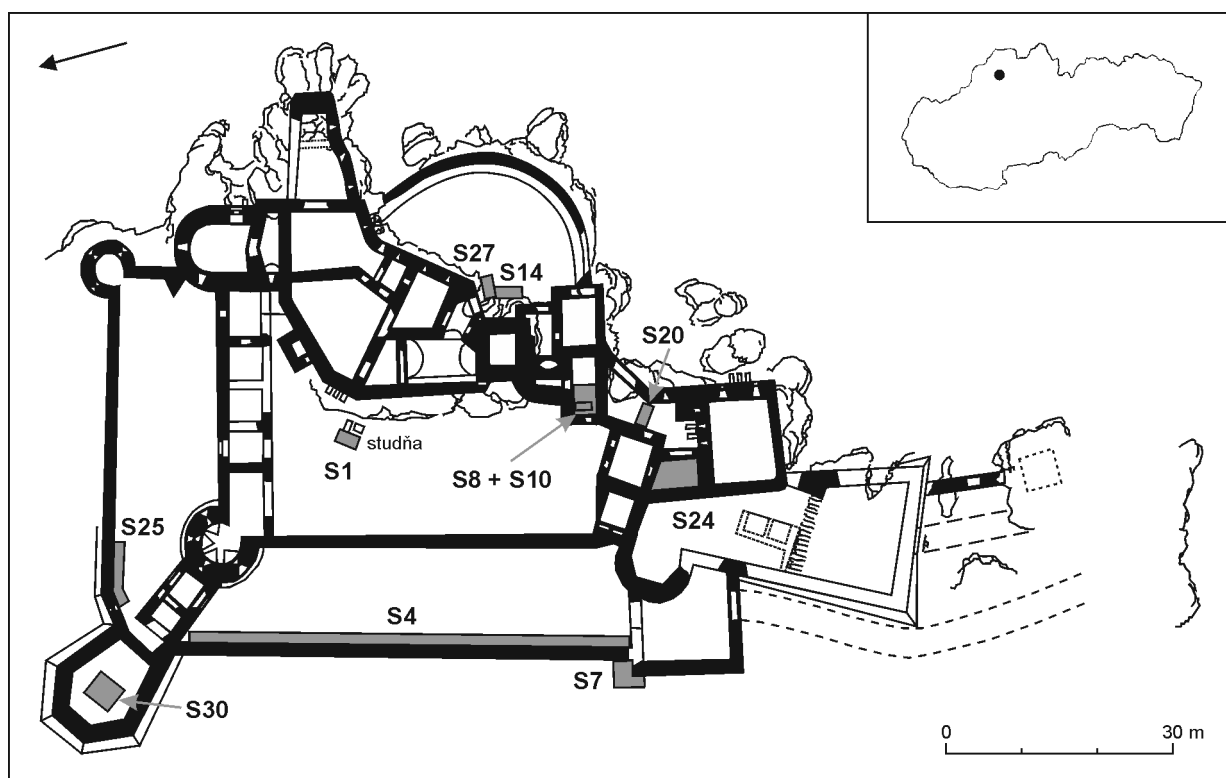
Zrúcanina hradu Lietava sa nachádza asi 10 kilometrov južne od mesta Žilina (obr. 1). Stojí na zlepenčovom výbežku brala Cibuľník (Malec 2012, 92) ležiacom vo východnej časti Súľovských vrchov, respektíve jeho podcelku Skalky, ktorý sa nachádza v severozápadnej časti Fatransko-tatranskej oblasti medzi riekami Váh a Rajčianka.

Najstaršou časťou hradu je zrejme hranolová obytná veža datovaná do záveru 13. stor. (Šimkovic 2014, 23). K nej bolo následne pripojené malé hradené nádvorie uzatvorené kaplnkou. V prvej polovici 14. stor. bol na východnú stranu skalného výbežku pristavený palác, čím sa dotvoril budúci tzv. starý (či horný) hrad so severozápadne orientovanou bránou. V priebehu 15. stor. bol prebudovaný vstup k tejto bráne, ktorý bol neskôr nahradený rizalitom, a nová

brána do hradu bola umiestnená do rozsadliny východne od starej veže (Janura 2014, 32; Šimkovic 2014, 23).

V druhej polovici 15. stor. sa k starému hradu pripojila obytná veža a na samostatnom juho-východnom brale bol vybudovaný palác. Nasledovalo vybudovanie nového predhradia so studňou (budúci stredný hrad) doplnené o nárožnú valcovú baštu a ďalší vežovitý palác. K palácu bola pripojená západná hradba s hranolovitou vežou. V prvej polovici 16. stor. bol prebudovaný palác na hornom hrade a vznikla nová kaplnka. Severná hradba stredného hradu bola doplnená o novú bránu. Horný hrad a severný vežovitý (Kynysiho) palác boli spojené novou budovou brány. Na predhradí bola postavená kuchyňa, ktorá scelila do jedného celku stavby situované južne od starého hradu. Následne bol vybudovaný veľký delostrelecký rondel, ktorý zároveň kryl most spojujúci predhradie a horný hrad. V tejto dobe vznikla tiež veľká okrúhla veža umiestnená k južnej bráne do stredného hradu (Kočíš 1989, 164; Šimkovic 2014, 23).

Architektonický vrchol dosiahol hrad Lietava počas druhej polovice 16. stor. a v prvej štvrtine storočia nasledujúceho. Modernizovali sa staré fortifikačné prvky a zjednotili sa budovy horného hradu do výstavného paláca. Pri severnej hradbe vznikol nový palácový trakt a pod ním predhradie s bránou napojenou na valcovú delovú baštu. Nové predhradie s kulisovou bránou bolo vybudované i na západnej strane. Na južnom konci tohto stavebného celku stála hlavná brána. Nová hradba bola posilnená dvoma delovými bastiónmi. Hranatý bastión bol navyše doplnený malým predsunutým opevnením. Poslednou stavbou na hrade bol

Obr. 1. Lietava, hrad. Poloha jednotlivých sond s analyzovaným keramickým materiálom (upravené podľa Bielich 2019, 129, obr. 1).

polygonálny bastión spájajúci severnú a západnú hradbu dolného hradu, vybudovaný v 17. stor. Keď hrad stratil svoju sídelnú funkciu slúžil dočasne ako sklad a neskôr ako archív. Definitívne bol opustený v roku 1760 (Plaček/Bóna 2007, 179, 180).

ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM LOKALITY

Archeologický výskum lokality prebieha od roku 2009 (obr. 1). V predloženej štúdii sú vyhodnotené keramické súbory získané v rokoch 2009 až 2015. Ich predbežné datovanie autormi výskumu je uvedené na obr. 2. Okrem stolovej a kuchynskej keramiky-hrnciny lokálneho pôvodu sa v súbore nachádzali artefakty patriace medzi bežné predmety hmotnej kultúry novoveku. Prekvapujúce bolo malé zastúpenie mincí, a tiež predmetov, ktoré by mohli byť spájané so spoločenskou elitou, a to i v keramickom nálezovom fonde, kde sú tieto predmety zastúpené menej než 0,7 % z celkového počtu 16 809 skúmaných fragmentov. Pravdepodobne ide o doklad dlhodobého a systematického opúšťania hradu (Bednár/Krišková 2011; Bielich 2011; 2013; Bielich/Krišková 2012; 2014; Bielich/Valicová 2015).

Sonda 1/2009

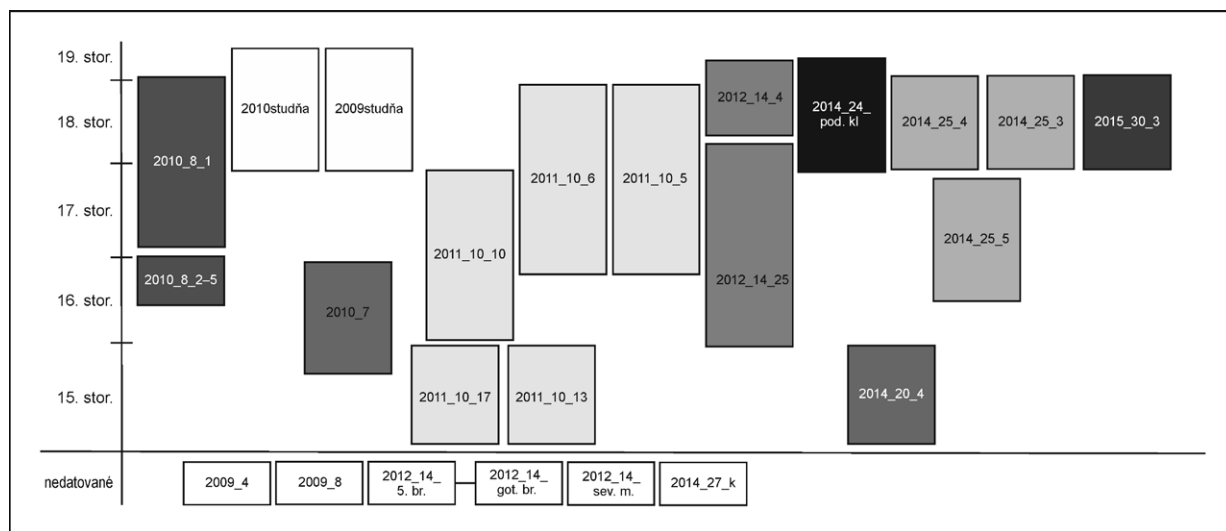
Pod označením sonda 1 je evidovaná výplň studne. Nálezy sú analyzované podľa kontextov z jednotlivých rokov výskumu. Jej exkavácia začala v roku 2008, ale prvý ucelený keramický súbor priniesol až rok 2009. Vtedy sa skúmala hlinitá vrstva (kontext 2). Podľa zloženia vrstvy sa dá predpokladať, že steny studne boli vymazané okrovým ílom, a to do hĺbky cca 900 cm. Nasledovala hlinitá vrstva 3 avšak so stopami červeného ílu, namiesto ílu okrového, ktorý tu absentoval (Bielich 2013, 32–34).

Keramický súbor z kontextu 2 je pre potreby tejto práce označovaný ako 2009studňa.

Sonda 4/2009

Sonda sa nachádzala pri západnej hradbe dolného hradu. V tejto sonde sa pod vrstvou stavebnej sutiny (kontext 1) nachádzala výrazná hlinitá vrstva (kontext 2). Do nižších vrstiev sa nepokračovalo (Bednár a i. 2013, 33).

Keramický súbor je pre potreby tejto práce označovaný 2009_4 a pochádza z kontextu 2.

Obr. 2. Lietava, hrad. Datovanie jednotlivých kontextov podľa autorov výskumu.

Sonda 8/2009

Sonda sa nachádzala v severozápadnom rohu pekárne, v priestore, ktorý spájal hlavnú vežu s Kynysiho palácom. Po odstránení tenkej humusovitej vrstvy (kontext 1) bola skúmaná výrazná sutinovo-hlinitá vrstva (kontext 2). Vrstva bola rozdelená na 5 subvrstiev, ktoré sa rozlišovali iba pomermi drobných prímiesi (Bednár a i. 2013).

Nálezový celok z kontextu 2 je pre potreby tejto práce označovaný ako 2009_8.

Sonda 8/2010

Sonda sa nachádzala v priestore pekárne a je rozšírením sondy 2/2009. Pod kontextmi z roku 2009 ležala tenká hlinitá vrstva (kontext 1). Táto vrstva prekryvala komplex nevýrazných hlinitých vrstiev s prímiesou uhlíkov a sutín (kontexty 2–5). V tomto súvrství bola nájdená i minca z roku 1541 (Bielich 2011, 18).

Z tejto sondy pochádzajú keramické súbory označované pre potreby tejto práce ako 2010_8_1 (kontext 1) a 2010_8_2–5 (kontexty 2–5).

Sonda 1/2010

V tomto prípade ide o rovnakú sondu, ako je sonda 1/2009. Keramický súbor, označený pre potreby tejto práce ako 2010studňa, pochádza z kontextu 3, ktorý bol exkavovaný až v roku 2010 (Šimkovic 2014, 25).

Sonda 7/2010

Sonda bola umiestnená v exteriéri veže vstupnej brány, pri jej severozápadnom nároží. V sonde sa odkryla zachovaná časť muriva severozápadného nárožia veže i s liatym základom. Pod trávnaťm horizontom (kontext 1) sa nachádzala sutinová vrstva (kontext 2). Nasledovala tmavohnedá hlinitá vrstva (kontext 3) s prímiesou sutín (Bednár/Krišková 2011, 40; Bielich 2019, 131).

Nálezový celok z kontextu 3 je pre potreby tejto práce označovaný ako 2010_7.

Sonda 10/2011

Sonda sa nachádzala v priestore bývalej brány stredného hradu a bola situovaná pri východnom rohu brány. Po odstránení sutinových vrstiev, ktoré neobsahovali skoro žiadne nálezy (kontexty 1–4), bola zachytená tenká vrstva ílovitej hliny (kontext 5). Pod ňou ležala hlinitá vrstva (kontext 6). Kontext 7 predstavoval vklinenú lokálnu vrstvu malty v severnej časti sondy. Pod ňou sa nachádzala hlinito-maltová vrstva (kontext 8). Nižšie bola znova vrstva malty (kontext 9). Nasledovala hnedá hlinitá vrstva (kontext 10), zrejme podlaha. Pod ňou sa nachádzali dve tenké hlinito-štrkovité vrstvy (kontexty 12 a 13). Nižšie bola zachytená piesková vrstva (kontext 13) a s ňou súvisiaci múr. Vedľa tohto múru bol doložený ešte jeden, ktorý bol položený priamo na skalu (kontext 14). Kontexty 15 a 16 predstavovali zvyšky obdobných kamenných štruktúr. Posledná bola hlinitá vrstva (kontext 17), ktorá už ležala priamo na skale (Bielich 2011, 18–20).

Z tejto sondy boli k ďalšiemu spracovaniu vybrané kontexty 5, 6, 10, 13 a 17, označené pre potreby tejto práce ako 2011_10_5, 2011_10_6, 2011_10_10, 2011_10_13 a 2011_10_17.

Sonda 14/2012

Sonda sa nachádzala v priestore rondelu (tzv. veľký delový bastión). Zvyšky nosnej konštrukcie bližšie neurčeného charakteru boli zachytené v severnom profile sondy a v celom západnom priestore. Vrchná vrstva (kontext 1) predstavovala sutinu s recentnými prímiesami. Obdobná bola i nižšia vrstva (kontext 2), ktorá však novodobý odpad neobsahovala. Kontext 3 predstavoval zvyšok kamenného múru. Nasledovala hlinito-piesková vrstva (kontext 4). Spodná hlinitá vrstva (kontext 5) už dosadala na prírodnú skalú (kontext 7). Kontexty 6, 8 až 23 boli tvorené kamennými konštrukciami. Tieto štruktúry boli zakotvené vo vodorovne orientovanej humusovitej vrstve (kontext 24), ktorá predstavovala komunikačnú úroveň dna rondelu. Výnimku tvoril kontext 20, čiastočne deštruovaný kamenno-hlinitý múrik. Pod kontextom 24 bola už len prírodná skala (nečíslovaný kontext). Smerom k tzv. piatej bráne bola k nej čiastočne napojená obdobná čierna humusovitá vrstva (kontext 25).

Priamo v priestore prechodu brány sú doložené dve rovnobežné hlinité vrstvy. Vrstva (nečíslovaný kontext) s priemernou hrúbkou 40 cm nad kontextom 25 bola autormi výskumu označená ako prechod pod piatou bránou a na nej ležiaca obdobne mocná vrstva (nečíslovaný kontext) bola pomenovaná ako planírka pred gotickou bránou. Na ňu dosadal kontext 2 (Bielich/Krišková 2012, 16, 17).

Pre potreby tejto práce boli vybrané keramické celky z kontextov 4 (2012_14_4) a 25 (2012_14_25). Taktiež oba nečíslované kontexty z 5. brány boli označené ako 2012_14_got. br. a 2012_14_5. br. a kontext 20 bol označený ako 2012_14_sev. m.

Sonda 20/2014

Sonda 20 sa nachádzala v koridore stredného hradu. Po odťažení sutín nasledovali dve vrstvy (kontexty 1, 2), ktoré boli tvorené obdobnými sutinovými zásypmi. Tretia vrstva bola už pieskovo-hlinitého charakteru (kontext 3). Sonda dosiahla až na pôvodnú vrchnú komunikačnú úroveň koridoru (kontext 4) a bola tvorená čiernou humusovitou hlinou. Odlišnú spodnú časť komunikačnej vrstvy (kontext 5) predstavovala hnedá hlinitá vrstva. Kontext 6 tvoril skalné podložie (Bielich/Krišková 2014, 46, 47).

Analyzovaný keramický súbor z tejto sondy pochádza z kontext 4 a je pre potreby tejto práce označený ako 2014_20_4.

Sonda 24/2014

Sonda sa nachádzala medzi Kostkovou prístavbou a dolným palácom Pavla z Kynysu. Prvá vrstva bola tvorená sutinou a recentným odpadom (kontext 1). Kontext 2 predstavoval západný múr pivnice a zrútená časť klenby bolo označená, ako kontext 3. Nasledovali hlinité prepálené vrstvy (kontexty 4–12), ktoré dosahovali až po úroveň podlahy z udupanej hliny (kontext 13). Posledný kontext 14 bol tvorený prírodnou skalou (Bielich/Krišková 2014, 49, 50).

Keramické nálezy sa nachádzali len v podlahovej vrstve a nálezový celok je pre potreby tejto práce označený ako 2014_24_k.

Sonda 25/2014

Sonda sa nachádzala pri reliktoch severnej hradby dolného hradu. Pod trávnatou vrstvou ležala humusovito-sutinová vrstva. Nižšie bola ďalšia sutinová vrstva predstavujúca deštrukciu po kapitánskej budove (kontext 2). Nasledovali dve vrstvy z červenej prepálenej hliny (kontexty 3, 4). Posledná bola hnedá až čierna hlinitá vrstva (kontext 5), ktorá dosadala na kontext 6 – skalú (Bielich/Krišková 2014, 51).

Z tejto sondy pochádzajú keramické nálezové celky pre potreby tejto práce označované ako 2014_25_3 (kontext 3), 2014_25_4 (kontext 4) a 2014_25_5 (kontext 5).

Sonda 27/2014

Sonda bola situovaná v priestore veľkého rondelu. Boli v nej zachytené iba vrstvy stavebnej sutiny tvorené veľkými kameňmi, štrkom a pieskovými vrstvami (kontexty 1–3). Nižšie bola čierna humusovitá vrstva (kontext 4) obsahujúca početný keramický súbor (Bielich 2019, 136), pre potreby tejto práce označený ako 2014_27_k.

Sonda 30/2015

Sonda sa nachádzala v tzv. kapitánskej budove na severozápadnom (polygonálnom) bastióne. V celej ploche aj hĺbke sondy boli zistené štyri vrstvy:

hlinitá vrstva s trávnatým porastom (kontext 1), hlinito-kamenná vrstva, obsahujúca deštrukcie stavby (kontext 2) a dve zásypové ílovité vrstvy bastiónu (kontexty 3, 4; *Bielich/Valicová 2015*, 14, 15).

Takmer všetka novoveká keramika z tejto sondy sa nachádzala v kontexte 2 (98,2 %), ktorého nálezový celok je pre potreby tejto práce označený ako 2015_30_3.

METÓDA

Z metodického hľadiska bola prvým krokom pri spracovaní keramiky jej analýza vykonaná formou opisu, v priebehu ktorého vznikol formalizovaný keramický kód – primárny deskriptívny systém. Následne boli vybrané vzorky podrobené prírodovedným a archeometrickým analýzám. Získané informácie boli skúmané priestorovou analýzou a prešli taktiež syntézou, ktorá mala za úlohu odhaliť vzťahy a štruktúry medzi informáciami získanými deskripciou. K tomuto účelu boli použité dve multivariačné analýzy (analýza hlavných komponentov a zhluková analýza). Nadobudnuté informácie boli interpretované a validované pomocou už známych analógií. Kombináciou všetkých poznatkov získaných v jednotlivých častiach tejto práce bol vytvorený model vývoja keramickej produkcie raného novoveku a následne boli vyčlenené znaky, na základe ktorých je možné chronologicky rozdeliť postmedieválnu keramiku širšieho regiónu severozápadného Slovenska.

KVANTIFIKÁCIA SLEDOVANÝCH JAVOV V JEDNOTLIVÝCH NÁLEZOVÝCH CELKOCH

Základnou entitou v rámci tejto štúdie je nálezový keramický celok, ktorý pochádza vždy z jednej archeologickej stratigrafickej jednotky – kontextu. Jedinú výnimku tvorí súbor zo sondy 8/2010 exkavovaný v roku 2010, v rámci ktorého boli spojené nálezové celky z vrstiev 2 až 5. Prvotný impulz vyšiel z opisu týchto vrstiev autormi výskumu a po predbežnom zhodnotení jednotlivých keramických súborov bolo zrejmé, že tieto skupiny vykazujú vzájomne veľkú podobnosť a preto k tejto úprave došlo aj v rámci predloženej štúdie.

V tejto časti boli prvotne vyhodnotené jednotlivé kontexty pomocou základných kvantifikačných postupov. V rámci každého súboru sa

nehodnotili samostatné črepy, ale boli identifikované jednotlivé keramické jedince, ktoré boli následne vyhodnocované pre potreby nižšie uvedených štatistík. Neboli sledované všetky kontexty, ale len tie, ktoré obsahovali aspoň 50 jedincov, neboli vytvorené pomocou povrchovej prospekcie a pochádzali z archeologickej vrstvy, ktorá nebola vyslovene sutinového pôvodu – išlo o 14 012 jedincov z 24 kontextov. Prvotná kvantifikácia sledovala celkový počet jedincov, celkové zastúpenie zadymených, šľachtených¹ a zdobených nádob. Pri hodnotení individuálnych keramických súborov bolo vzhľadom na špecifikum novovekej keramiky sledované zastúpenie jednotlivých častí nádoby alebo ich kombinácií v dvoch rovinách. Prvá časť si všímala prítomnosť a absenciu výzdoby, druhá sa zameriavala na rovnaký problém v prípade šľachtenia povrchu nádoby. Sledovanými časťami nádob boli okraj, okraj s plecom (a hrdlom), okraj s podokrajom (misovité nádoby), ucho, plece, dno, dno so spodkom nádoby a spodok nádoby. Analyzované boli aj väčšie časti nádob, teda také, ktoré sa skladali aspoň z troch a viac sledovaných jednotlivých častí. Zanedbateľný, či často nulový rozdiel medzi výsledným súčtom týchto znakov a celkovým počtom jedincov v súbore, predstavujú nesledované časti nádob s minimálnym výskytom, ako sú napríklad držadlá pokrievok.

I tieto časti boli analyzované v druhej časti kvantifikácie, kde boli sledované ich typy a varianty. Ďalej boli hodnotené jednotlivé typy výzdoby (vhlbená, plastická, maľovaná) a ich kombinácie, zastúpenie jednotlivých zdobených a šľachtených častí a pomery týchto determinantov v rámci jednotlivých častí.

Nasledovalo zastúpenie jednotlivých typov nádob, keramických tried a veľkosť jednotlivých fragmentov. Množstvo jedincov sa v skúmaných súboroch pohybovalo od 58 do 4376 kusov, pričom priemerný počet jedincov bol 589. Takto vysoký rozptyl však spôsobili len dva celky: 2014_25_3 a 2014_25_4. Bez nich je hornou hranicou hodnota 632 a priemer 325 jedincov.

Zlomky keramiky boli rozdelené do troch veľkostných skupín (1. 0–3 cm²; 2. 3,1–6 cm²; 3. 6,1 cm² a viac). Pomerné zastúpenie prvej skupiny v sledovanom celku bolo 69,06 %, v druhej 28,96 % a v tretej 1,98 %. Z tejto línie najvýraznejšie vybočujú keramické celky 2009_4 a 2014_27_k, kde bola početnejšie zastúpená druhá veľkostná skupina (52,78 % a 63,39 %). Absolútnou výnimkou bol súbor

¹ Jedinec glazovaný alebo potieraný engobou, prípadne na ňom boli pozorované obe formy povrchovej úpravy. Do kategórie „šľachtenie nádoby“ patrí aj vľešťovanie a vyhladenie v prípade zadymovanej keramiky. V sledovanom súbore sa vyskytli len jednotky kusov, preto sa s týmito spôsobmi úpravy ďalej nepracuje.

Tabela 1. Lietava, hrad. Celková a percentuálna kvantifikácia jednotlivých dekoračných znakov vo všetkých kontextoch.

Kontext	Vhlbená		Plastická		Maľovaná		Vhlbená/plastická		Plastická/maľovaná		Maľovaná/vhlbená	
2009studňa	4	2,33 %	2	1,16 %	19	11,05 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2009_4	5	6,94 %	2	2,78 %	2	2,78 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2009_8	144	12,59 %	10	0,87 %	0	0,09 %	1	0,09 %	0	0 %	0	0 %
2010_7	96	17,33 %	6	1,08 %	2	0,36 %	4	0,72 %	0	0 %	0	0 %
2010_8_1	15	12,71 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2010_8_2–5	27	10,07 %	3	1,12 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2010studňa	10	9,35 %	0	0 %	1	0,93 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2011_10_5	12	13,33 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2011_10_6	51	6,20 %	6	0,73 %	7	0,85 %	2	0,24 %	0	0 %	0	0 %
2011_10_10	13	6,57 %	2	1,01 %	1	0,51 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2011_10_13	24	24,24 %	1	1,01 %	3	3,03 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2011_10_17	28	10,77 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2012_14_4	9	10,23 %	1	1,14 %	1	1,14 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2012_14_5. br.	40	13,29 %	3	1 %	9	2,99 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2012_14_25	50	9,78 %	4	0,78 %	13	2,54 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2012_14_sev. m.	6	11,76 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2012_14_got. br.	72	8,58 %	9	1,07 %	6	0,72 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2014_20_4	6	6,36 %	1	0,89 %	3	2,68 %	3	2,68 %	0	0 %	0	0 %
2014_24_pod kl.	5	6,94 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2014_25_3	275	11,02 %	21	0,84 %	8	0,32 %	1	0,04 %	0	0 %	1	0,04 %
2014_25_4	472	10,79 %	18	0,41 %	52	1,19 %	9	0,21 %	1	0,02 %	1	0,02 %
2014_25_5	84	13,29 %	5	0,79 %	13	2,06 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2014_27_k.	62	16,80 %	3	0,81 %	16	4,34 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
2015-30-30	21	8,05 %	1	0,38 %	2	0,77 %	1	0,38 %	0	0 %	0	0 %
Priemer	63,79	10,76 %	4,08	0,75 %	6,63	1,60 %	0,92	0,19 %	0,04	0 %	0,08	0 %

2014_24_pod kl, kde bol podiel prvej veľkostnej skupiny iba 34,72 % a druhej až 63,89 %.²

Najpočetnejším typom dekoru v jednotlivých súboroch bola vhlbená výzdoba s priemerným výskytom 10,76 % (tabela 1). Táto výzdoba bola spojená hlavne s vysokými nádobami a išlo predovšetkým o hrnce. Ojedinele sa tento druh výzdoby vyskytol na džbánach a hrnčekoch. Ešte vzácnejšie sa objavoval na plytkých misovitých (širokých) tvaroch v kombinácii s maľbou. Dominantným typom bola výzdoba v podobe násobných žliabkov, ktorej sekundovala asi o polovicu menej zastúpená

dekorácia v podobe rýh (Španihel 2019, graf 142). Vzájomná vzdialenosť medzi jednotlivými vhlbenými líniami sa priebežne menila. Pri žliabkoch bol však najčastejší rozstup 3,1 až 6 mm, v prípade rýh išlo o vzdialenosť do 3 mm. Rovnako varioval i počet týchto línii – pre žliabky bolo najčastejšie zastúpenie v počte 2 – 3 a pre ryhy 2 – 5. Špecifikom bol výskyt osamotenej ryhy. Marginálna bola vhlbená výzdoba zastúpená vlnovkou, kolieskom a odtlačkami prstov.³ Dekorácia kolkom, rôznymi druhmi vrypov, zásekov a kolkov bola zastúpená najmenej (Španihel 2019, graf 143; 144–149; 150; 151).

² Dominantnou nádobou tohto súboru bola hrubostenná zarábacia misa vyrábaná z keramickej triedy 1.

³ Tu je samozrejme možné diskutovať či ide o funkčný prvok alebo výzdobu. Pokiaľ je však počet odtlačkov na príslušnom mieste väčší, prípadne sú tieto odtlačky usporiadané či sú esteticky vyhotovené, môžu byť podľa autora uvedené medzi výzdobou.

Tabela 2. Lietava, hrad. Pomerné zastúpenie výzdoby a šľachtenia jednotlivých častí v rámci celého súboru.

Typ	%	Typ	%
Plece nezdobené	53,81	Ucho zdobené	1,63
Okraj a plece nešľachtené	38,40	Dno nešľachtené	1,69
Okraj a plece šľachtené	25,89	Spodok nezdobený	1,53
Plece zdobené	10,44	Okraj s podokrajom šľachtený	0,90
Okraj nezdobený	9,33	Spodok šľachtený	0,81
Okraj šľachtený	7,61	Spodok nešľachtený	0,77
Dno so spodkom nezdobené	5,62	Okraj s podokrajom nezdobený	0,67
Okraj nešľachtený	5,55	Okraj s plecom šľachtený	0,66
Okraj zdobený	3,99	Okraj s plecom zdobený	0,57
Dno nezdobené	3,66	Okraj s plecom nezdobený	0,55
Ucho nezdobené	3,23	Dno so spodkom zdobené	0,51
Dno so spodkom nešľachtené	3,08	Okraj s podokrajom zdobený	0,46
Dno so spodkom šľachtené	3,06	Okraj s plecom nešľachtený	0,46
Ucho nešľachtené	2,60	Dno zdobené	0,40
Dno šľachtené	2,37	Okraj s podokrajom nešľachtený	0,13
Ucho šľachtené	2,10	Spodok zdobený	0,04

Na druhom mieste v početnosti dekoru bola výzdoba maľovaná (1,60 %), vyskytujúca sa najmä na misovitých (širokých) nádobách s výnimkou zářabacej misy. Maľba na engobový podklad výrazne prevládala nad maľbou priamo na telo nádoby. Najčastejšie sa vyskytovali rôzne varianty sústredných kružníc, ktorým sekundovali sústredné vlnovky a motív aplikovaný v páse. Z vysokých tvarov, ktoré boli v tomto smere zastúpené menej, sa dekoroval primárne džbán, príležitostne hrnček. Maľba bola kladená len na engobový podklad, druhý typ sa nevyskytol. Jasne prevládali abstraktné motívy vytvárané pomocou stekania, tupovania a trasakovania (Španihel 2019, graf 153; 154; 155).

Najmenej sa vyskytovala plastická výzdoba (0,75 %). Prakticky vždy išlo o plastickú lištu, a to najčastejšie o jej jednoduchú, prípadne prepletenú verziu (Španihel 2019, graf 152). Tá sa vyskytovala na džbánoch, hrnčekoch, ojedinele na hrncoch, a na všetkých misovitých tvaroch s výnimkou misky. Vzácné sa objavujúce pretláčanie okraja bolo doložené iba na okrajoch zářabacích mís. Nálepy a podobné drobné plastické dekoračné prvky sa vyskytli len v počte jednotlivých kusov.⁴

Kombinácia všetkých troch dekoračných techník sa nevyskytla a kombinácie dvoch dekoračných

technik boli taktiež veľmi málo zastúpené, s prevahou spoločnej aplikácie vhlbenej a plastickej výzdoby, čo bolo typické pre hrncovité nádoby.

Priemerná hodnota výzdoby bola v celom súbore 13,54 %. Percentuálne najpočetnejšou časťou nádob sledovaného celku v kategórii výskyt/absencia výzdoby boli nezdobené plecia nádob, ktorých pomerné zastúpenie dosahovalo hodnoty 53,81 % (tabela 2). Kontrastné je, že hodnota zastúpenia ich zdobených náprotivkov dosiahla druhý najvyšší počet v rámci celého súboru (10,44 %). Prvú trojicu uzatváral nezdobený okraj s priemerným výskytom 9,33 %. Trojicu najmenej zdobených typov predstavovali zdobené spodky nádob (0,04 %), zdobené dna nádob (0,4 %) a zdobené okraje s podokrajom (0,46 %).

Čo sa týka kategórie „šľachtenie nádoby“, teda polievanie glazúrou, či engobou s glazúrou, percentuálne najviac vyskytujúcou sa časťou sledovaného celku bol nešľachtený okraj s plecom nádoby, ktorý dosahuje 38,40 %. Druhé boli šľachtené okraje s plecom, s hodnotou 25,89 %, a na treťom mieste boli šľachtené okraje (7,61 %). Na opačnej strane škály boli nešľachtené okraje s podokrajom (0,06 %), nešľachtené okraje s plecom (0,40 %) a šľachtené okraje s plecom (0,58 %).

⁴ Podrobné vyhodnotenie týkajúce sa i ďalších údajov o výzdobe, šľachtení nádob a o početnosti ďalších javov je dostupné v Prílohe II. autorovej dizertačnej práce (Španihel 2019, 298–331).

DESKRIPTÍVNY SYSTÉM

V rámci vytvárania deskriptívneho systému boli hodnotené všetky nálezy z výskumu (16 809 jedincov). Deskriptívny systém obsahuje nižšie uvedené kategórie:

Základné identifikátory

Akcia – oficiálny názov archeologickej akcie.

Dátum – dátum exkavácie.

Stratigrafická jednotka-kontext – základný exkavačný celok, z ktorého pochádza daný jedinec.

Inventárne číslo – identifikačný kód keramického jedinca.

Typ nádoby

1. Hrnec. Základná vysoká nádoba, najčastejšie vajcovitého, súdkovitého či esovitého tvaru s mierne zúženým hrdlom. Nádoba má jedno ucho, ktoré vedie z okraja na plece nádoby (Blažková 2013, 191; Pajer 1983, 38–44).
2. Džbán. Vyššia nádoba vajcovitého, súdkovitého či hruškovitého tvaru s nálevkovitým hrdlom. Nádoba má jedno ucho, ktoré vedie z okraja na plece, alebo až pod maximálnu vydutinu nádoby. Oproti uchu je často výlevka, dno môže byť oddelené pätkou (Blažková 2013, 211; Sklenář 1998, 46–50).
3. Pohár. Úzka nádoba štíhleho valcovitého, vajcovitého, či baňatého tvaru, občas doplnená pätkou. Spodná polovica nádoby môže mať nožičkový tvar. Prípadne je táto časť nádoby nahradená skutočnou dutou nôžkou (Sklenář 1998, 29, 30).
4. Zarábacia misa. Hrubostenná misovitá nádoba, najčastejšie s rovnými, kolmo či kónicky orientovanými stenami. Iba výnimočne sa vyskytol konkávny variant. Typický je vyhnutý, často následne prehnutý okraj doplnený na vnútornej strane drobnou jednoduchou lištou. Misa môžu mať výlevku (Pajer 1983, 24, 25).
5. Hlboká misa. Široká misovitá nádoba so šikmými stenami bez širokého podokraja (môže sa vyskytnúť v redukovanej forme). Typický je tzv. zvrtný okraj (Pajer 1983, 26; Štajnochr 2006, 961).
6. Tanier. Plytká misovitá nádoba s rovným alebo mierne kónickým podokrajom, ktorý nemá ukončujúci okraj. Na rube je vybavený rozšíreným alebo preloženým a prežlabeným okrajom (Scheufler 1975, 41).
7. Jedálenská misa. Jedálenská misa predstavuje plytkú nádobu, hlbšiu než tanier, s úzkym, väčšinou zdvihnutým okrajom rôznych foriem, s valcovitým či mierne kónickým podokrajom, so stenami buď kónickými alebo lomenými, dosadajúcimi ku dnu ostro či oblúkovito (Pajer 1983, 28, 29; Scheufler 1972, 28).
8. Miska. Jednoduchá nízka nádoba s priemerom do 6 cm. Typický je jednoduchý okraj a drážka v dne (Španihel 2014b, 98).
9. Kahan. Misovitá, prípadne kvapkovito tvarovaná, nádoba s pretiahnutou výlevkou do ktorej sa vyvádzal knôt (Pajer 1983, 37).
10. Hrnček. Hrnček je podtypom, respektíve zmenšeninou hrnca, pôvodne určený k rovnakým úkonom. Avšak v novoveku je prevažne spájaný s pitím, čo je príležitostne reflektované upraveným okrajom (Scheufler 1972, 30).
11. Pokrievka. Nádoba misovitého charakteru najčastejšie kužeľovitého, prípadne zvonového tvaru. Typické je držadlo, najčastejšie gombíkového tvaru (Scheufler 1972, 41).
12. Miniaturná nádobka. Zmenšená nádoba, najčastejšie hrniec či misovitá nádoba.
13. Alembik. Horná, kužeľovitá časť destilačnej súpravy (Procházka/Peška 2007, 236, obr. 3).
14. Cucurbita. Dolná, misovitá časť destilačnej súpravy (Procházka/Peška 2007, 236, obr. 3).
15. Trojnožka. Misovitá nádoba, najčastejšie so šikmými stenami, stojaca na troch nožičkách. K telu je pripojené duté valcovité držadlo (Blažková 2013, 209).
16. Cedník. Nádoba podobná trojnožke bez držadla a nožičiek s penetrovaným dnom, prípadne stenami. Doložené sú i varianty v podobe hrnca (Blažková 2013, 209; Španihel 2019, 2066).
17. Naberačka. Malá miskovitá nádoba so šikmo nasadenou rukoväťou (Sklenář 1998, 38).
18. Krčah. Vysoká nádoba tvarovo podobná džbánu (početnejšie sú však zastúpené hruškovité tvary), odlišuje sa od neho výrazne úzkym hrdlom. V hornej časti sa najprv rozširuje vo výraznejšiu lištu z ktorej vyrastá ucho. Nad touto lištou (prípadne dvoma) sa hrdlo opätovne zužuje a okraj vytvára hubicu (Blažková 2013, 211; Uličný 2021, 163).
19. Svetník. Nádobka s miskovitou podstavou na ktorej bol umiestnený valcovitý držiak na sviečku. Objavuje sa i variant s kalichovou podstavou. Často je doložené ucho (Sklenář 1998, 41).
20. Pekáč. Misovitá nádoba vytvorená z polovice keramického valca, doplnená o horizontálne ucho. Objavuje sa i misovitá forma (Blažková 2013, 210; Pajer 1983, 33–35).
21. Nočník. Misovitá nádoba s rovnými, prípadne mierne vypuklými stenami. Typické sú široké vodorovne vyklonené okraje. Často mal jedno alebo dve uši (Jordánková/Loskotová 2013, 70–72).
22. Zásobnica. Veľká vysoká nádoba podobná hrncu avšak bez ucha. Typický je vajcovitý tvar (Pajer 1983, 45, 46; Sklenář 1998, 32, 33).

Vďaka pomerne vysokej fragmentarizácii nebolo prirodzene možné určiť všetky tvary a preto sa vyskytuje i typ 0 – neurčené. Pri niektorých aspoň čiastočne rozpoznateľných črepoch boli vytvorené pomocné skupiny, a to napríklad v prípade, kedy bol úlomok aspoň sčasti určiteľný ako plytký misovitý tvar, vtedy bolo použité označenie 6/7.

Tvar nádoby – pôvodne bolo uvažované o prebraní morfológického typára z práce R. Procházku a M. Pešku (2007, 238), ale vzhľadom na vysokú fragmentarizáciu súboru, s minimom vhodných nádob či väčších fragmentov, nebolo možné túto kategóriu relevantne vyhodnotiť.

Počet jedincov – počet unikátnych vzájomne nespojitelných fragmentov. Pokiaľ boli črepy spojitelné do jedného jedinca je v príslušnom poli databázy uvádzaný 1 kus.

Tvarové charakteristiky častí nádob – 0. nezistený; 1. okraj; 2. hrdlo; 3. plece⁵; 4. ucho; 5. spodok⁶; 6. dno; 7. výlevka; 8. držadlo pokrievky (gombík); 9. nožička trojnožky; 10. tanierovitý podokraj; 11. držadlo trojnožky⁷; 12. ústie; 13. strmeňové ucho; 14. alembik; 15. *cucurbita*. Pokiaľ bolo na fragmente viacero rozlíšiteľných častí – napr. okraj, hrdlo, plece, ucho – bol zápis nasledovný: 1, 2, 3, 4. Opisy tvarov jednotlivých častí sú hierarchicky odstupňované do dvoch, častejšie však do troch podkategórií, pričom nižšia podkategória rozvíja vždy len jednu možnú vyššiu podkategóriu. Rovnaké pravidlo platí i pri kategórii výzdoba. Ide o model skupina – typ – variant použitý R. Procházkom a M. Peškom (2007, 245).

Výzdoba nádoby – 1. vhlbená⁸; 2. plastická; 3. maľovaná⁹. I v tomto prípade platí model skupina – typ – variant. V prípade kombinácie výzdobných motívov na určitej časti nádoby sa ich číselné symboly radili v smere zhora-nadol (v tabuľkovom zápise zľava-doprava) v rovnakom poradí ako sú jednotlivé prvky uvedené. Rovnaký postup sa použil i v situácii, keď jeden druh dekorácie prekrýval druhý. Horný sa považuje za vyššie položený (Procházka/Peška 2007, 262).

Početnosť a hustota výzdoby – počet opakovaní sa uzavretých motívov a ich vzájomná vzdialenosť odstupňovaná násobkami prvej hodnoty 3 mm.

*Keramická trieda*¹⁰

1 – oxidačne vypaľovaná keramika, vyskytujúca sa od vrcholného stredoveku (obr. 3). V ranom novoveku sa používala iba pri výrobe zarábacích mís a špecifických predmetov, často s náterom z bielej engoby. Používanie glazúr bolo doložené len ojedinele. Ide o piesčitú keramiku s vysokým obsahom neplastickej zložky. Vzhľadom k faktu, že pieskových zŕn bolo v keramickej hmote relatívne viac než zŕn prachových, je možné usudzovať, že išlo o zámerne pridávané ostrivo. Trieda sa delí na dve rámcové skupiny, ktoré sa od seba čiastočne odlišujú materiálom obohacujúcim základnú ílovitú hmotu. Vzorky prvej skupiny obsahovali vyšší podiel zŕn prachovej frakcie a odlišujú sa tak od vzoriek druhej skupiny, ktoré obsahovali prevažne zrná piesčitej frakcie. Táto variabilita môže súvisieť s heterogenitou zdroja alebo práve s variabilitou ostrenia ílu. Charakteristický bol tiež vysoký obsah úlomkov živcov a slúd. Ostrivo ďalej tvorilo rôznorodé množstvo úlomkov granitoidných hornín, pieskovca a mikritického vápenca. Vo všetkých vzorkách bolo stabilné zastúpenie metakvarcitov a stopové množstvo rohovca/silicitu. Prítomnosť pieskovej frakcie a úlomkov granitoidov pravdepodobne súvisela so zdrojom suroviny (prípadne ostriva), ktorá sa formovala vo fluvialnom prostredí. Granitoidy boli zrejme derivované z jadrových pohorí odkiaľ došlo k ich fluvialnému transportu a následnému uloženiu v rieke Váh. Atmosféra výpalu bola prevažne oxidačná s teplotami v rozmedzí medzi 750 a 1000 °C (biotity strácajú pleochroizmus, ale keramická masa ešte nie je vitrifikovaná). Keramika tejto produkčnej skupiny bola farebne homogénna. V prostredí oxidačného výpalu prevládala červená farba (2.5YR 4/8). Základná masa nebola homogenizovaná. Časť skúmaných vzoriek mala výrazne paralelne orientované aplastiká v kombinácii s planárnymi pórmí. To zrejme svedčí o formovaní nádob na rýchlo rotujúcom kruhu. Doložené však boli i vzorky s odlišnými pórmí: drobné bublinky (*vesicles*) a komôrky. To svedčí o mierne odlišnej formovacej technike, prípadne tiež o iných fyzikálnych vlastnostiach hrnčiarskej suroviny. Táto skupina

⁵ Časť nádoby od hrdla po úroveň maximálneho obvodu nádoby.

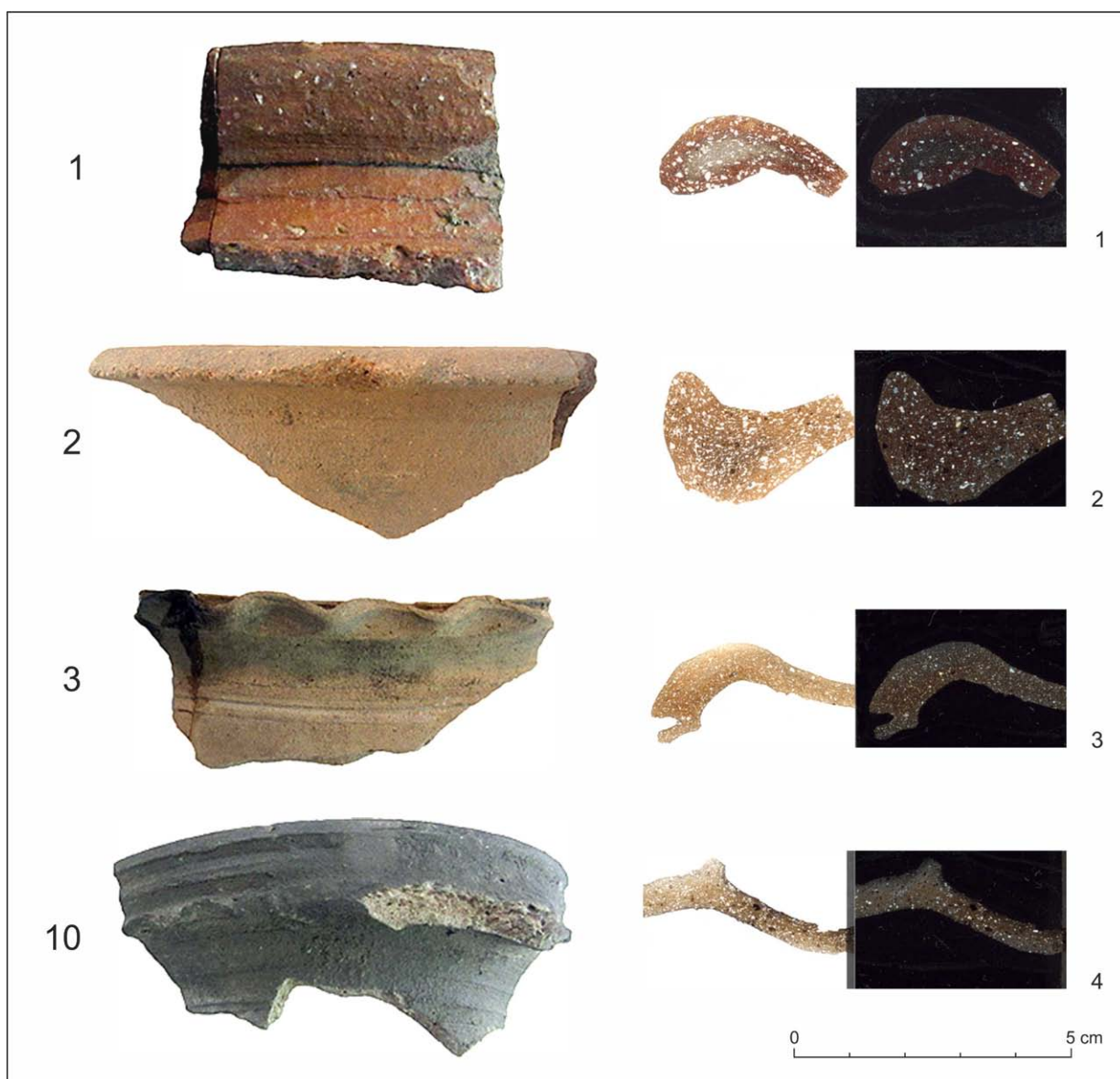
⁶ Časť nádoby od maximálneho obvodu nádoby nadväzujúca na dno.

⁷ V tomto prípade sú sledované dve spojené podkategórie: telo a zakončenie.

⁸ V starších štúdiách autora bol používaný anglosaský termín „mechanická“. Pre potreby tejto práce (a prípadných budúcich) bol zvolený nový slovenský termín.

⁹ Dekorácia engobou či estetické použitie glazúry – rozlišoval sa typ nádoby a či bola maľba vytvorená na nešlachtený črep alebo na podkladovú vrstvu engoby.

¹⁰ Keramickým triedam na severozápadnom Slovensku už bola venovaná pozornosť v staršej autorovej štúdií (Španihel 2014a, tabela 1). Pre potreby tejto práce boli však využité len niektoré z tried. Archeometrické analýzy boli vykonané v spolupráci s K. Slavičkom a J. Petíkom. Týmto im autor štúdie ďakuje.

Obr. 3. Lietava, hrad. Najpočetnejšie keramické triedy. 1 – zarábacia misa; 2 – plytká misovitá nádoba; 3 – džbán; 4 – hrniec.

vzoriek sa od ostatných odlišovala prítomnosťou železitých závalkov a mierne menším množstvom (a teda väčšími rozstupmi medzi zrnami) neplastického zložky. Jej zastúpenie však bolo vo všetkých vzorkách podobné – 40–50 %. Podiel viditeľných pórov bol 15–20 % (Slaviček/Petrík/Španihel 2018, 4, 5; Španihel 2014a, tabeľa 1).

2 – oxidačne vypaľovaná keramika (obr. 3) predstavuje zrejme prechodný technologický stupeň medzi triedami 1 a 3 (Slaviček/Petrík/Španihel 2018, 2, obr. 1: 4, 9, 12, 13; 2: 22–24; 3). Črep občas býval šľachtený glazúrou, niekedy bielou engobou. Keramika bola piesčitého charakteru a obsahovala menšie množstvo pieskových zŕn než materiál keramickej triedy 1. Ako ostrivo poslúžili úlomky metakvarcitov, mikritického vápenca, pieskovca

a granitoidných hornín. V malom množstve boli identifikované úlomky metamorfných hornín, silicitu a stopovo andezitu. Úlomky minerálov boli zastúpené stredným množstvom kremeňa, živcov aj slúď. Intenzita výpalu bola rovnaká ako v prípade predchádzajúcej keramickej triedy, no atmosféra bola rôzna. Variovala od základnej oxidačnej (červená, 2.5YR 4/8), cez redukčne oxidačnú (veľmi tmavá hnedá, 10YR 3/2–10YR 2/2), až po redukčnú (čierna, 10YR 2/1). Hodnoty typické pre redukčne oxidačnú či redukčnú však dosahovala táto trieda iba ojedinele a len v extrémnych prípadoch (Thér 2012). Podľa morfológie a orientácie pórov je možné predpokladať, že formovacia technika a fyzikálne vlastnosti hliny boli pri všetkých vzorkách tejto triedy podobné. Vo všetkých prípadoch sa objavili

planárne póry ktoré indikujú rýchly rotačný pohyb. Zastúpenie železitých závalkov nie je pri redukčne pálenej keramike možné stanoviť. Rozostup neplastických zŕn bol na vzdialenosť veľkosti jedného až dvoch zŕn. Zastúpenie aplastík sa pohybovalo v rozmedzí 30–40 % a viditeľných pórov 15–20 %. Technologicko-štruktúrne charakteristiky nie sú v rozpore s mineralogicko-petrografickým rozdelením, aj keď keramika pôsobí makroskopicky rôznorodo (*Slaviček/Petřík/Španihel 2018, 5; Španihel 2014a, tabela 1*).

3 – kvalitná, oxidačne vypálená keramika (obr. 3) používaná od obdobia neskorého stredoveku nadobudla v období ranného novoveku hegemonne postavenie, ktoré si udržala až do konca funkčnej existencie hrnčiny (*Slaviček/Petřík/Španihel 2018, 2, obr. 1: 5, 6, 7; 2: 15, 18, 19, 25–28; 3; Španihel 2014a, tabela 1*). Na črepe sa bežne objavovali všetky typy, farby i kombinácie glazúr a engob. Matéria tejto skupiny bola relatívne jemnozrnná, s vyšším obsahom prachovej frakcie, ktorá prevažuje nad frakciou piesčitou. Je pravdepodobné, že surovina bola pred použitím dobre preplavená. Neplastickú zložku tvorilo menšie množstvo úlomkov metakvarcitu, silicitu a vzácné i pieskovca. Z úlomkov minerálov bol bežne zastúpený kremeň. Ostatné minerály sa vyskytovali stopovo – alkalické živce a muskovit, menej biotit. Intenzita výpalu bola obdobná ako v prípade predchádzajúcich skupín. Vzácné boli zachytené známky natavovania (vitifikácie) základnej hmoty. Výpal prebiehal vždy v oxidačnom prostredí, čomu odpovedá žltočervená farba 5YR 4/8 a žltohnedá až hnedá farba 10YR 5/8–7.5YR 5/8. Póry a aplastické zrná boli paralelne orientované. Vyskytujúce sa planárne póry svedčia o rýchlom rotačnom pohybe. Vo všetkých vzorkách boli viditeľné závalky železitých oxidov, zatiaľ čo ílovité závalky neboli zaznamenané. Zastúpenie aplastík bolo 35–40 % a viditeľných pórov pri všetkých vzorkách dosiahlo úroveň 15 % (*Slaviček/Petřík/Španihel 2018, 6; Španihel 2014a, tabela 1*).

10 – jediná redukčne vypaľovaná keramika (obr. 3). Táto minoritná trieda pravdepodobne predstavuje relikty neskoro stredovekej regionálnej produkcie, ktorá sa vyskytovala v najstarších skúmaných vrstvách. Materiálovo predstavuje variant keramickej triedy 2 (*Slaviček/Petřík/Španihel 2018, 2, obr. 1: 10, 11; 2: 20, 21; 3; Španihel 2014a, tabela 1*).

Ojedinele zastúpené keramické triedy

11 – redukčne vypaľovaná keramika s lešteným povrchom (*Španihel 2014a, tabela 1*).

15 – nekvalitná redukčná keramika nesplňujúca štandard keramickej triedy 10 a 11 (*Španihel 2014a, tabela 1*).

37 – fajansa biela (*Pajer 2011, 10–83; Španihel 2014a, tabela 1*).

38 – fajansa modrá (*Pajer 2011, 10–83; Španihel 2014a, tabela 1*).

41 – biela maľovaná keramika (*Botoš 2012*).¹¹

Povrchová úprava črepu – vzhľadom na veľký podiel glazovanej a engobou potieranej keramiky a výpočtovnú hodnotu týchto náterov (napr. *Štajnoch 1990, 44*) boli vyčlenené dve kategórie, a to 1. vonkajšia strana nádoby a 2. vnútorná strana nádoby.

Fragmentarizácia – 1. 0–3 cm²; 2. 3,1–6 cm²; 3. 6,1–9 cm² a 4. 9,1 cm² a viac. Rozdelením len do štyroch hlavných skupín bolo sledované zníženie rizík subjektivity pri meraní veľkosti črepu (*Těsnohlídek 2015, 122*). Ako determinant však neboli použité rozmery fragmentu, ale jeho plocha, ktorá sa dá exaktne zistiť pomocou meradla so štvorcovou sieťou. Medzi deskriptory fragmentarizácie nebola zaradená váha a hrúbka črepu. Výrazná unifikácia keramických tried v novoveku, respektíve nástup jednej výraznej triedy (v prípade tejto štúdie je to keramická trieda 3) znižuje rozlišovaciu hodnotu týchto kritérií na minimum. Okrem výraznej dominancie tejto triedy nahráva rozhodnutiu nezaraďovať do kritérií fragmentarizácie váhu i fakt, že v novoveku sa zotrelí výrazné rozdiely medzi materiálovým vyhotovením kuchynskej a stolovej keramiky (*Hoššo 2004, 571*), a preto sa táto premisa nedá použiť.¹² Oba vyššie zmienené argumenty sa dajú aplikovať i pri zamietnutí použitia hrúbky črepu. Všeobecné rozšírenie rýchlotočivého kruhu totiž výrazne unifikovalo výrobu nádoby, takže hrúbka črepu sa líšila medzi viacerými typmi nádob minimálne.¹³ Navyše je hrúbka steny nádoby považovaná za výrazne subjektívne hodnotiteľný ukazovateľ, ako uviedol J. Těsnohlídek (2015, 121).

Metrické indexy – W, X, H, Z a A (*Procházka/Peška 2007, 218, tab. 1; 269*), priemer okraja a priemer dna.¹⁴

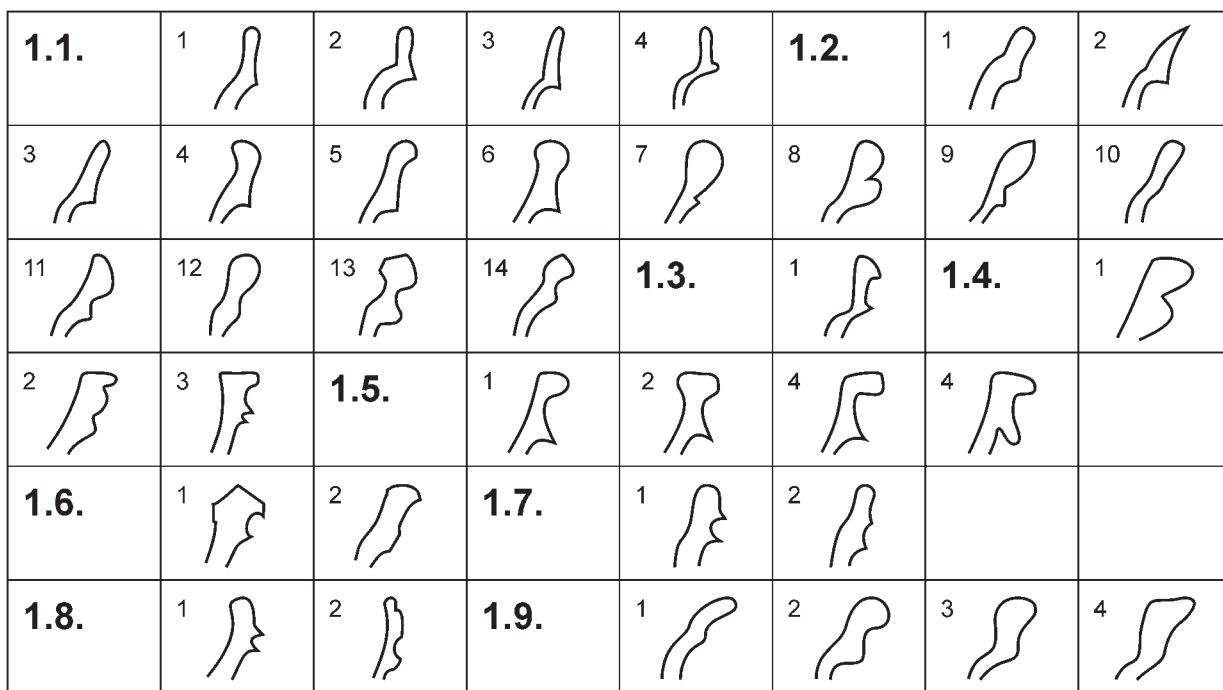
Poznámky – ďalšie dodatočné poznatky ako napríklad vytlačená glazúra na dne plytkých tvarov, špecifický tvar výlevky, zadymenie stien nádoby, odtlačok nádoby na dne druhej nádoby pri vypaľovaní a podobne.

¹¹ Táto keramická trieda sa v práci z roku 2014 nevyskytla a preto dostala nové číslo a je definovaná v citovanej práci A. Botoša.

¹² Výnimkou je samozrejme zarábacia misa.

¹³ Výnimkou sú zarábacie misy.

¹⁴ Ani pre testovanú kategóriu „výška nádoby“ sa nepodarilo zhromaždiť dostatok informácií pre potreby štatistického spracovania.

Obr. 4. Lietava, hrad. Okraje hrncovitých nádob. I. skupina – okružia a príbuzné typy.

Tvaroslovie

Okraje

Okraj nádoby bol tvarovaný v súvislosti s prístupom k tekutinám a viktualiám. Napríklad nádoby na servírovanie tekutín mali najčastejšie zatiahnutý okraj, niekedy doplnený výlevkou. Naopak v prípade servírovacích nádob zatiahnuté okraje absentujú, nakoľko sa vyžadovalo dostatočne široké ústie a dobrý vstup rúk. Úzke ústie bolo zas možno spojiť s transportnými nádobami, či špecifickými nádobami, ako je napríklad chladiaci džbán/kračah (Pavlů 1997, 73, 74).

Aj keď okraj postmedieválnej nádoby stratil svoju úlohu primárneho nositeľa chronologickej informácie, je stále hodnotným ukazovateľom vo vývoji keramickej produkcie v sledovanom období. V tomto opisnom systéme boli okraje rozdelené prirodzene podľa príslušnosti k typu nádoby a ďalej podľa ich morfológických vlastností. Výnimku tvorili hrncovité nádoby, respektíve samotné hrnce (prípadne hrnčeky), ktorých okraje boli rozdelené ešte na dve primárne skupiny – na skupinu okrajov vychádzajúcich zo stredovekej tradície a na skupiny okrajov novovekého typu. Pokiaľ to bolo možné, v rámci kategórie bol sledovaný taktiež tvar ústia.

Okraje hrncovitých nádob

I. skupina – okružia a príbuzné typy (obr. 4):

1.1. jednoduché, rovné okružie, vlastný okraj zaoblený

1.2. jednoduché, vyhnuté okružie, vlastný okraj zaoblený, zosilnený, alebo zrezaný

1.3. profilované, rovné okružia so spodnou lištou, okraj zaoblený alebo prehnutý

1.4. jednoduché, vyhnuté okružie s dvoma goliermi, okraj vodorovne zrezaný

1.5. profilované, rovné okružie so spodnou lištou, okraj vodorovne zrezaný

1.6. jednoduché, vyhnuté, masívne okružie, hranený a zrezaný okraj

1.7. jednoduché, vyhnuté okružie s dvoma rebrami, okraj zaoblený

1.8. jednoduché, zatiahnuté okružie s dvoma rebrami, okraj zaoblený

1.9. profilované, vyhnuté, odsadené okružia, okraj rôzny

II. skupina – jednoduché typy (obr. 5):

2.1. jednoduchý, vyhnutý okraj, zosilnený a zaoblený (ovalený)

2.2. jednoduchý, vyhnutý okraj, zrezaný

2.3. jednoduchý, vyhnutý okraj, prehnutý, preložený, alebo zavnutý

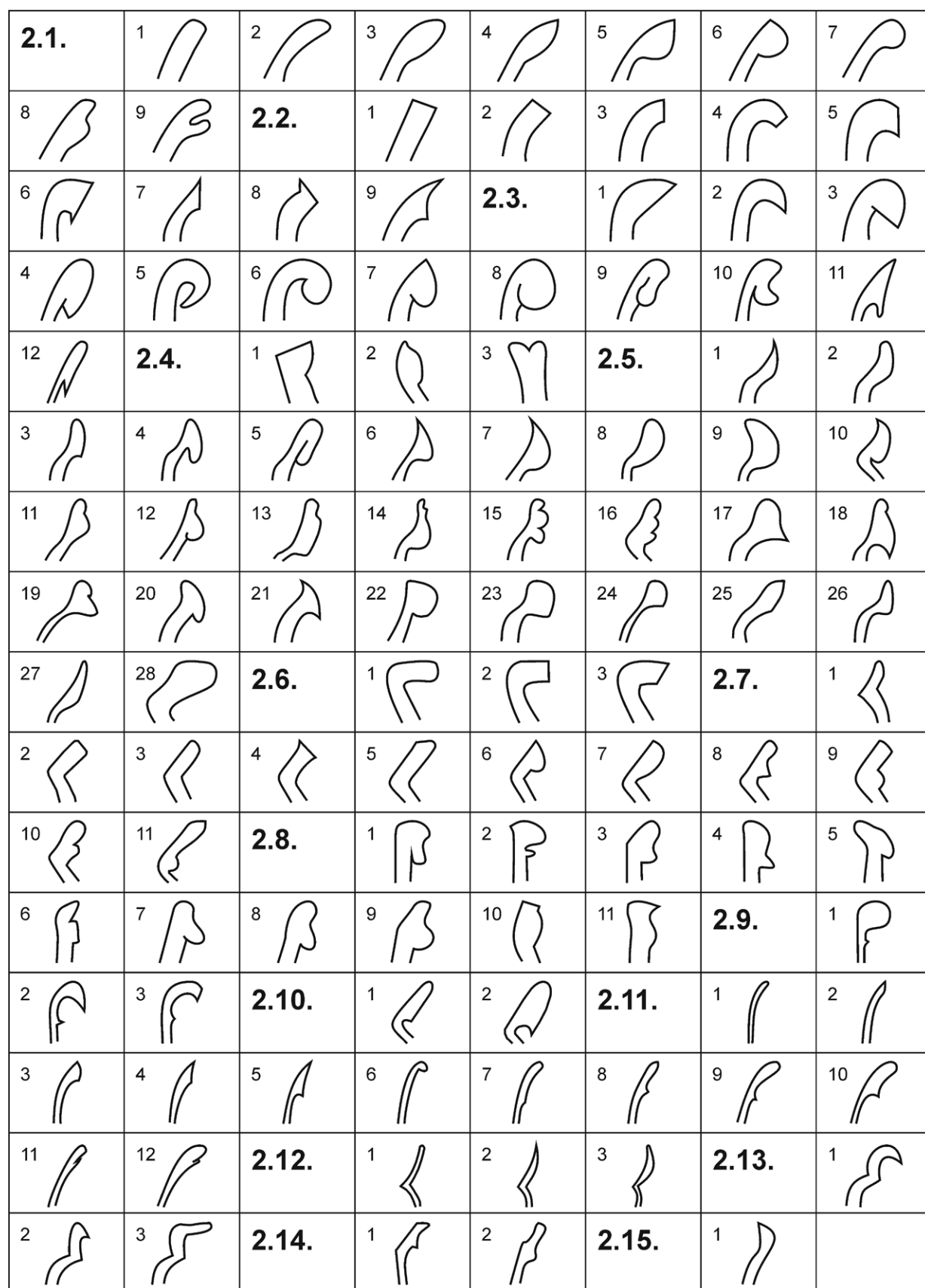
2.4. jednoduchý, zatiahnutý okraj, rôzne profilovaný

2.5. jednoduchý, vyhnutý okraj, zvnútra preliačený, rôzne profilovaný

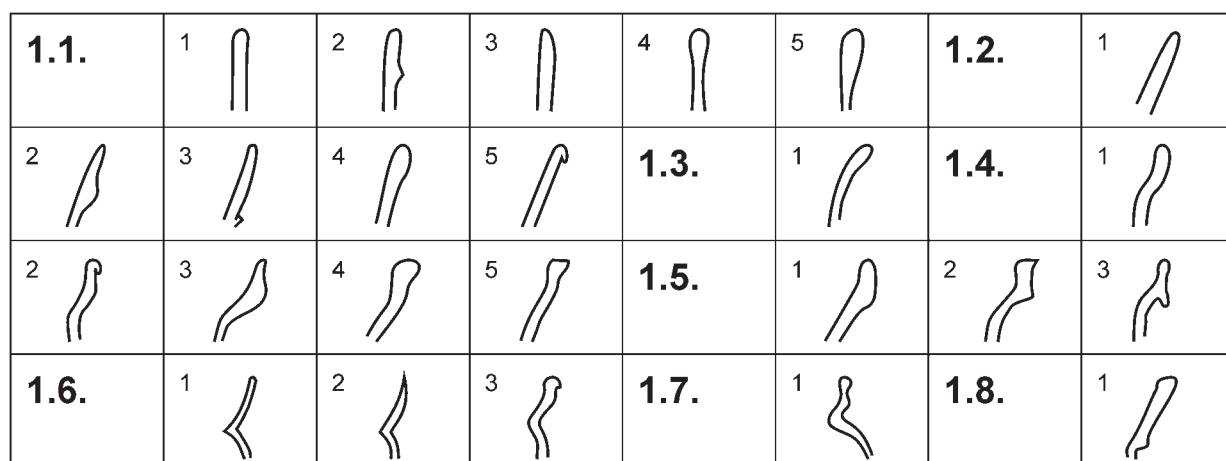
2.6. jednoduchý, vyhnutý okraj, vodorovne vyklopený

2.7. profilovaný, vyhnutý, lomený okraj, rôzne profilovaný

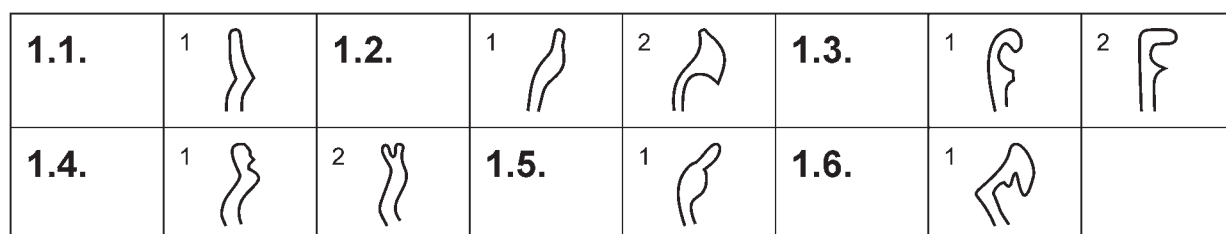
2.8. jednoduchý, kolmý okraj s rebrom, rôzne profilovaný, najčastejšie zrezaný

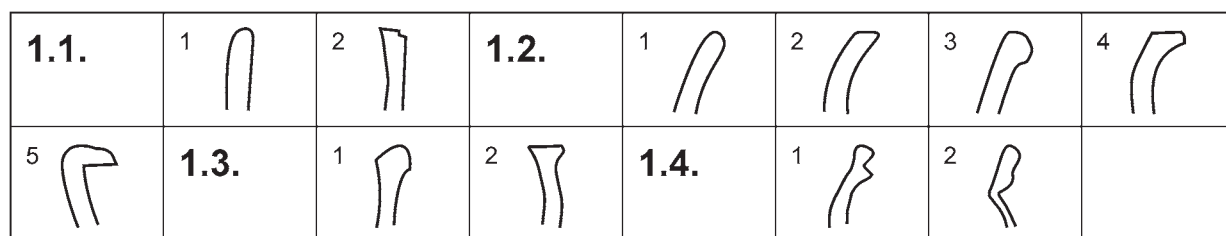
Obr. 5. Lietava, hrad. Okraje hrncovitých nádob. II. skupina – jednoduché typy.

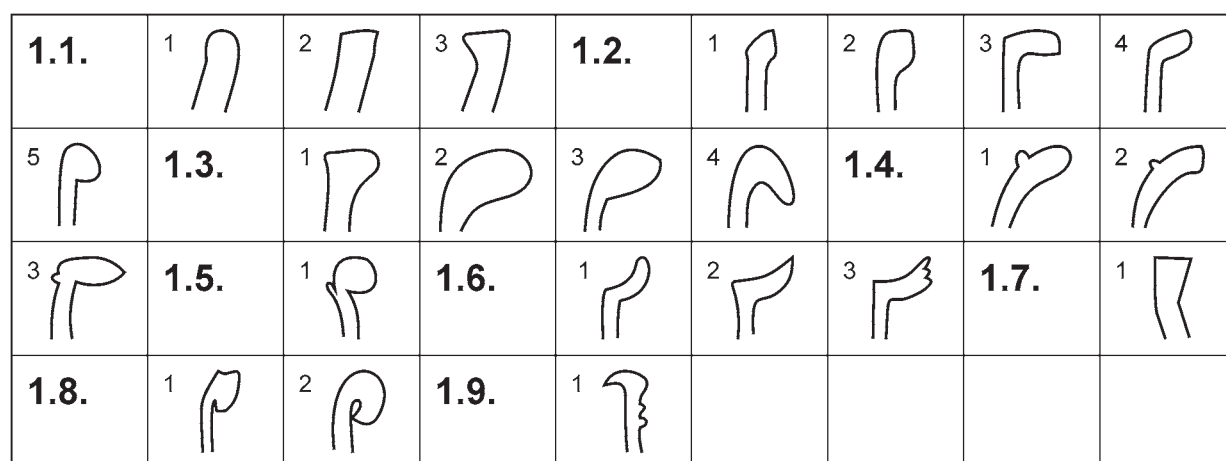
Obr. 6. Lietava, hrad. Okraje džbánov.

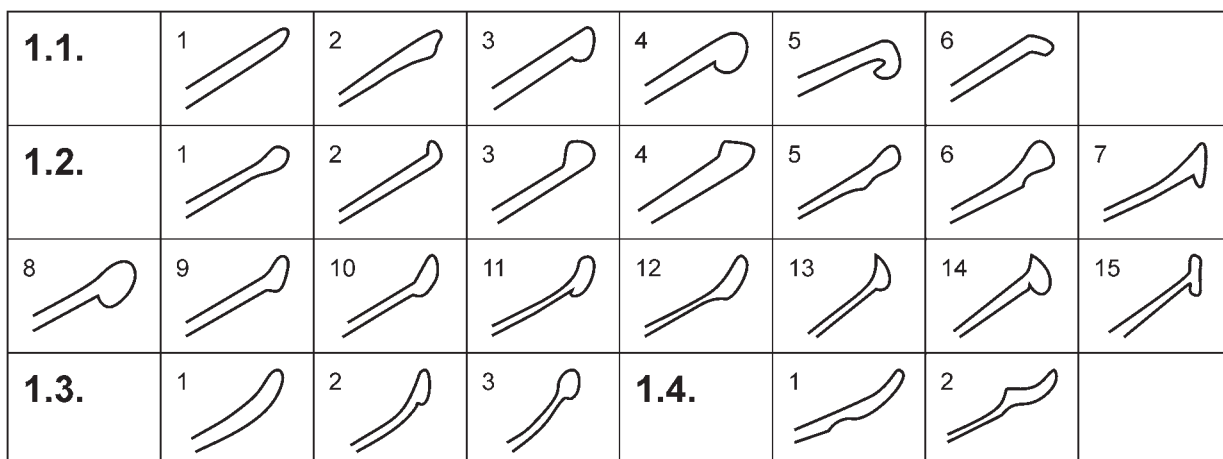
Obr. 7. Lietava, hrad. Okraje pohárov.

Obr. 8. Lietava, hrad. Okraje krčahov.

Obr. 9. Lietava, hrad. Okraje zarábacích mís.

Obr. 10. Lietava, hrad. Okraje jedálenských mís.

- 2.9. jednoduchý, rovný okraj s rebrom, oblúkovito prehnutý
- 2.10. profilovaný, vyhnutý lomený okraj, prehnutý dlhý
- 2.11. jednoduchý, vyhnutý, prehnutý vysoký okraj, prostý, alebo zrezaný
- 2.12. profilovaný, vyhnutý, lomený vysoký okraj, smerom hore sa zužuje
- 2.13. profilovaný, vyhnutý lomený, odsadený okraj, prehnutý alebo vodorovne vyklopený
- 2.14. profilovaný, vyhnutý, lomený okraj, na vnútornej strane zrezaný alebo preliačený
- 2.15. profilovaný, vyhnutý, esovitý okraj, zatiahnutý

Okraje džbánov (obr. 6)

- 1.1. jednoduchý, kolmý okraj, príležitostne zosilnený
- 1.2. jednoduchý, vyhnutý okraj, príležitostne zosilnený
- 1.3. jednoduchý, vyhnutý, prehnutý okraj, príležitostne zosilnený
- 1.4. jednoduchý, vyhnutý okraj, zvnútra preliačený, rôzne profilovaný
- 1.5. jednoduché, vyhnuté okružie, okraj rovno hore vytiahnutý
- 1.6. profilovaný, vyhnutý, vysoký, lomený okraj, jednoduchý
- 1.7. profilované, zatiahnuté, zvnútra preliačené okružie, zaoblené
- 1.8. jednoduché, vyhnuté, vysoké okružie s rebrom, zaoblené

Okraje pohárov (obr. 7)

- 1.1. profilovaný, rovný, lomený okraj, jednoduchý
- 1.2. jednoduchý, vyhnutý, zvnútra preliačený okraj, rôzne ukončený
- 1.3. jednoduchý, rovný okraj s rebrom, prehnutý, alebo vodorovne vyložený

- 1.4. profilovaný, vyhnutý, esovitý okraj, zložito ukončený
- 1.5. jednoduchý, vyhnutý, zvnútra preliačený okraj, s golierom
- 1.6. profilovaný, vyhnutý, lomený, zvnútra preliačený okraj, s rebrom, zavinutý

Okraje krčahov (obr. 8)

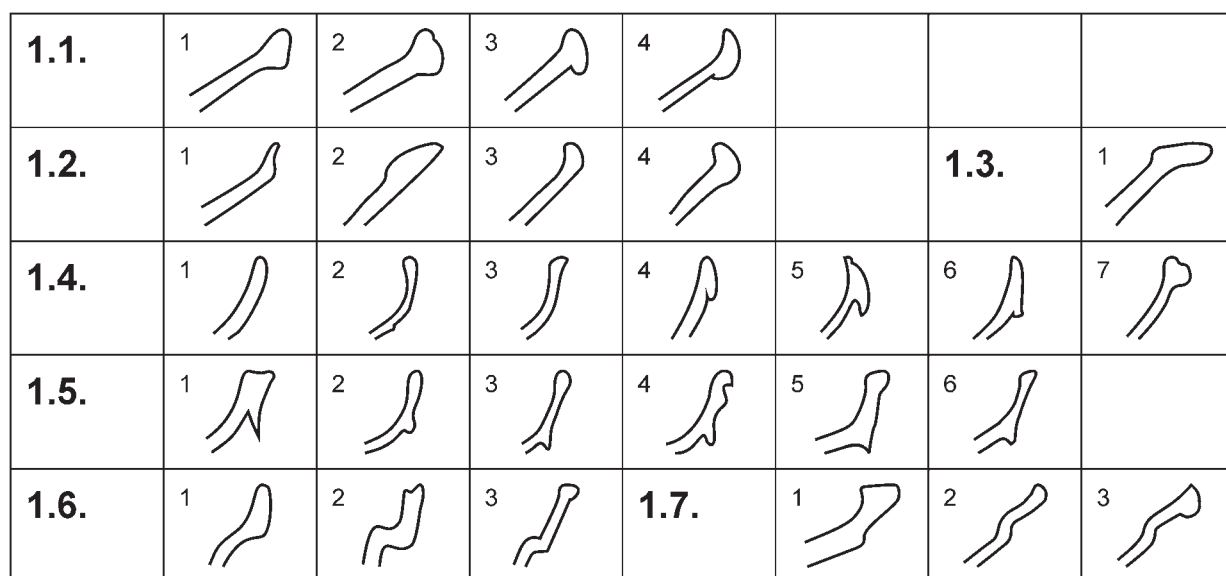
- 1.1. jednoduchý, rovný okraj, zaoblený, alebo zrezaný
- 1.2. jednoduchý, vyhnutý okraj, prostý, ovalený alebo vodorovne vyložený
- 1.3. jednoduchý, zatiahnutý okraj, zaoblený alebo zrezaný
- 1.4. jednoduchý, vyhnutý okraj, pseudookružie

Okraje zarábacích mís (obr. 9)

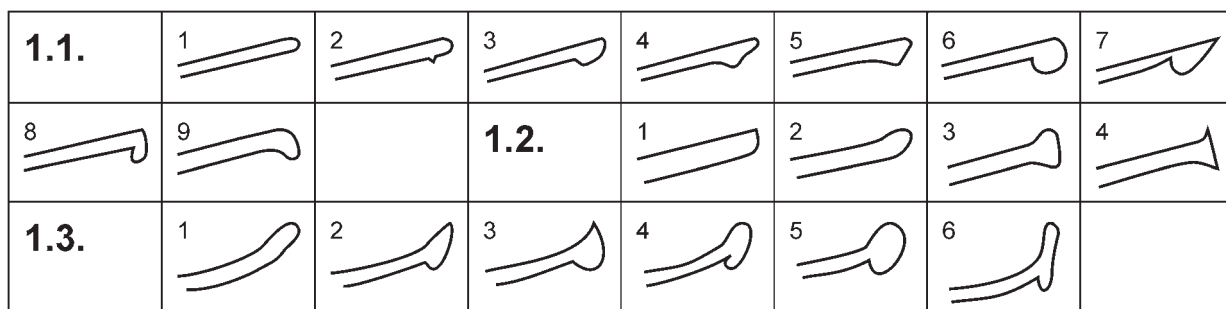
- 1.1. jednoduchý, mierne zatiahnutý okraj zaoblený, prípadne zrezaný
- 1.2. jednoduchý, rovný okraj, rôzne prehnutý
- 1.3. jednoduchý, vyhnutý okraj, ovalený až previsnutý
- 1.4. jednoduchý, vyhnutý okraj, zaoblený, prípadne zosilnený, s vnútorným rebierkom
- 1.5. jednoduchý, zatiahnutý kraj, ovalený s vnútorným rebierkom
- 1.6. jednoduchý, rovný okraj, vodorovne vytiahnutý, zvnútra preliačený
- 1.7. profilovaný, vyhnutý, lomený, mierne zatiahnutý okraj, zrezaný
- 1.8. jednoduchý, rovný okraj, zavinutý
- 1.9. jednoduchý rovný okraj, pravidelný kyjakovitý

Okraje jedálenských mís (obr. 10)

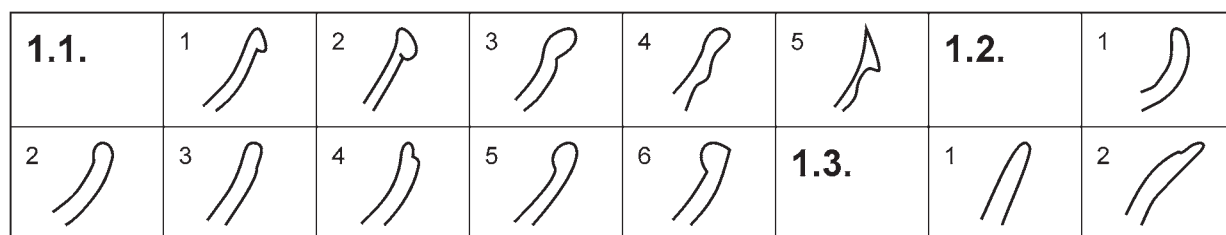
- 1.1. jednoduchý, vyhnutý okraj, von rozšírený
- 1.2. jednoduchý, vyhnutý okraj, dovnútra rozšírený
- 1.3. jednoduchý, vyhnutý, esovite profilovaný okraj von rozšírený

Obr. 11. Lietava, hrad. Okraje hlbokých mís.

Obr. 12. Lietava, hrad. Okraje tanierov.

Obr. 13. Lietava, hrad. Okraje misiek.

1.4. jednoduchý, vyhnutý, rozšírený okraj rôzne vyklopený

Okraje hlbokých mís (obr. 11)

1.1. jednoduchý, vyhnutý okraj, von rozšírený

1.2. jednoduchý, vyhnutý okraj, dovnútra rozšírený

1.3. jednoduchý, vyhnutý okraj, vodorovne vytiahnutý

1.4. jednoduchý, vyhnutý okraj, von rozšírený

1.5. jednoduchý, vyhnutý okraj, von rozšírený s rebrom v spodnej časti

1.6. profilovaný, vyhnutý okraj na spôsob okružia, rôzne ukončený

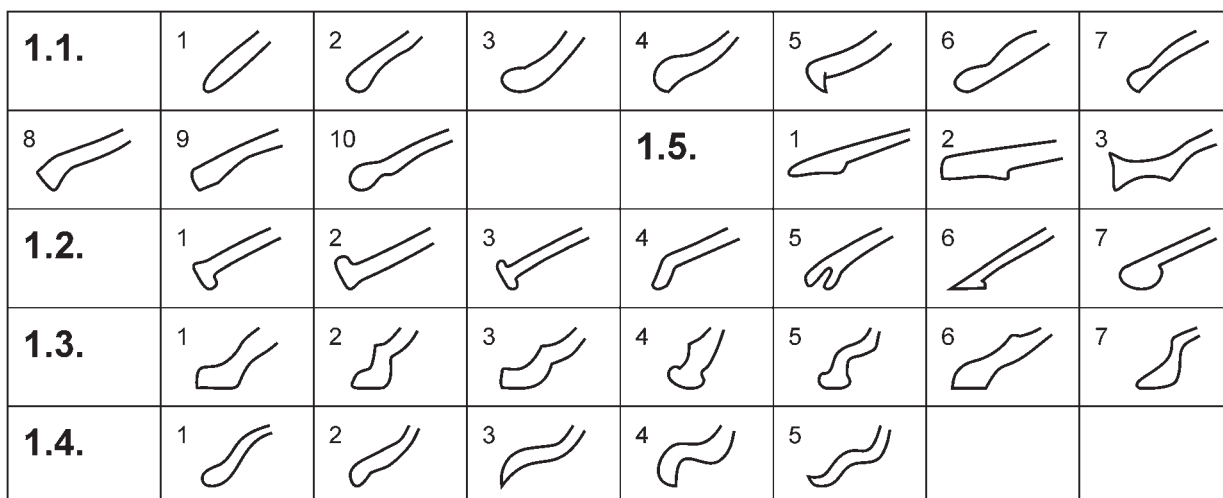
1.7. profilovaný, vyhnutý, esovitý okraj, rôzne ukončený

Okraje tanierov (obr. 12)

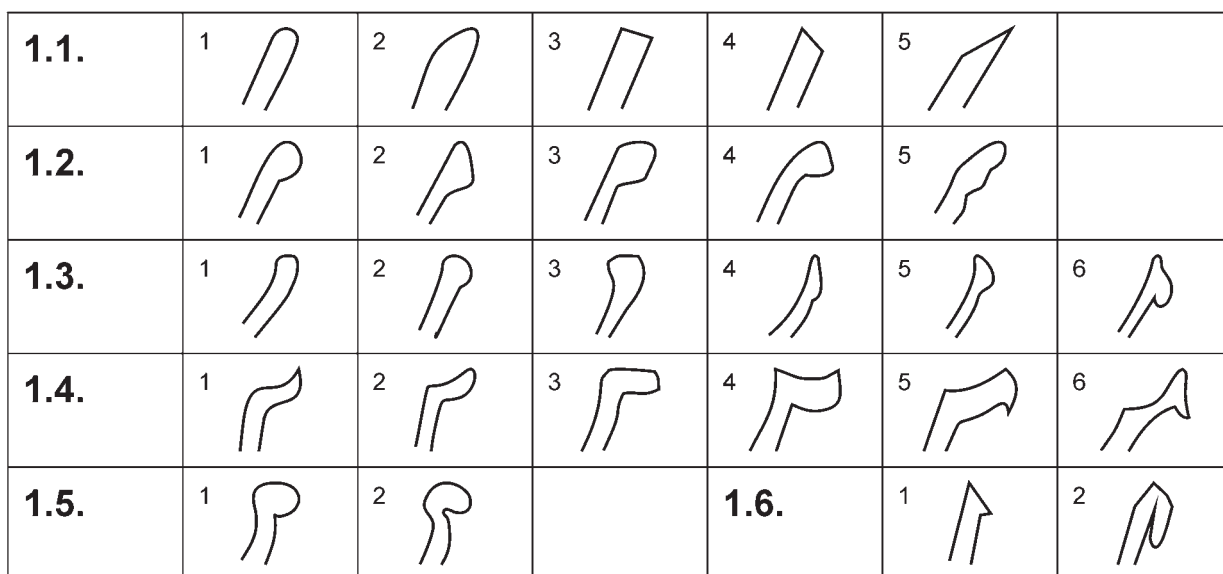
1.1. jednoduchý, vyhnutý, rovný okraj, von rozšírený

1.2. jednoduchý, vyhnutý rovný okraj, dovnútra rozšírený

1.3. jednoduchý, vyhnutý, prehnutý okraj, von rozšírený

Obr. 14. Lietava, hrad. Okraje pokrievok.

Obr. 15. Lietava, hrad. Okraje trojnožiek.

Okraje misiek (obr. 13)

- 1.1. jednoduchý, vyhnutý, prehnutý okraj, von rozšírený
- 1.2. jednoduchý, vyhnutý, prehnutý okraj, dovnútra rozšírený
- 1.3. jednoduchý, vyhnutý, dovnútra prehnutý okraj, zaoblený

Okraje pokrievok (obr. 14)

- 1.1. jednoduchý, vyhnutý, prehnutý okraj, rôzne ukončený
- 1.2. jednoduchý, vyhnutý okraj, rôzne ukončený
- 1.3. profilovaný, vyhnutý okraj s rebrom, rôzne ukončený

- 1.4. profilovaný, vyhnutý, esovite profilovaný okraj, rôzne ukončený

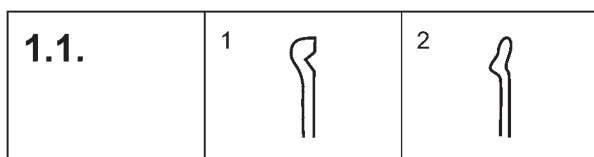
- 1.5. jednoduchý, vyhnutý okraj, vodorovne vyklopený

Okraje trojnožiek (obr. 15)

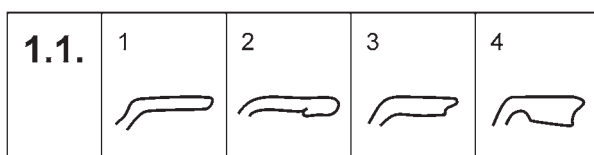
- 1.1. jednoduchý, vyhnutý okraj, zrezaný
- 1.2. jednoduchý, vyhnutý okraj, rôzne ovalený
- 1.3. profilovaný, vyhnutý, prehnutý okraj, kyjakovitý
- 1.4. profilovaný, vyhnutý, prehnutý okraj, ovalený
- 1.5. jednoduchý, vyhnutý okraj, hranený, prehnutý

Okraje albarel (obr. 16)

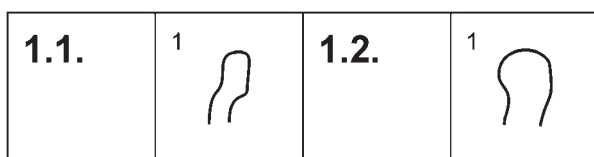
- 1.1. jednoduchý, rovný okraj, klopený, prehnutý

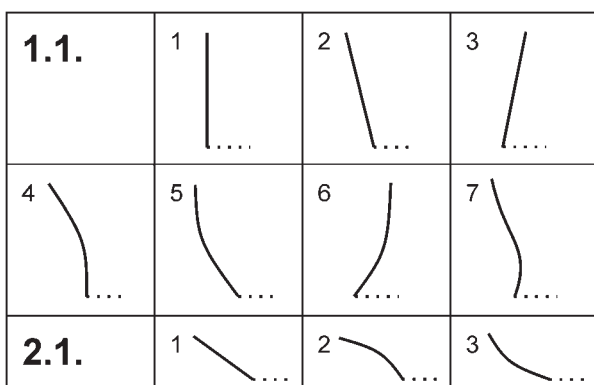
Obr. 16. Lietava, hrad. Okraje albarel.

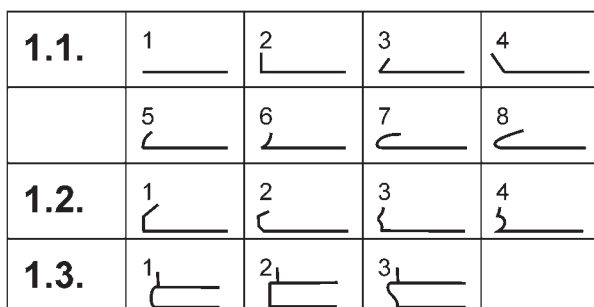
Obr. 17. Lietava, hrad. Okraje nočníkov.

Obr. 18. Lietava, hrad. Okraje zásobníc.

Obr. 19. Lietava, hrad. Spodné časti nádob.

Obr. 20. Lietava, hrad. Dná vysokých nádob. I. skupina – hrnce, krčahy.

Okraje nočníkov (obr. 17)

1.1. jednoduchý, rovný okraj, vodorovne vyklopený

Okraje zásobníc (obr. 18)

1.1. jednoduchý, rovný okraj typu ploché okružie

1.2. jednoduchý, vyhnutý okraj, kyjakovitý krátký

Spodné časti nádob (obr. 19)

Vzhľadom na vysokú fragmentárnosť skúmaného celku a absenciu celých nádob bolo rozhodnuté zaradiť do deskriptívneho systému i spodnú časť tela, všeobecne označovanú ako spodok (*Procházka/Peška 2007*, 236, obr. 3). Dôvodom sledovania tejto časti nádoby bola snaha o lepšie určenie celkového tvaru nádoby.

1.1. spodné časti vysokých nádob

2.1. spodné časti širokých nádob

Dná

Dno bolo tvarované v závislosti od formy skladovania, transportu a spracovania obsahu. Veľké nádoby súvisiace s uskladňovaním mali dno ploché kvôli stabilite, rovnako ako varné nádoby, ktorých tvar bol prispôsobený ich vkladaniu do ohniska alebo na pec. Pre nádoby, v ktorých sa varilo v závese nad ohňom, boli preferované guľaté či špicaté tvary (*Pavlu 1997*, 77).

Základným sledovaným údajom bol tvar styčnej plochy dna. Ďalej boli sledované stopy, ktoré jednotlivé druhy snímania a tvarovania nádoby zanechávajú. Taktiež bolo sledované či šlo o rovné alebo prehnuté dno. Posledným deskribovaným údajom bola profilácia, teda či bolo dno plynule prechádzajúce do spodku steny nádoby alebo bolo odsadené, prípadne či bolo tvarované do nôžky. Vo všetkých prípadoch sa sledovala i finálna úprava tejto časti.

Povrchová úprava dna pomocou rôznych glazúr a engob bola pomerne spoľahlivým rozlišovacím znakom fragmentov vysokých nádob. Určiť sa dali dve základné skupiny – hrnce a džbány.

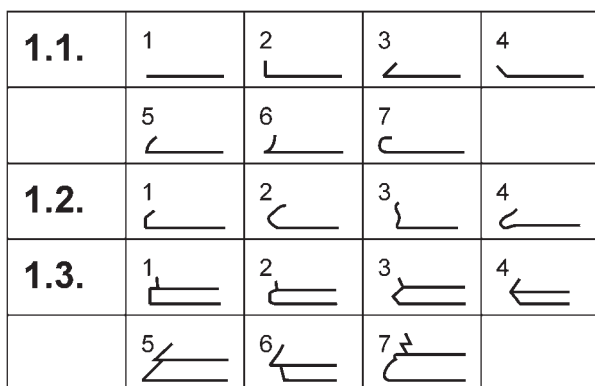
Prvá skupina bola glazovaná maximálne vo vnútri, a to najčastejšie nekvalitnou, či riedkou transparentnou glazúrou.

Druhá skupina bola pokrytá glazúrou obojstranne. Ako podklad slúžila často engoba. Vonkajšia strana džbánu bola glazovaná často špecifickým spôsobom, kde chýbalo pokrytie posledných približne 2 cm, čo bolo zapríčinené držaním nádoby počas polievania (*Landsfeld 1950*, 126–134).

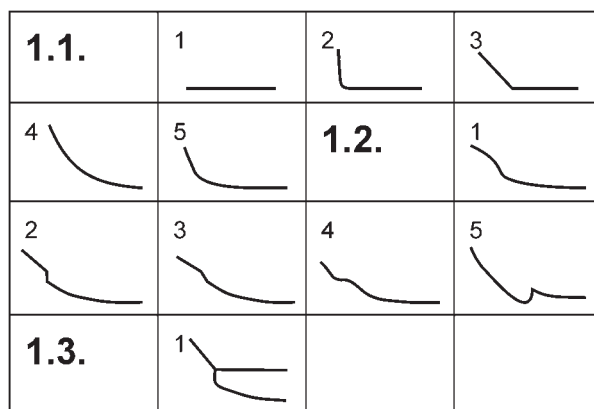
Dná vysokých nádob

I. skupina – hrnce, krčahy (obr. 20):

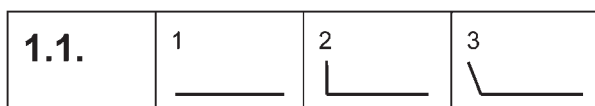
1.1. jednoduché dno

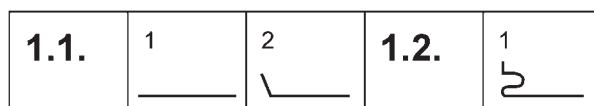
Obr. 21. Lietava, hrad. Dná vysokých nádob. II. skupina – džbány, hrnčky, poháre.

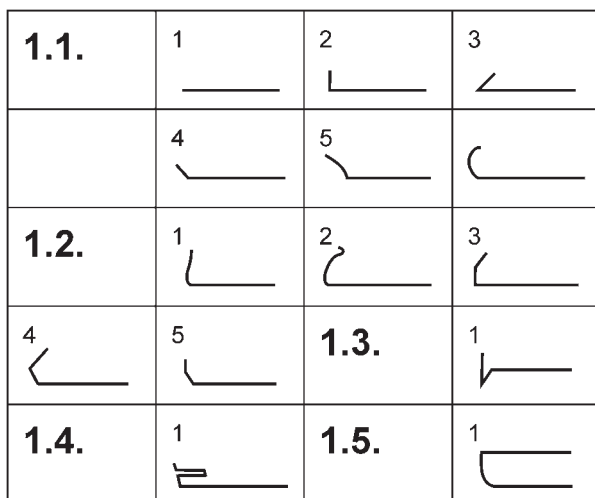
Obr. 25. Lietava, hrad. Dná trojnožiek.

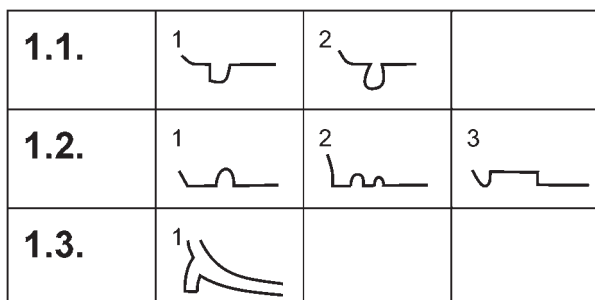
Obr. 22. Lietava, hrad. Dná zarábacích mís.

Obr. 26. Lietava, hrad. Dná albarel.

Obr. 23. Lietava, hrad. Dná plytkých misovitých nádob.

Obr. 24. Lietava, hrad. Dná misiek.

1.2. profilované dno

1.3. dno s pätkou

II. skupina – džbány, hrnčky, poháre (obr. 21):

1.1. jednoduché dno

1.2. profilované dno

1.3. dno s pätkou

Dná zarábacích mís (obr. 22)

1.1. jednoduché dno

Dná plytkých misovitých nádob (obr. 23)

1.1. jednoduché dno

1.2. profilované dno

1.3. jednoduché dno s okrajom predĺženým do nôžky

1.4. jednoduché dno so zárezom

1.5. profilované dno

Dná misiek (obr. 24)

1.1. jednoduché dno s nožičkou

1.2. jednoduché dno s drážkou

1.3. profilované (prehnuté) s nožičkou

Dná trojnožiek (obr. 25)

1.1. jednoduché rovné dno

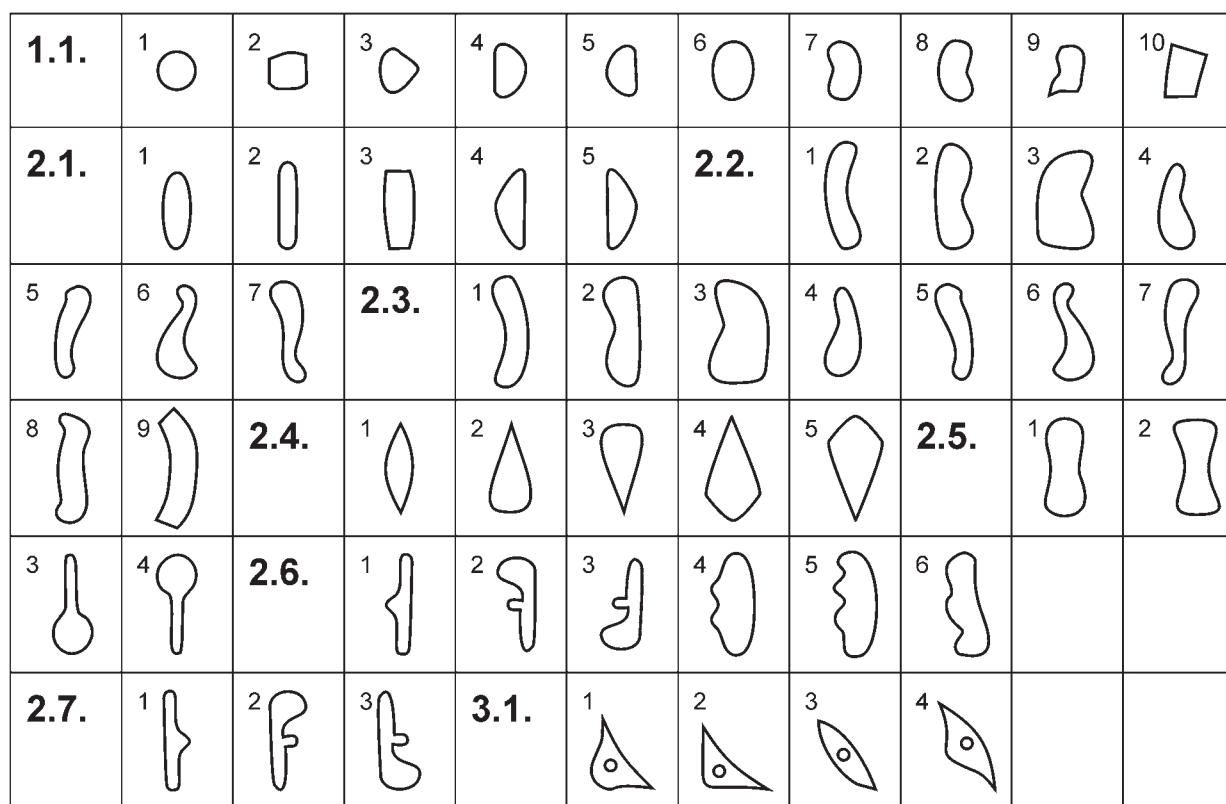
1.2. profilované dno s odsadením

1.3. dno s lištou

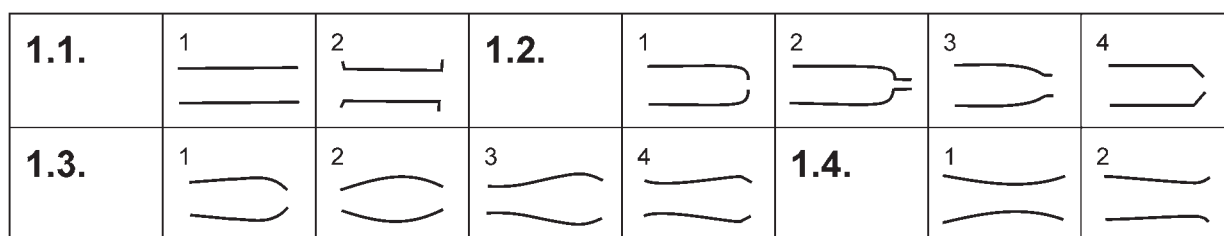
Dná albarel (obr. 26)

1.1. jednoduché dno

1.2. jednoduché dno so zárezom

Obr. 27. Lietava, hrad. Uchá nádob – tyčinkové, pásikové, vertikálne.

Obr. 28. Lietava, hrad. Držadlá trojnožiek – telo.

Uchá (obr. 27)

Použitie ucha prirodzene indikovalo transportnú funkciu a uľahčovalo manipuláciu s nádobou. Taktiež bolo možné spojiť ucho so snahou o stabilizáciu nádoby pomocou zmeny jej ťažiska (Pavlů 1997, 77).

Uchá vysokých nádob bolo možné rozdeliť na dva základné typy – tyčinkové a pásikové. Ako rozlišovací znak medzi týmito dvoma typmi bol sledovaný pomer šírky a dĺžky prierezu ucha. Pri tyčinkovom uchu dĺžka prierezu nepresahuje dvojnásobok jeho šírky a v prípade pásikového ucha presahuje.

Uchá plytkých, misovitých tvarov boli zastúpené jedným typom. Išlo o vertikálne nalepené ucho šošovkovitého tvaru, ktoré prispôbovalo svoju vnútornú profiláciu stene nádoby.

Tyčinkové

1.1. tyčinkové ucho, nerozlišené

Pásikové

2.1. pásikové ucho, rovné

2.2. pásikové ucho, konkávne

2.3. pásikové ucho, konvexné

2.4. pásikové ucho, bikonvexné

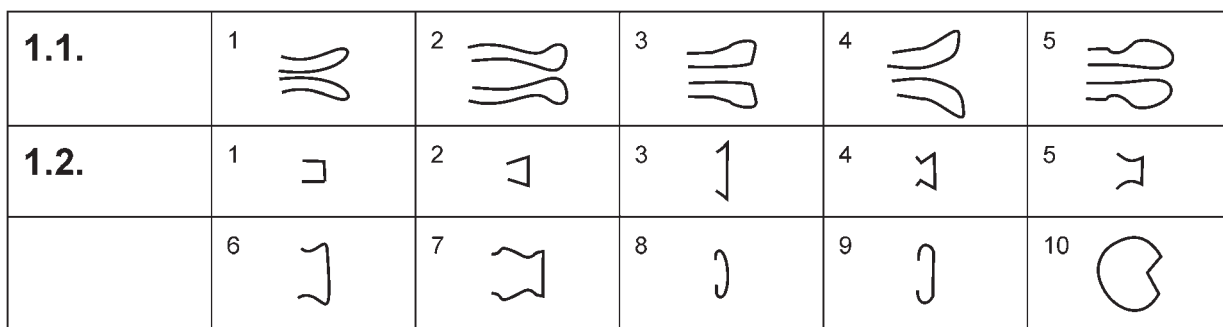
2.5. pásikové ucho, bikonkávne

2.6. pásikové ucho s rebrom/rebrami na vnútornej strane

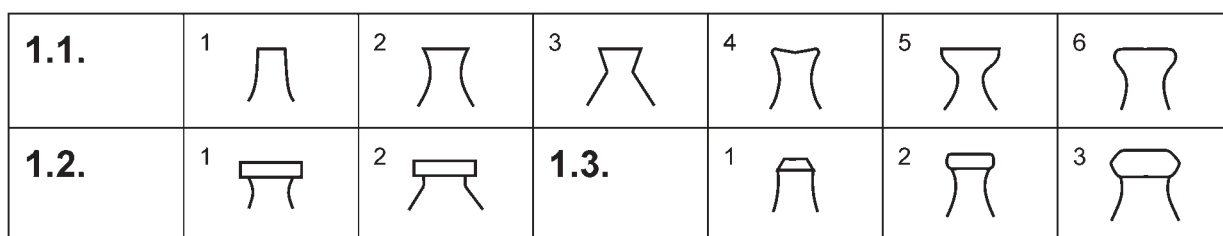
2.7. pásikové ucho s rebrom/rebrami na vonkajšej strane

Vertikálne

3.1. vertikálne ucho určené pre misy

Obr. 29. Lietava, hrad. Držadlá trojnožiek – zakončenie.

Obr. 30. Lietava, hrad. Držadlá pokrievok.

Držadlá

Držadlá mali len trojnožky a pokrievky. I keď bola ich funkcia v oboch prípadoch rovnaká, spôsob tvarovania držadla, jeho tvar i vlastné používanie, teda úchop, bolo výrazne odlišné.

Telo (obr. 28)

- 1.1. držadlo rovné
- 1.2. držadlo rovné, na konci zúžené
- 1.3. držadlo bikonvexné
- 1.4. držadlo bikonkávne

Zakončenie (obr. 29)

- 1.1. zakončenie okrajom
- 1.2. zakončenie gombíkom

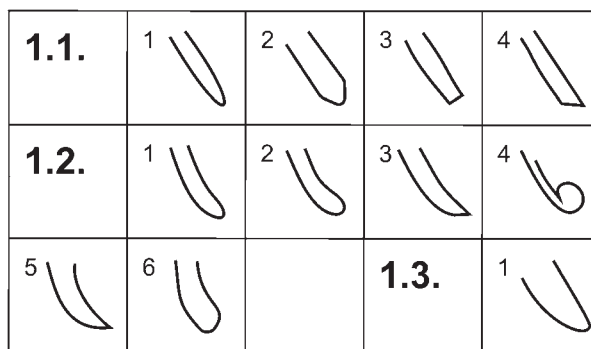
Držadlá pokrievok (obr. 30)

- 1.1. držadlo plynule prechádzajúce do ukončenia
- 1.2. držadlo s odsadeným, hranatým ukončením
- 1.3. držadlo s odsadeným, rôzne profilovaným ukončením

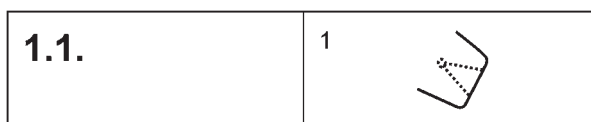
Nožičky trojnožiek (obr. 31)

Nožičky trojnožiek slúžili k vyzdvihnutiu nádoby nad úroveň pahreby a umožnili tak spodný ohrev (Hoššo 2004, 570).

- 1.1. nožička rovná
- 1.2. nožička prehnutá
- 1.3. nožička prehnutá jednostranne

Obr. 31. Lietava, hrad. Nožičky trojnožiek.

Obr. 32. Lietava, hrad. Výlevky.

Výlevky (obr. 32)

Úlohou výlevky bolo sústrediť bezstratový tok tekutiny z jednej nádoby do inej. Okrem jednoduchšej výlevky vytvorenej pretlačením prstom, ktorej výskyt je sledovaný v poznámkach, bola zachytená ešte valcovitá výlevka.

- 1.1. výlevka valcovitá, kužeľovitý výpust

1.1.	1	1.2.	1	1.3.	1	2
3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	
1.3.	1	2.1.	1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	
2.2.	1	2	3	4	5	6
7	8	3.1.	1	2	3	4
3.2.	1	2	3	4	5	6
3.3.	1	2	3	4	5	
4.1.	1	2	3			
5.1.	1	2	3	4	5	6
7	8	9	10	5.2.	1	2
3	4	5	6	7	8	9
10	5.3.	1	2	3	4	5
6	7		5.4.	1	2	3
6.1.	1	2	3			

Obr. 33. Lietava, hrad. Vhlbená výzdoba – línie, vrypy a záseky, kolky, výzdoba kolieskom, rytá výzdoba.

Výzdoba

Táto kategória opisuje typ výzdoby. Výzdoba sa delí na tri základné skupiny: 1. vhlbená; 2. plastická; 3. maľovaná (Procházka/Peška 2007, 262).

Vhlbená výzdoba

Vhlbená výzdoba predstavuje zásah do povrchu nádoby využívajúc tzv. hru svetla a tieňa (Hoššo 2004, 572). V prípade lineárnych, obežných prvkov ako sú ryhy a žliabky sa sledoval ich počet a hustota, nakoľko tieto faktory môžu byť chronologicky citlivým javom (Blažková 2013, 214, 215). Sledované vzdialenosti sú: 1. 0–3 mm; 2. 3,1–6 mm; 3. 6,1–9 mm. Rozdiel medzi ryhou a žliabkom nebol zatiaľ v rámci problematiky novovekej keramiky sledovaný. Najčastejšie sa tieto pojmy voľne zamieňajú či kombinujú, objavili sa dokonca termíny typu „žliabkovaná ryha“ (Blažková 2013, 214; Čurný 2004, 19–21; Uličný 2004, 71). V tejto práci je za ryhu považovaný zárez do povrchu nádoby a za žliabok lineárna vyhlbenina s profilovaným dnom.

Línie (obr. 33)

- 1.1. ryha
- 1.2. žliabok
- 1.3. vlnovka
- 1.4. vývalok

Odtlačky prstov (obr. 33)

- 2.1. kruhový odtlačok prsta
- 2.2. nepravidelný odtlačok prsta

Vrpy a záseky (obr. 33)

- 3.1. zásek čepelovitým nástrojom
- 3.2. vryp
- 3.3. vryp kombinovaný

Kolky (obr. 33)

- 4.1. kolok

Výzdoba kolieskom (obr. 33)

- 5.1. oddelené geometrické tvary
- 5.2. oddelené ornamenty zložené z geometrických tvarov
- 5.3. línia – vyplnená geometrickými tvarmi/zložená z geometrických tvarov
- 5.4. pás – priestorovo usporiadané geometrické tvary

Rytá výzdoba (obr. 33)

- 6.1. ryté písmeno/symbol

1.1.	1 	2 	3 	4 	5
1.2.	1 	2 		1.3.	1

Obr. 34. Lietava, hrad. Prierez žliabkov.

Prierez žliabkov (obr. 34)

- 1.1. ostrouhlý
- 1.2. tupouhlý
- 1.3. roztvorený

Plastická výzdoba (obr. 35)

Plastickú výzdobu predstavujú vystúpené či nalepené objekty.

Plastická výzdoba – lišty

- 1.1. jednoduchá – zobrazenie jedného pásu, ktorý môže byť tvarovaný, avšak nezobrazuje prepletenie vlákien záväzu
- 1.2. prepletená – „prepletenie“ môže byť zhotovené rôznymi dekoračnými technikami
- 1.3. kombinovaná – predstavuje prepletenú lištu, na ktorej sú uviazané uzlíky, ktoré môžu byť vyhotovené rôznymi dekoračnými technikami

Plastická výzdoba – jednotlivé prvky

- 2.1. nálep
- 3.1. tordovanie povrchu
- 4.1. výstupok
- 5.1. vyrážanie

Pretláčanie

- 6.1. pretláčanie okraja

Rebrovanie

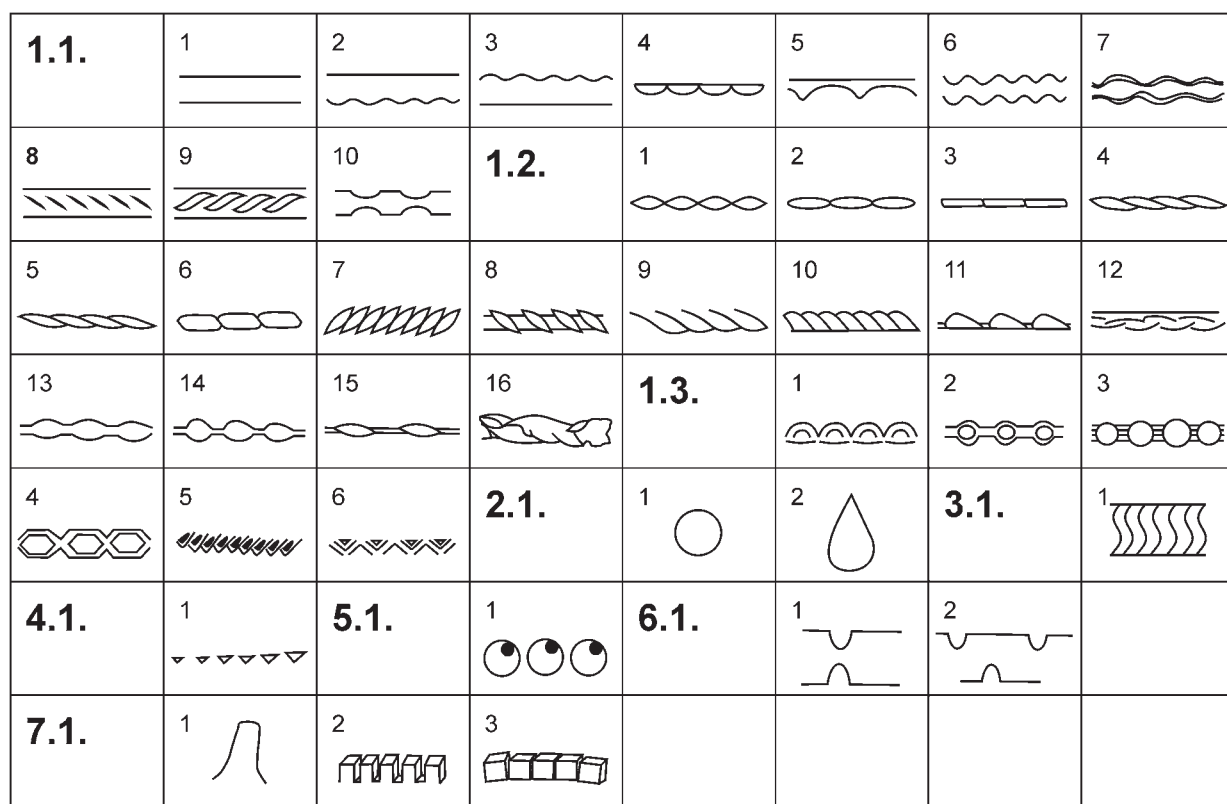
- 7.1. rebrá

Maľovaná výzdoba

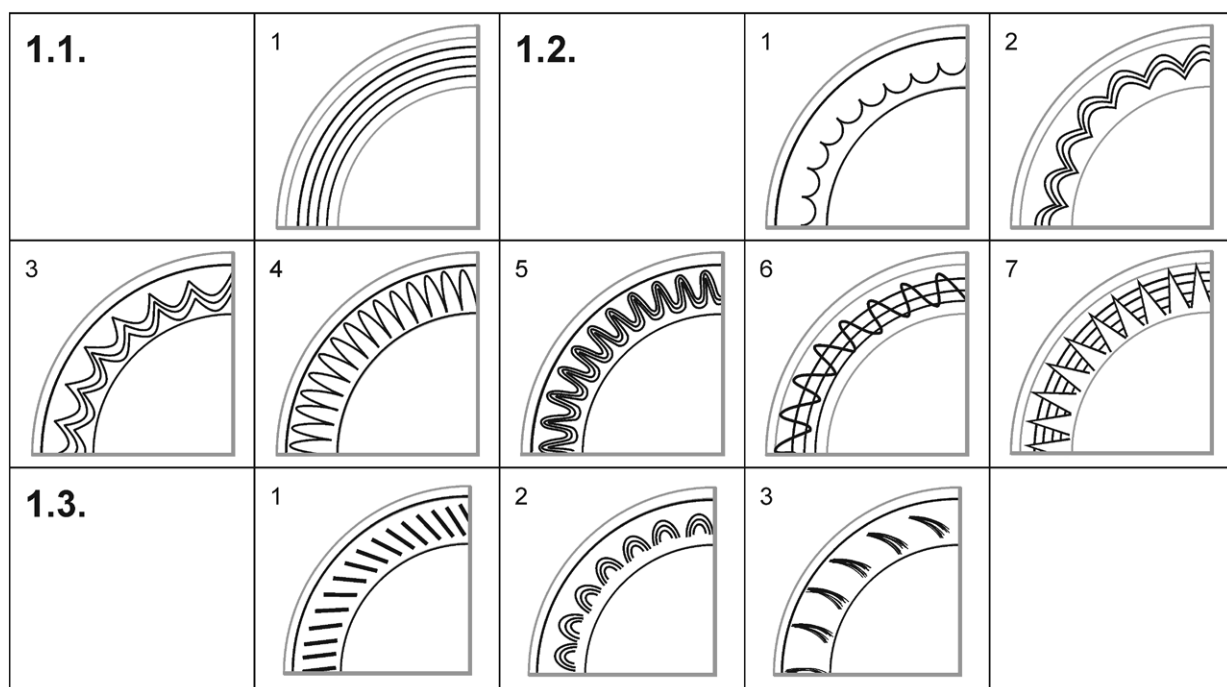
Podkategória maľba sa delí podľa toho či ide o sgrafito alebo maľbu a v prípade maľby, či je dekorácia aplikovaná na holý črep, alebo podkladovú engobu. Okrem farieb engob a glazúr bolo sledované, či je motív predom rytý do nádoby (črepu) alebo do engoby.¹⁵

Sgrafito sa vyskytlo len na plytkých misovitých tvaroch. Maľbu engobou (v prípade flakov ide

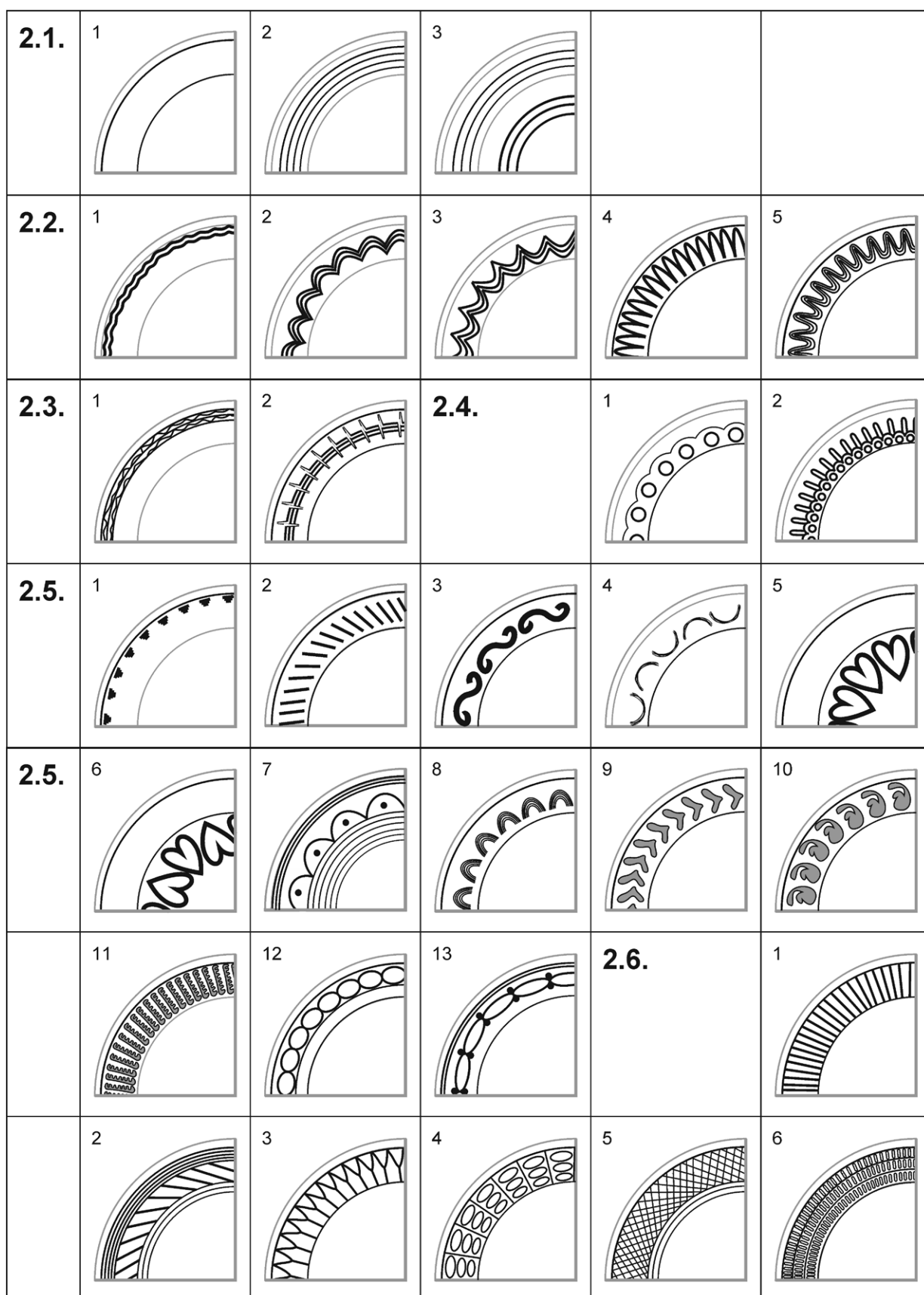
¹⁵ Uvádzané do poznámok.

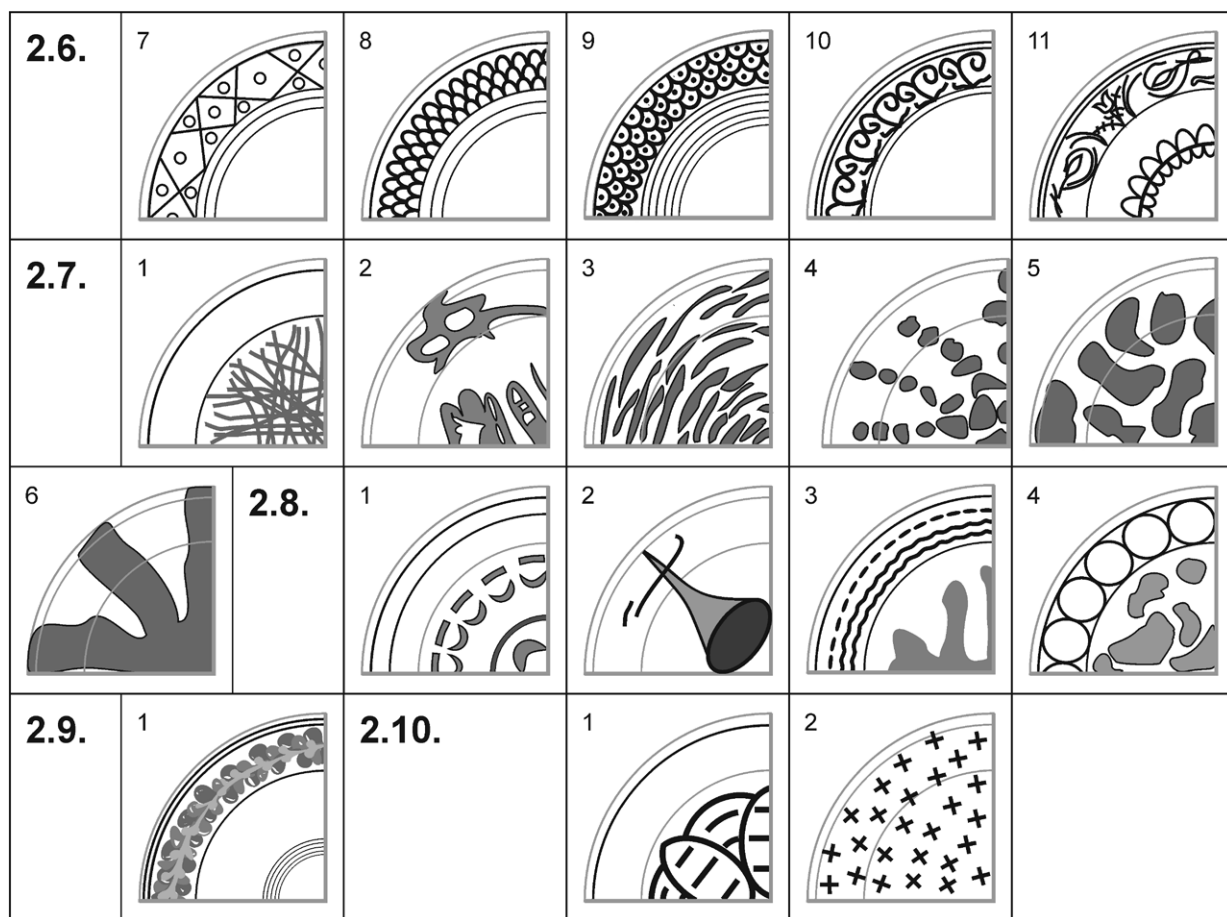
Obr. 35. Lietava, hrad. Plastická výzdoba – lišty, jednotlivé prvky, pretláčanie, rebrovanie.

Obr. 36. Lietava, hrad. Výzdoba plytkých misovitých nádob. I. skupina – sgrafito.

Obr. 37. Lietava, hrad. Výzdoba plytkých misovitých nádob. II. skupina – maľba 1.

Obr. 38. Lietava, hrad. Výzdoba plytkých misovitých nádob. II. skupina – maľba 2.

najčastejšie o transparentnú glazúru) na nádobu bolo možné rozdeliť podľa typu nádoby (misovitá nádoba 3.2.X, vysoká nádoba 3.3.X.) a druhu podkladu, teda či ide o maľbu na nešľachtený črep (3.2.1.X, 3.3.1.X), alebo na engobu (3.2.2.X, 3.3.2.X). Na rôzny podklad totiž mohli byť aplikované rovnaké motívy, ale na vysoké nádoby a plytké misovité tvary nikdy neboli použité rovnaké motívy mimo najjednoduchších, ako sú napríklad nesústredené flaky či obežné kružnice.

Výzdoba plytkých misovitých nádob

I. skupina – sgrafito (obr. 36):

- 1.1. sústredené obežné kružnice
- 1.2. sústredené obežné kružnice v kombinácii so sústredenými obežnými vlnovkami
- 1.3. obežný motív jednotlivý

II. skupina – maľba (obr. 37; 38):

- 2.1. sústredené obežné kružnice
- 2.2. sústredené obežné vlnovky
- 2.3. sústredené obežné kružnice v kombinácii so sústredenými obežnými vlnovkami
- 2.4. obežný motív združený

2.5. obežný motív jednotlivý (geometrický alebo zoomorfný či rastlinný)

2.6. obežný motív aplikovaný v páse (geometrický alebo zoomorfný či rastlinný)

2.7. flaky

2.8. kombinované, atypické – viacero techník, abstraktné tvary

2.9. trasakovanie

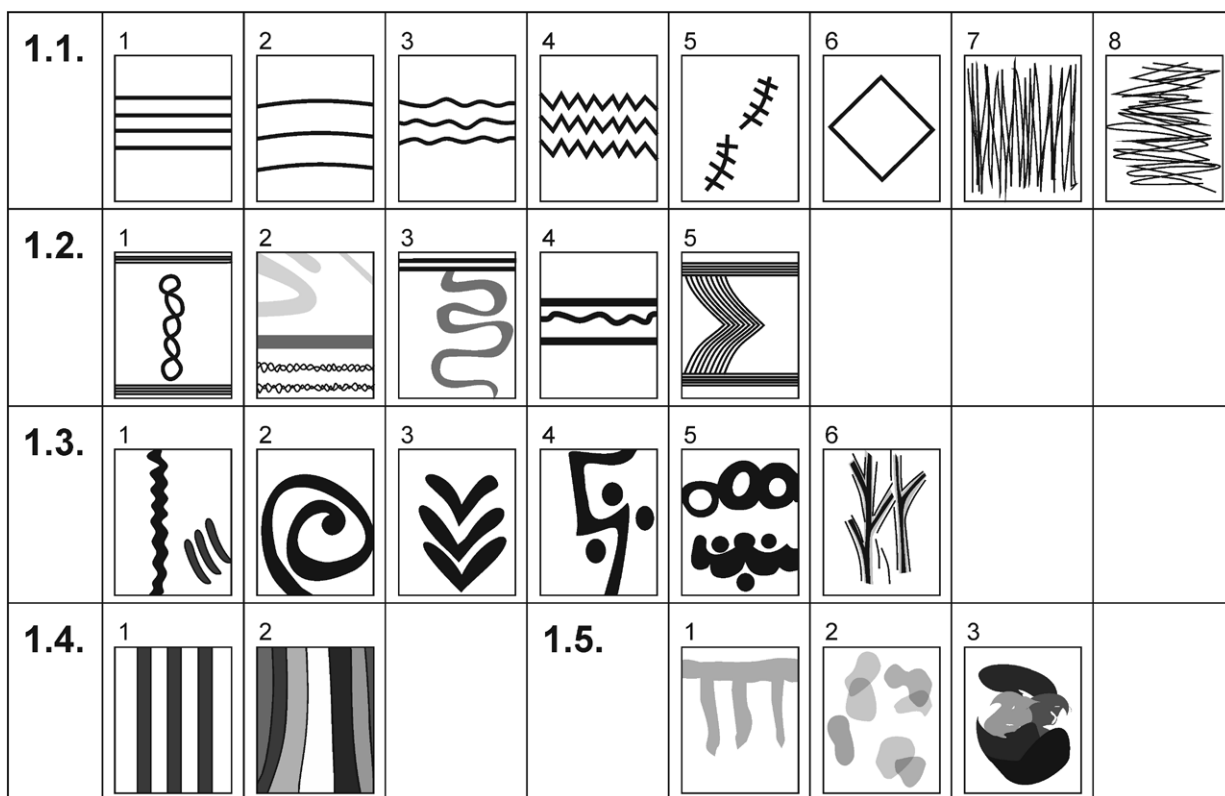
2.10. geometrické motívy pokrývajúce dno, prípadne celú plochu

Výzdoba vysokých nádob – maľba (obr. 39)

- 1.1. línie a základné geometrické tvary
- 1.2. pásmi členený priestor, výplň vertikálna i horizontálna, najčastejšie typovo vychádzajúca z vlnovky
- 1.3. nepravidelné motívy, výrazná, hrubá maľba
- 1.4. výrazné vertikálne pásy
- 1.5. stekanie, tupovanie, trasakovanie

Početnosť a hustota výzdoby

V tejto kategórii bol sledovaný počet výzdobných prvkov a počet ich opakovaní. V tomto prípade sa

Obr. 39. Lietava, hrad. Výzdoba vysokých nádob – maľba.

opis zámerne líši od modelu R. Procházku a M. Pešku (2007, 262, 264), nakoľko bola vyčlenená samostatná kategória pre sledovanie metrických hodnôt dekorčných prvkov. Pokiaľ bolo možné metricky zhodnotiť i hustotu, teda vzájomnú vzdialenosť medzi jednotlivými prvkami (toto je možné pozorovať najmä pri vhlbenej výzdobe ako sú ryhy a žliabky), tak bola zaznamenaná i tá.

ARCHEOMETRICKÉ ANALÝZY

Detailný opis technických analýz a ich jednotlivých krokov už bol publikovaný v periodiku *Archaeologica historica* (Slavíček/Petřík/Španihel 2018, 405–428). Práve preto sú v tejto štúdii uverejnené len základné vstupy a výsledky archeometrickej časti výskumu. Pri rozbere keramiky bola použitá optická mikroskopia a energiovo-disperzná röntgenová flourescenčná spektrometria, ktorá bola vykonaná na keramike a glazúre.

Výsledky archeometrických analýz boli konfrontované s informáciami z artikúl hrnčiarskeho cechu v Žiline (Jeršová 1970, 65–75). Tieto artikuly totiž vyslovene uvádzali ťažbu hliny začiatkom 17. stor. v Žiline-Bytčici a v Žiline-Trnovom¹⁶, červenej železitej engoby na vrchu Minčol a zber kameňa žabca¹⁷ v rieke Váh pri Žiline, ktorý sa používal ako súčasť glazúry a pravdepodobne i ako ostrivo (Jeršová 1970, 68). Artikuly však nikdy neuvádzajú konkrétne miesto ťažby, ale iba obec, či geomorfologický prvok.

Výber vzoriek keramiky

Na analýzu boli vybrané keramické fragmenty z výskumov hradu Lietava, Budatín a mesta Žilina.

Z hradu Lietava boli vybrané vzorky, ktoré zastupovali štyri najčastejšie sa vyskytujúce makroskopicky rozlíšené keramické triedy (1, 2, 3 a 10), dva najrozšírenejšie druhy transparentnej glazúry (číra a so zeleným zafarbením)¹⁸ a čiernu

¹⁶ V prípade Žiliny-Trnového bola spomenutá i každoročná platba za chotár, odkiaľ cech bral hlinu k svojmu remeslu a to k roku 1609.

¹⁷ Dnes neznámy druh minerálu alebo horniny. Zrejme ide o druh kremeňa.

¹⁸ V sledovanom súbore sa samozrejme vyskytla i hnedá a žltá transparentná glazúra, no ich zastúpenie je minimálne, pre celkové zhodnotenie prakticky nepodstatné.

glazúru¹⁹, ktorá sa vyskytovala v priehľadnej i nepriehľadnej forme. Čo sa týka typov nádob, tak boli vybrané ich najrozšírenejšie typy – hrniec, džbán, zarábacia misa, tanier/jedálenská misa²⁰ a pre nedostatok redukčne vypaľovanej keramiky spadajúcej do vyššie uvedených typov i zvonovitá pokrievka. Zo Žiliny i Budatína boli vybrané rovnaké vzorky. Prihliadalo sa taktiež na vhodný tvar okraja či dna, čím mala byť, okrem datovania autormi výskumov, zaručená i časová súbežnosť. Pokiaľ to bolo možné, na základe informácií autorov výskumov, boli cieľene vyhľadávané nálezy z prvej polovice 17. stor. Celkovo išlo o 27 vzoriek.

Výber vzoriek hĺn, ostrív

Na základe cechových artikúl boli preskúmané chotáre Žiliny-Bytčice a Žiliny-Trnového. V druhej menovanej obci bolo, podľa mapy I. vojenského mapovania, nájdené miesto označené ako *Hrnciarsky Berg*.²¹ Na lokalite, dnes pomenovanej ako Dúbrava, sa podarilo lokalizovať niekoľko miest, ktoré bolo možné identifikovať ako lomy. Tu boli odobrané vzorky ílu. V Žiline-Bytčici sa odobrali vzorky v polohe Kopanice, ktorú s ťažbou hrnčiarskej hliny spájala len naratívna história. Riečne kamene boli vyzdvihnuté z rieky Váh západne od Žiliny, ako to opisujú artikuly. V lokalite Minčol neboli lokalizované odpovedajúce miesta, preto z tejto lokality neboli odobrané žiadne vzorky.

Z každej lokality boli získané dve vzorky, ktoré boli podrobené vyššie uvedeným analýzám a boli porovnané s jednotlivými keramickými vzorkami. Neskôr sa vytvorila séria vzoriek Žilina-Trnové/Váh, kde boli v rôznych pomeroch zmiešané vzorky z oboch lokalít, aby sa napodobnila ostrená hrnčiarska látka pre keramickú triedu 3.

Výsledky archeometrických analýz

Všetky analyzované nádoby boli vyrobené z materiálu získaného v skúmanom regióne. Rozbor potvrdil využívanie ložísk v Žiline-Trnovom a naopak, vylúčil dobové spracovávanie hĺn zo Žiliny-Bytčice. Identifikované boli tri produkčné skupiny – A, B, C. Toto členenie rámcovo odpovedá

keramickým triedam, ktoré boli autorom štúdie vyčlenené na základe makroskopického pozorovania (Španihel 2014a, 143–145). Skupina A zodpovedala triede 1, skupina B triede 2 a skupina C triede 3 (obr. 3). Redukčne vypaľovaná trieda 10 bola po materiálovej stránke totožná so skupinou B. Skupina A reprezentovala technicky veľmi heterogénne zoskupenie. Naopak skupiny B a C predstavujú homogénnu produkciu, a to v zmysle provenienčnom i technologickom. Obe sa svojím chemickým zložením blížili materiálu z hliníka v Žiline-Trnovom. Skupina B bola viac ostrená pieskom z Váhu než skupina C (pre vytvorenie hrnčiarskej látky zodpovedajúcej dominantnej skupine C sa ukázal najvhodnejší pomer ílu a ostriva 9 : 1). Skupina B bola navyše pomerne podobná skupine A, takže niekedy nebolo možné tieto triedy rozlíšiť na základe makroskopického pozorovania látky a preto je nutné sledovať i iné faktory (signifikantná je hlavne kvalita výpalu).

Všetky sledované glazúry patrili do skupiny vysokooolvnaných zlúčenín. Skúmané glazúry sa podobali i väčšine vrcholne stredovekých glazúr zo strednej a východnej Európy (Auch 2012; Petřík/Slavíček/Sedláčková 2015, 102–112; Rzeźnik/Stoksik 2011). Jednotlivé rozlišujúce farebné odtiene vznikli dôsledkom pridávania oxidov železa, medi a mangánu. Zakalená, netransparentná čierna glazúra sa vyrábala pridaním oxidu hlinitého, zrejme vo forme ílu.

Prakticky všetky nádoby, ktoré boli spájané primárne s novovekou produkciou, bolo možné priradiť k lokalite Žilina-Trnové-Hrnčiarsky vrch. Niektoré vzorky boli mierne odlišné, ale azda išlo o výrobky, na ktorých výrobu bola hlina braná z niektorej inej ťažobnej jamy na danej lokalite. Túto možnosť ilustrovali i rozdielne hodnoty medzi vzorkami Žilina-Trnové-Hrnčiarsky vrch 1 a 2, ktoré pochádzali z dvoch odlišných jám na tejto lokalite.

Prevažne z neznámeho zdroja pochádzali artefakty vyrábané v nezmenenej forme už v neskorom stredoveku a prežívajúce minimálne do záveru 16. stor. (v prípade zarábacích mís až do začiatku 18. stor.). Vzhľadom na rozdiely medzi jednotlivými vzorkami je možné uvažovať, že ide o jeden alebo viacero neznámych zdrojov.

Vzájomná materiálna podobnosť medzi rovnakými nádobami z rozličných lokalít poukazuje na

¹⁹ Čierne (resp. čiernohnedo) sfarbené glazúry sa v novoveku lokálne vyskytovali na rôznych miestach. Na severozápadnom Slovensku boli veľmi rozšírené v 17. a 18. stor. Na základe nálezov bolo, v sledovanom prípade, možné ich rozšírenie geograficky obmedziť na Horné Považie, Kysuce a Oravu. Tieto glazúry sú dnes označované ako mangánové, či burelové, pretože oxidy mangánu farbja sklovité látky na čierne, hnedo až fialovo v závislosti od ich koncentrácie (Bláha/Sigl 2010, 246; Májsky 2003; Šedo 1980, 143; Španihel 2014a, 154, 155).

²⁰ Nakolko ide najčastejšie o fragmenty diel, nemožno presne určiť, o ktorý typ plytkej misovitej nádoby išlo.

²¹ <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers=158%2C164&bbox=2090095.7749811357%2C6306721.220993337%2C2094641.3895069698%2C6308381.337701405> [11. 3. 2023]

jednotné výrobné centrum, ktoré je s veľkou pravdepodobnosťou identifikovateľné ako Žilina, minimálne z dôvodu, že ťažobný areál v Žiline-Trnove bol (najneskôr od roku 1609) v prenájme miestneho hrnčiarskeho cechu. Členovia tejto organizácie boli určite hlavnými výrobcami a distribútormi keramiky v regióne Horného Považia minimálne v priebehu 17. stor.²²

Získané poznatky o jednotlivých keramických triedach vyvracajú, aspoň pre skúmaný región, závery J. Hošša o výraznej zmene keramickej materie na rozhraní stredoveku a novoveku (Hoššo 2004, 571). Zdá sa, že primárnu rolu pri vytvorení týchto tried hrala homogenizácia materiálu a nie využívanie nových typov hlin.

PRIESTOROVÁ ANALÝZA

V rámci tejto časti boli vybrané znaky vyhodnotené metódou horizontálnej stratigrafie a výsledky boli porovnané s hradnými inventárnymi zápismi zo začiatku 17. stor. (Janura 2012, 260). Prakticky všetka skúmaná keramika patrí do obdobia, kedy hrad vlastnil rod Turzovcov, ktorí v druhej polovici 16. stor. hrad výrazne prestavali. Toto bola pravdepodobne posledná dôležitá úprava dispozície hradu (neskôr bol už len dostavaný polygonálny bastión). Avšak drobné stavebné zásahy (napr. vo vnútri budov), i keď písomne nezaznamenané, určite prebiehali. Autori výskumu ich opisujú pri exkavovaní sond (pozri opis jednotlivých sond vyššie), dokladom sú často práve jednotlivé skúmané kontexty.

Posledné inventáre boli spísané v dobe, keď Turzovci žili už v Bytči a hrad trvale obýval iba správca (provízor) a nepočetná posádka. Avšak majitelia Lietavu príležitostne využívali, najmä ako útočisko v dobe núdze, takže ho udržiavali v dobrom stave. No do výstavby nových objektov už zrejme neinvestovali a preto je možné predpokladať, že sa účel jednotlivých budov a funkčných areálov do opustenia hradu nezmenil. Posádka sa však v priebehu 17. stor. priebežne zmenšovala, a tak sa znižoval i počet využívaných miestností. Nakoniec zostala funkčná iba tzv. kapitánska budova, v ktorej bol umiestnený archív. Systematické sfahovanie a vyprázdňovanie hradu je určite dôvodom výrazného nedostatku luxusnejšieho keramického tovaru.

Vzhľadom na maximálnu podobnosť keramických celkov v otázkach fragmentarizácie, bolo dôležité vychádzať v tejto analýze z ich pôvodného umiestnenia a predpokladaného vzniku, tak ako ho interpretovali autori výskumu. V zásade tak išlo

o rozdelenie na primárny, sekundárny a terciárny odpad (Čapek 2013, 57–62). Za kontexty prvej skupiny bolo teda možné aspoň z väčšej časti pokladať tie, ktoré sa nachádzali vo vnútri jednotlivých objektov, čiže sondy 8/2010, 10/2011, 24/2014 a 30/2015. Tu bolo možné predpokladať, že keramika v nich nájdená pochádza priamo z týchto budov alebo z ich blízkeho okolia. Druhú skupinu tvorili sondy 7/2010, 14/2012, 20/2014 a 27/2014, ktoré bezprostredne susedili s niektorou budovou alebo boli umiestnené v blízkosti vchodu, a teda bolo možné odvodzovať vzťah s danou budovou. Do tretej skupiny patrili sondy 4/2009 a 25/2014, ktoré boli vzdialené od budov a kopírujú hradby. Sonda 1/2009 (studňa) stojí na pomedzí medzi druhou a treťou skupinou, nakoľko sa zdá, že bola čiastočne úmyselne zaplnená kuruckými vojskami a čiastočne sa zaplnila prirodzene.

Najpočetnejší výskyt zadymenej keramiky sa prirodzene spájal s objektom pekárne, kde bola i centrálna kuchyňa hradu (obr. 40). Podobné množstvo tejto keramiky bolo aj v sonde 4/2009 na prvom predhradí. V tejto kategórii bola ešte početne zastúpená keramika z kapitánskej budovy, neskôršie slúžiacej ako archív. Výrazný podiel zadymenej keramiky sa nachádzal aj v sonde 7/2010 pri hlavnej bráne.

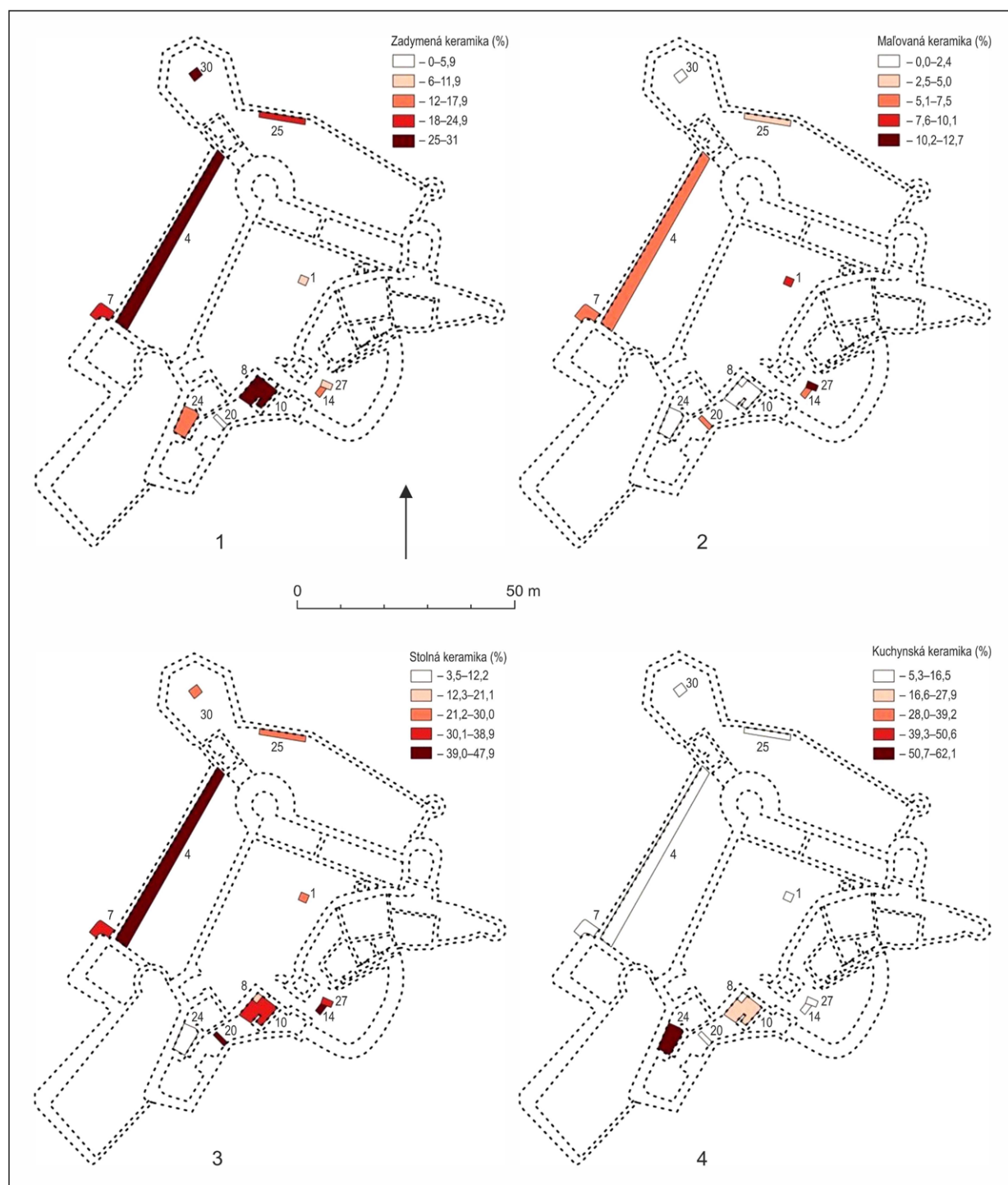
Najvýraznejší výskyt maľovanej keramiky bol doložený v tesnom okolí horného hradu (obr. 40). Druhá, menej výrazná skupina, bola tvorená sondou 4/2009 a sondou 7/2010 na západnom predhradí dolného hradu. Vyššie zastúpenie bolo doložené i v sonde 1/2009–2010. V priestoroch pekárne a pivnice Kostkovej prístavby, s výnimkou spojovacieho koridoru, sa táto keramika nevyskytovala. Rovnako na tom bol i archív.

Stolová keramika sa neprekvapivo vyskytovala najmä v okolí horného hradu (obr. 40). Silné zastúpenie mala však i pekáreň s koridorom a západná hradba s hlavnou bránou.

Typická kuchynská keramika bola zastúpená hlavne v pivnici a v pekárni (obr. 40). V ostatných častiach hradu bol jej výskyt minimálny. Najvýraznejšie zastúpenie mali opäť dve vyššie uvedené miestnosti.

Čo sa týka zastúpenia luxusnej keramiky, oba sledované typy – fajansa a mezzomajolika – sa vyskytli len na troch miestach, a to v sondách 14/2012, 27/2014 a 25/2014. Avšak išlo iba o jednotlivé kusy. Prvé dve sondy priliehali k hornému hradu a mali najvyšší výskyt luxusnej keramiky vôbec. Posledná sonda, kde boli doložené oba typy, sa nachádzala pri severnom múre dolného hradu. Fajansa sa potom vyskytla už iba v studni a v pekárni. Mezzomajolika

²² Určite je zaujímavé zmieniť, že v dobe druhého vojenského mapovania už bola lokalita zalesnená.

Obr. 40. Lietava, hrad. Zastúpenie keramických nádob so sledovanými faktormi v jednotlivých sondách.

bola nájdená len v sonde 7/2010 pri hlavnej bráne. Zdá sa, že najmä fajansa a mezzomajolika predstavovali v skúmanom období luxusnú keramiku, ktorú používali iba obyvatelia horného hradu, čiže samotní Turzovci, eventuálne ešte provízor hradu, ako najvyššie postavený úradník na hrade. Prítomnosť jednoduchšej maľovanej keramiky (alebo len

engobovanej/glazovanej) v jednotlivých sondách sa však v zásade kryla s výraznejším výskytom stolovej keramiky. V hospodárskych stavbách sa stolová keramika vyskytla len v pekárni, kde ju bolo možné predpokladať pri transporte potravín, hlavne tekutín, nakoľko súčasťou pekárne boli i miestnosti, kde sa skladovalo víno, pivo a ocot.

Išlo predovšetkým o džbány, pretože keď sa tento typ vylúči zo sledovania, podiel stolovej keramiky tu strmo klesne. Navyše maľovaná výzdoba tu na keramike doložená nebola. V pivnici sa stolová keramika nevyskytla vôbec, rovnako ani maľovaná výzdoba. Obe hospodárske stavby mali vysoký výskyt kuchynskej keramiky, ktorá bola inde zastúpená výrazne menej. Zadymená keramika sa vyskytovala prakticky všade, zaujímavý bol rozdiel medzi pekárnou a pivnicou. Tento rozdiel je možné vysvetliť tak, že pivnica slúžila primárne ako skladovací priestor a v pekárni sa priamo jedlo pripravovalo. Za zmienku stojí, že v pivnici bol najvyšší výskyt fragmentov zarábacích mís. Rozšírenie zadymenej keramiky po celom hrade by sa mohlo interpretovať tak, že jedlo sa roznášalo do jednotlivých častí hradu vo varných hrncoch a do alimentáčnych nádob sa servírovalo až na mieste. Tu však ide už o vyslovený dohad.

Neobvyklé zloženie kontextu zo sondy 7/2010 nie je aktuálne na základe funkcie hlavnej brány v skúmanom období (byt strážcu brány; Janura 2012, 262) možné uspokojivo vysvetliť. Relatívne vysoký podiel stolovej keramiky s maľovaným dekorom, doplnený nepočetnou mezzomajolikou, výrazne kontrastuje s výrazným podielom zadymenej keramiky (ktorá je zastúpená dvojnásobne oproti keramike maľovanej).

ANALÝZA HLAVNÝCH KOMPONENTOV A ZHLUKOVÁ ANALÝZA

Úvod do problematiky

V tejto kapitole bol vybraný súbor podrobený analýze hlavných komponentov a zhlukovej analýze. Keďže malý počet skúmaných archeologických kontextov neumožnil vzhľadom na potrebu zachovania stability a objektívnosti analýzy použiť veľký počet deskriptorov (Macháček 2007, 119), musel byť vybraný iný spôsob rozboru.

Pre analýzu hlavných komponentov boli pripravené tri menšie matice. Prvá bola zameraná na typy výzdoby, druhá na glazúry a engoby (farebnosť, typ, umiestnenie na nádobe a vzájomné kombiná-

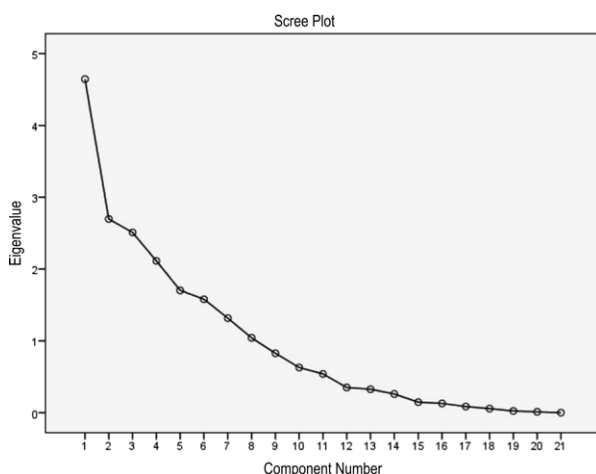
cie) a tretia sa venovala vybraným častiam nádob (primárne sú sledované okraje, spodné časti nádob a dná). Ako jednotlivé premenné boli vybrané znaky, ktoré sú chronologicky citlivé alebo patrili k majoritne sa vyskytujúcim javom v sledovanom súbore. V ideálnom, no veľmi ojedinelom prípade, má daná premenná obe vyššie uvedené vlastnosti. Hlavným sledovaným súborom bol ten, ktorý sa venoval výzdobe, pretože práve dekorácia bola v období raného novoveku hlavným chronologizačným faktorom (napr. Pajer 1983, 57; Uličný 2004, 64). Pri ostatných analýzach sa nevyskytuje dostatok chronologicky overených znakov, ktoré by pomohli k presnejšiemu datovaniu. S výsledkami všetkých troch analýz sa však pracovalo v hodnotení jednotlivých kontextov, prípadne jednotlivých nádob. Druhým krokom bola aplikácia zhlukovej analýzy na všetky tri matice, ktorá okrem vytvorenia logických zhlukov poslúžila i k overeniu výsledkov prvej analýzy. Tretí a posledný krok mal dve časti. V prvej z nich sa vytvorené zhluky porovnali so stratigrafickým uložením jednotlivých kontextov a druhú časť tvorilo porovnanie zhlukov v jednotlivých dendrogramoch a ich vzájomná podobnosť, resp. odlišnosť. Výsledok prvej časti poslúžil k určeniu, či jednotlivé skupiny obsahovali chronologicky citlivé znaky a výsledok druhej mal potvrdiť alebo vyvrátiť predpoklad o navzájom závislom vývoji dekorácie, kombinácie engob a glazúr a taktiež tvarov častí nádob. Vzájomne závislé skupiny mali logicky vytvárať identické alebo aspoň podobné zhluky vo všetkých dendrogramoch.

Výzdoba

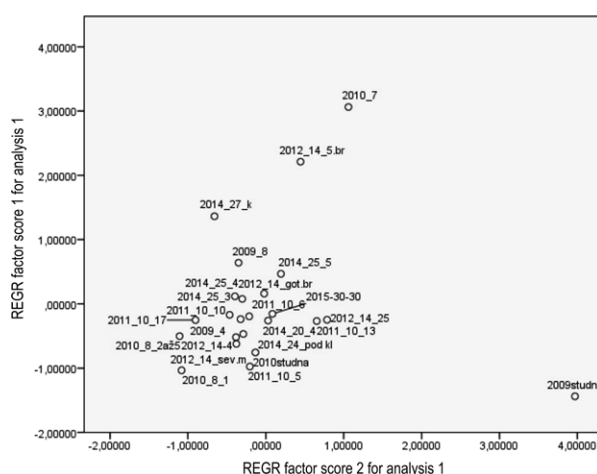
Prvá testovaná matica reprezentovala výzdobu keramiky. Ako ukázal graf vlastných čísel (obr. 41), vzhľadom na pokles hodnoty vlastného čísla medzi 4. a 5. faktorom bolo rentabilné vybrať pre ďalšiu analýzu prvé štyri faktory.

Pre bipolárny faktor 1 boli (tabela 3)²³ dominantnými znakmi kladné premenné, ktoré podporujú i početné sekundárne kladné javy. Záporné premenné boli vo všeobecnosti nevýrazné. Bipolárny faktor 2 bol v prvom rade reprezentovaný kladnými

²³ Uvedené skratky (tabela 3–11): got. br. – gotická brána; kl. – klenba; k. – keramická trieda; sev. m. – severný múr. Výzdoba – Mh. – misové nádoby (iba tanier/jedálenská misa), výzdoba aplikovaná na podkladovú engobu; Dž. – džbán; Hr. – hncovité nádoby; Mč. – misovité nádoby (iba tanier/jedálenská misa), výzdoba aplikovaná priamo na črep. Glazúry a engoby – časť vľavo od pomlčky reprezentuje povrch nádoby, časť vpravo vnútro nádoby, poradie písmen predstavuje kladenie náterov zhora nadol. Časté sú i kombinácie jednotlivých náterov. G. – transparentná glazúra; E. – engoba; Go. – transparentná glazúra aplikovaná len na okraji; Eo. – engoba aplikovaná len na okraji; Gč. – čierna glazúra; x. – fragment bez aplikácie engoby či glazúry. Je možné, že sa vyskytne kombinácia viacerých symbolov za sebou. Ide o skladbu viacerých vrstiev šľachtenia. Čím je symbol umiestnený viac vpravo, tým predstavuje spodnejšiu vrstvu. Napr. EEG – na nádobu sú aplikované dve rôznofarebné engoby a následne sú prekryté transparentnou glazúrou. Časti nádob – vždy je uvedený typ nádoby a sledovaná časť. Druhá polovica skratky je kódové označenie podľa aplikovaného keramického kódu. Hr. – hncovité nádoby; M. – misovité nádoby (tanier/jedálenská misa); HM. – hlboká misa; Dž. – džbán; 1. – okraj; 6. – spodok nádoby; 7. – dno.

Obr. 41. Lietava, hrad. Vlastné čísla pre maticu zameranú na výzdobu.

Obr. 42. Lietava, hrad. Zhluk výzdobných prvkov vytvorený na základe faktorových skóre 1 a 2.

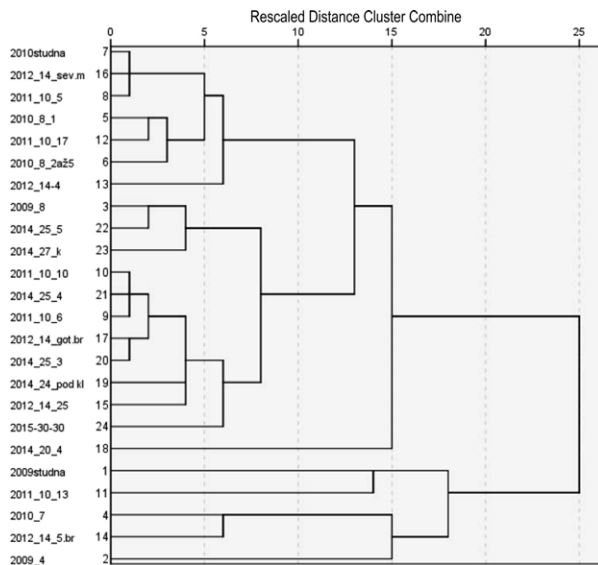
Tabela 3. Lietava, hrad. Faktorové záťaže pre maticu výzdoby po rotácii metódou Varimax normalizované.

	Component			
	1	2	3	4
Mh_trasakovanie	0,917	0,188	–	–
Dž_čiar	0,905	0,137	–	–
Hr_1až3_žliabky	0,841	–	–	–
Hr_3+_ryhy	0,643	–	0,218	–
Hr_vývalky	0,624	0,217	0,319	–
Lišta_2	0,526	–	–0,395	–0,487
Mč_kruhy	–	0,877	0,184	0,116
Mč_flaky	–0,318	0,828	–0,203	–0,232
Mh_kruhy	0,394	0,744	–	–
Hr_koliesko	–0,185	–0,453	–	–
Hr_3+_žliabky	–0,212	–0,303	–	–
Dž_flaky	0,148	0,291	0,662	–
Hr_1_žliabok	–0,177	–	0,644	–
Hr_prst	0,324	0,210	0,631	0,274
Hr_1až3_ryhy	0,317	–0,231	0,613	–
Hr_vlnovka	–0,108	0,224	–0,380	–
Lišta_1	0,165	–0,167	–0,200	–0,697
Hr_1_ryha	–	–	–0,132	0,678
Dž_pás	–	–0,106	–0,330	0,635
Mč_pás	–	–	–0,356	–0,623
Mh_pás	0,484	–	–0,231	0,540

premennými. Na rozdiel od predchádzajúceho faktoru sa objavila i silnejšia záporná premenná. Tretiemu faktoru, ktorý bol taktiež bipolárny, dominovala silná skupina zložená z kladných premenných. I tento faktor mal však výraznejšie záporné premenné. Faktor 4 mal najvýraznejší bipolárny charakter. Kladné i záporné hodnoty boli prakticky vyrovnané.

Tabela 4. Lietava, hrad. Faktorové skóre pre maticu výzdoby.

Premenná	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
2009studňa	–1,43793	3,97021	–0,33454	–0,02967
2009_4	–0,17138	–0,46593	–1,47229	3,06028
2009_8	0,64080	–0,35118	0,02345	–0,47318
2010_7	3,06243	1,06116	0,40454	–0,56823
2010_8_1	–1,03287	–1,08132	–0,03274	0,03030
2010_8_2–5	–0,50247	–1,10627	0,13250	–0,73651
2010studňa	–0,75647	–0,13449	0,33006	–0,00003
2011_10_5	–0,97385	–0,20596	0,62600	–0,03370
2011_10_6	–0,19495	–0,21397	–0,07212	–0,17542
2011_10_10	–0,23857	–0,32499	–0,23617	0,19457
2011_10_13	–0,26715	0,65387	3,18406	0,86013
2011_10_17	–0,25164	–0,90196	0,21681	0,22879
2012_14–4	–0,51926	–0,38401	1,56934	–0,92105
2012_14_5. br.	2,21217	0,44527	–0,46075	1,05452
2012_14_25	–0,24822	0,78665	–0,24113	0,00468
2012_14_sev. m.	–0,62217	–0,37899	0,33661	0,05637
2012_14_got. br.	0,16029	–0,02180	–0,68337	–0,20865
2014_20_4	–0,26011	0,02820	–1,65983	–2,94025
2014_24_pod kl.	–0,46898	–0,29051	–0,20249	0,81656
2014_25_3	0,11768	–0,39770	–0,41984	–0,21355
2014_25_4	0,07773	–0,30366	–0,24256	0,09879
2014_25_5	0,46801	0,19348	0,15676	–0,00741
2014_27_k.	1,36233	–0,66038	0,76276	–0,43765
2015–30_3	–0,15542	0,08429	–1,68507	0,34033

Obr. 43. Lietava, hrad. Dendrogram zhlukovej analýzy sledujúci výzdobné prvky.

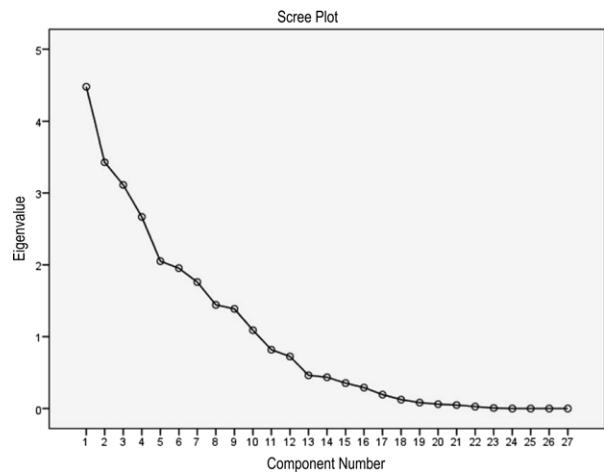
Tabela 5. Lietava, hrad. Rozdelenie zhlukov (výzdoba) na základe ich charakteristických vlastností.

Faktor	Kladné vlastnosti	Záporné vlastnosti
1	2009_8, 2014_27_k., 2014_25_5 + + 2010_7, 2012_14_5. br.	2010studňa, 2012_14_sev. m. 2011_10_5
2	– 2009studňa, 2012_14_25	2010_8_1, 2011_10_17 2010_8_2a 5
3	2012_14_4, 2011_10_13	2015_30_3
4	2009_4, 2014_24_pod kl.	2014_20_4

Z pohľadu na tabuľku faktorového skóre (tabuľka 4) a taktiež na graf porovnávajúci jednotlivé faktory je viditeľné (obr. 42), že tu bola vytvorená dominantná skupina s hodnotami okolo 0, z ktorej sa vymedzilo niekoľko skupín-zhlukov rôznej veľkosti. Na základe príslušnosti k jednotlivým faktorom sa vytvorili tri skupiny, ktoré majú pravdepodobne chronologicko-typologický význam (obr. 2; 43; tabuľka 5). Jednoprvkové a dvojprvkové zhľuky sú extrémnym prejavom niektorých vlastností, avšak i tie boli analyzované v rámci kvantifikácie sledovaných javov v jednotlivých kontextoch.

Glazúry a engoby

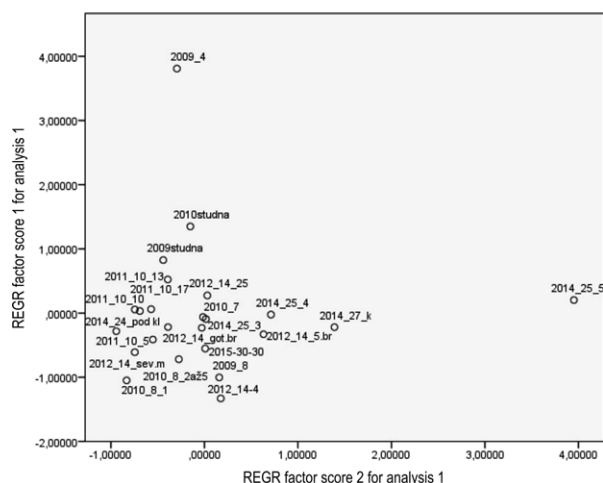
V tejto sub-analýze sa vyčlenili štyri faktory, s ktorými sa dalo pokračovať v ďalšom rozbere. Navyše, pri tejto analýze bol pokles hodnoty vlastných

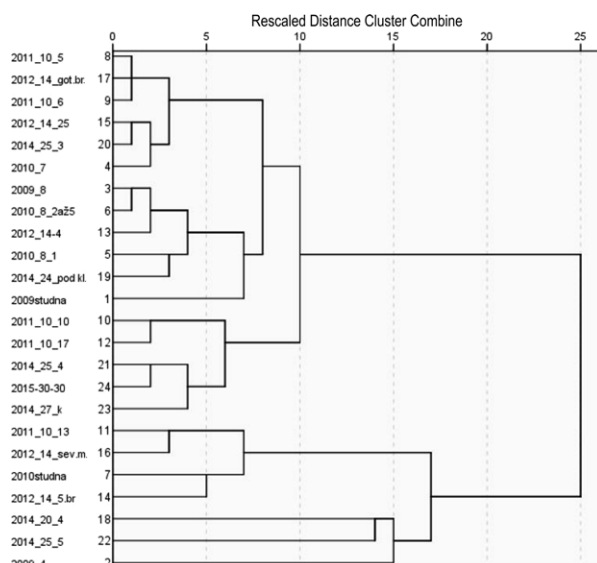
Obr. 44. Lietava, hrad. Vlastné čísla pre maticu zameranú na glazúry a engoby.

Tabela 6. Lietava, hrad. Faktorové skóre pre maticu glazúry a engoby po rotácii metódou Varimax normalizovaný.

	Component			
	1	2	3	4
Go_EG	0,821	–	–	–
G_EG	0,792	–	–	–0,228
Gč_G	0,770	–	–	0,108
x_EG	0,730	0,116	–0,347	0,102
E_x	0,564	0,516	–0,198	–0,225
EG_EG	–0,301	0,131	–0,160	–
Gč_EG	–0,264	0,168	–0,120	–
GoE_G	–	0,870	0,121	–0,193
x_EGG	–	0,868	–0,127	–
E_G	0,397	0,712	0,114	0,511
E_GG	0,221	0,649	–0,124	0,398
x_Go	–0,311	0,617	–0,331	–0,225
x_GoG	–0,364	0,533	–	–
GE_G	–	0,141	0,851	–
GG_x	–	–	0,820	–0,177
G_G	–	–0,193	0,762	0,240
Go_GoG	–0,229	–0,142	0,620	0,126
x_E	–0,220	–	–0,279	0,108
Go_GG	–0,224	0,105	–0,241	–0,104
x_GG	0,139	–	–0,168	0,770
Go_G	–	–	0,189	0,733
x_G	–	0,120	–	0,591
E_E	–0,222	–	0,127	0,464
EoGo_EG	–0,169	0,193	–0,342	0,463
x_EEG	0,151	–	–0,198	–0,406
x_Gč	0,256	–0,112	–	0,390
EEG_G	–	0,296	0,237	–0,351

Obr. 45. Lietava, hrad. Zhluk glazúr a engob vytvorený na základe faktorových skóre 1 a 2.

Obr. 46. Lietava, hrad. Dendrogram zhlukovej analýzy sledujúci glazúry a engoby.

Tabela 7. Lietava, hrad. Faktorové skóre pre maticu glazúry a engoby.

Premenná	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
2009studňa	0,82544	-0,44141	-0,99960	-1,51026
2009_4	3,80826	-0,29566	-0,31122	-0,95005
2009_8	-1,00308	0,15816	-0,64346	-0,69030
2010_7	-0,09153	0,01526	-0,92105	-0,04619
2010_8_1	-1,04861	-0,83248	-0,76113	-0,07932
2010_8_2-5	-0,71984	-0,27445	-0,86298	-0,75282
2010studňa	1,34973	-0,15096	-0,33888	2,15542
2011_10_5	-0,41353	-0,55226	-0,23999	0,18849
2011_10_6	0,03283	-0,69136	-0,03281	-0,16896
2011_10_10	0,06137	-0,57107	0,74724	-0,71860
2011_10_13	0,52401	-0,39333	0,84271	2,09931
2011_10_17	0,05666	-0,74502	0,95033	0,09693
2012_14-4	-1,33003	0,17431	-0,53080	-0,08262
2012_14_5. br.	-0,33116	0,63117	-1,29115	1,99017
2012_14_25	0,27494	0,03081	-0,23141	0,46739
2012_14_sev. m.	-0,61025	-0,74547	0,69035	1,33982
2012_14_got. br.	-0,21796	-0,39092	-0,38628	-0,08926
2014_20_4	-0,23021	-0,02861	3,64277	-0,19877
2014_24_pod.kl.	-0,28329	-0,94301	-0,31698	-0,85427
2014_25_3	-0,06109	-0,01581	-0,16975	-0,0776
2014_25_4	-0,02311	0,71218	0,16185	-0,5819
2014_25_5	0,20367	3,95157	-0,09416	0,21945
2014_27_k.	-0,21929	1,38988	0,94128	-1,34115
2015-30-3	-0,55393	0,00848	0,15513	-0,41491

Tabela 8. Lietava, hrad. Rozdelenie zhlukov (glazúry a engoby) na základe ich charakteristických vlastností.

Faktor	Kladné vlastnosti	Záporné vlastnosti
1	2009_4	2009_8, 2010_8_2-5, 2012_14_4 2010_8_1, 2014_24_pod.kl.
2	2011_10_10, 2011_10_17 2014_25_5	-
3	2012_20_4	-
4	2011_10_13, 2012_14_sev. m. 2010studňa, 2012_14_5. br.	-

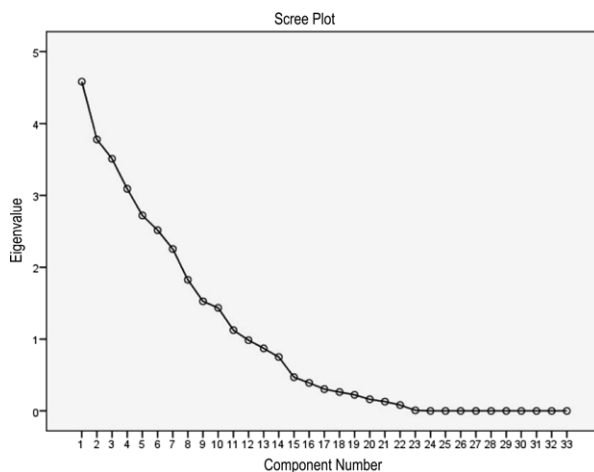
čísel omnoho výraznejší, ako pri rozbere výzdoby (obr. 44).

Prvému faktoru (tabela 6) dominovali výrazné kladné premenné, záporné hodnoty boli zastúpené pomenej. Aj druhý faktor bol najkladnejšie orientovaný, jeho záporné premenné dosahovali minimálnu početnosť aj hodnoty. Faktor 3 mal opäť prevahu kladných hodnôt, ale početnosť záporných hodnôt bola výraznejšia. Ich hodnoty, samozrejme pri iných sledovaných javoch, zodpovedali faktoru 1. Aj v tejto sub-analýze mal štvrtý faktor najvýraznejší bipolárny charakter, avšak aj tu prevažovali kladné premenné.

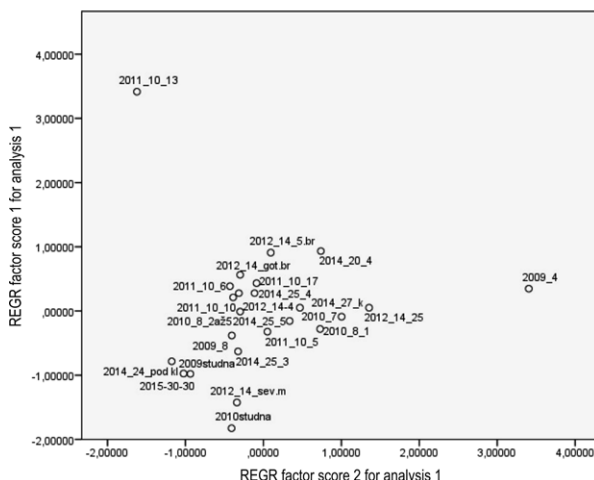
Z výsledkov tejto analýzy sa vytvorila výrazná skupina okolo 0 (obr. 45; tabela 7), avšak rozstupy medzi jednotlivými zhlukmi boli oproti analýze výzdoby omnoho výraznejšie (obr. 46; tabela 8). Porovnanie vytvorených skupín so stratigrafickou

Tabela 9. Lietava, hrad. Faktorové záťaže pre časti nádob po rotácii metódou Varimax normalizované.

	Component			
	1	2	3	4
H1_1_2X	0,739	-0,249	-0,176	-
M6_6_2	0,658	-0,336	-0,159	-0,208
H1_2_5X	0,648	0,276	-0,120	-
HM1_4X	0,633	-0,203	0,351	-0,337
H6_6_2	-0,629	-0,138	-0,162	-0,427
H6_6_7	-0,538	-	-	-0,117
H1_2_3X	0,528	-0,369	-	-0,177
H7_2_2_1.4	-0,513	-0,235	-0,101	0,191
H7_2_2_1.3	0,499	-0,472	-0,343	-0,313
HM1_6X	0,434	0,357	-0,198	0,357
H7_2_1_4	-0,431	-0,267	-0,326	0,380
H6_6_4	-0,403	-	-0,195	-
HM1_3X	0,133	0,842	-0,177	-
H6_6_5	-	0,688	-0,128	-
M6_6_3	0,218	0,685	-0,178	-0,114
M1_1X	-0,161	0,652	0,154	-
D1_1X	-	0,522	0,330	0,173
T1_1X	-0,142	0,323	-0,128	-
H7_2_1_4.1	-	0,109	0,782	-
H6_6_4	-0,269	-0,222	0,693	0,165
HM1_7X	-	-	0,666	-
D1_2X	0,112	-0,247	0,654	-
H1_1_1X	-	-0,105	0,585	-
H7_2_2_2.4	-0,197	-	0,430	-0,337
H1_1_3X	-0,181	-0,278	-0,368	-0,301
H7_2_1_1.3	-	0,115	-0,151	-
H1_2_2X	-	-	-	-
M1_2X	-	-0,117	-	0,822
H1_2_1X	-0,289	-0,254	0,155	0,683
M6_6_2	-0,214	-	-	0,652
M6_6_1	-0,153	-	-0,261	-0,447
H7_2_1_1.4	-0,442	-	-	-0,446
M7_2_1_6	-	0,206	-0,103	0,401

Obr. 47. Lietava, hrad. Vlastné čísla pre maticu zameranú na časti nádob.

Obr. 48. Lietava, hrad. Zhuk častí nádob vytvorený na základe faktorových skóre 1 a 2.

sekvenciou (obr. 2) vykázalo veľmi málo vzájomných zhôd.

Časti nádob

Posledná sub-analýza (obr. 47) vymedzila štyri faktory vhodné pre ďalšie spracovanie. V tomto prípade bol ich odskok od zvyšku najmenej výrazný.

Prvý faktor (tabela 9) bol výrazne bipolárny, pričom mierne prevažovali kladné premenné. Druhý faktor bol taktiež bipolárny, no kladné hodnoty prevládali omnoho výraznejšie než v predchádzajúcom prípade. Vo faktore 3 znova prevažovali kladné premenné a zastúpenie záporných premenných bolo najmenej výrazné v tejto sub-analýze. Posledný faktor mal obdobný charakter ako tretí menovaný.

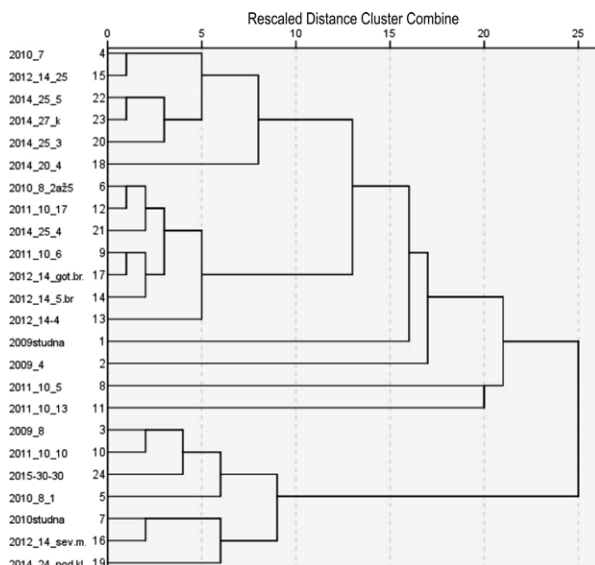
Tabela 10. Lietava, hrad. Faktorové skóre pre maticu častí nádob.

Premenná	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
2009studňa	-0,97350	-1,0242	0,08610	3,10782
2009_4	0,34859	3,40618	-0,58611	-0,51369
2009_8	-0,38179	-0,40627	-0,4756	-0,31458
2010_7	-0,08991	1,00195	-0,34897	0,10529
2010_8_1	-0,28075	0,72696	-0,00997	-1,49554
2010_8_2-5	-0,00992	-0,29922	0,07825	0,25481
2010studňa	-1,82665	-0,40909	-0,45273	-0,39272
2011_10_5	-0,32226	0,05224	3,96947	-0,72863
2011_10_6	0,38729	-0,43012	0,22252	-0,17093
2011_10_10	0,21096	-0,38878	-0,12747	-0,6887
2011_10_13	3,41674	-1,62333	-0,64182	-0,70548
2011_10_17	0,43408	-0,08888	-0,04516	0,51389
2012_14-4	0,27746	-0,31564	1,08293	-0,69630
2012_14_5. br.	0,90874	0,09525	-0,03049	-0,02751
2012_14_25	0,04988	1,35638	-0,17681	0,17226
2012_14_sev. m.	-1,42599	-0,34088	-0,78088	-0,94692
2012_14_got. br.	0,56431	-0,29914	0,39471	0,15956
2014_20_4	0,93324	0,73683	-0,51314	1,92036
2014_24_pod kl.	-0,78373	-1,17751	-1,71470	-1,46437
2014_25_3	-0,62936	-0,32599	-0,27575	0,54648
2014_25_4	0,27814	-0,11467	0,66302	0,52143
2014_25_5	-0,15647	0,33619	-0,09641	0,85219
2014_27_k.	0,04956	0,46836	-0,3656	0,26875
2015-30-3	-0,97865	-0,93664	0,14460	-0,27749

Aj tentokrát sa vytvorila dominantná skupina okolo 0 (obr. 48; tabela 10) a aj v tomto prípade prinieslo porovnanie vytvorených skupín so stratigrafickou sekvenciou málo vzájomných zhôd (obr. 2; 49; tabela 11).

Porovnanie jednotlivých zhlukov

V rámci komparácie výsledkov zhlukovej analýzy všetkých troch testovaných skupín sa porovnali vzťahy jednotlivých zhlukov v každej skupine so stratigrafickým uložením jednotlivých kontextov. Iba skupina „výzdoba“ sa ukázala kompatibilná s prirodzeným skladosť skúmaných kontextov. Obsahovala tri zhluky: jeden pre záporné vlastnosti faktoru 2, druhý pre kladné vlastnosti faktoru 1 a posledný pre záporné vlastnosti faktoru 1 (obr. 2; tabela 5). Najvhodnejším príkladom bola sonda 10/2011, kde sa kontexty zo všetkých zhlukov

Obr. 49. Lietava, hrad. Dendrogram zhlukovej analýzy sledujúci časti nádob.

Tabela 11. Lietava, hrad. Rozdelenie zhlukov (časti nádob) na základe ich charakteristických vlastností.

Faktor	Kladné vlastnosti	Záporné vlastnosti
1	2010_7, 2012_14_25 2011_10_13	2010studňa, 2012_14_sev. m.
2	2009_4	2014_24_pod.kl.
3	2011_10_5	2014_24_pod.kl.
4	–	2014_20_4, 2009studňa, 2014_24_pod.kl.

doslova poskladali na seba. Ďalšie vzťahy je možné sledovať i v sondách 1/2009–2010 a 25/2014. Skupina „časti nádob“ vytvárala tri zhluky – pre faktor 1 sa vyskytli kladné i záporné vlastnosti a pre faktor 4 iba záporné. Skupina „glazúr a engob“ (ktorá obsahovala taktiež tri zhluky – faktor 1 so zápornými vlastnosťami, faktor 2 s kladnými vlastnosťami a faktor 4 s kladnými vlastnosťami) nekorelovala so stratografiou skúmaných kontextov. Najvýraznejšie sa táto nezlučiteľnosť ukázala v skupine „glazúr a engob“, a to opäť v sonde 10/2011. Podobné chyby voči pravidlu stratigrafie boli sledovateľné aj v skupine „časti nádob“.

Vzhľadom na fakt, že iba zhluky skupiny „výzdoba“ boli zodpovedajúco stratigraficky rozvrstvené, pracovalo sa pri vytváraní chronologického modelu len s nimi. Je zjavné, že ide o tvrdenie vytvorené zdanlivo len na základe pomerne malého počtu informácií, ale ako oporu je možné prijať v tejto práci už niekoľkokrát zmienené tvrdenie

viacerých bádateľov, ktorí považujú práve výzdobu za kľúčový determinant pri chronologizácii novovekej keramiky. Porovnanie skupín zhlukov z hradu Lietava bolo teda možné považovať skôr za ďalšie overenie tohto tvrdenia. Za povšimnutie stojí i fakt, že cez obe analýzy boli do finálnych zhlukov vybrané v maximálnej miere súbory z kontextov, ktoré pochádzajú zo sond 8/2010 a 10/2011, čím bola potvrdená určitá homogenita týchto celkov a naopak sa vylúčili kontexty, ktorých genéza bola menej preukázateľná.

V rámci nasledujúceho porovnávania jednotlivých zhlukov a ich vzájomnej podobnosti bola, s ohľadom na spájanie jednotlivých vetví dendrogramov, zvolená vzdialenosť rovná a menšia k hodnote 5. V dendrograme „výzdoba“ (obr. 43) bol najdôležitejší zhluk kontextov 2011_10_10, 2014_25_4, 2011_10_6, 2012_14_9, 2014_25_3, 2014_24_pod kl, 2012_14_25, ktorý sa čiastočne opakoval v dendrograme „glazúry a engoby“, kde bol šesťdielny zhluk obsahujúci štyri zhodné kontexty (obr. 46). Je možné zmieniť ešte malý trojdielny zhluk, kde sa vyskytli dva zhodné kontexty. Dendrogram „časti nádob“ (obr. 49) vykazoval obdobnú podobnosť, doložený bol jeden variant vyššie uvedeného zhuku, a to sedemdielny zhluk, ktorý obsahuje tri zhodné kontexty. I tu sa objavil menší trojdielny zhluk, ktorý obsahuje dva zhodné kontexty.

Druhý zhluk v dendrograme „výzdoba“ (obr. 43), ktorý sa aspoň čiastočne opakoval, a to i len v dendrograme „časti nádob“, bol 2009_8, 2014_25_5, 2014_27_k. V zmieňovanom dendrograme sa vyskytol trojdielny zhluk, ktorý obsahuje dva zhodné kontexty.

V dendrograme „glazúry a engoby“ (obr. 46) bol najdôležitejší zhluk kontextov 2009_8, 2010_8_2–5, 2012_14_4, 2010_8_1, 2014_24_pod kl. Ten sa opakoval v dendrograme „výzdoba“ (obr. 43), kde bol doložený trojdielny zhluk s dvoma zhodnými kontextmi.

Dva malé trojdielne zhluky v dendrograme „glazúry a engoby“ (obr. 46) s kontextmi 2011_10_5, 2012_14_got. br., 2011_10_6 a 2012_14_25, 2014_25_3, 2010_7 sa opakovali v dendrograme „časti nádob“ (obr. 49). Prvý nachádza analógiu v trojdielnom zhuku, kde sa opakovali dva kontexty a druhý má vlastný dvojdielny zhluk.

Z dendrogramu „časti nádob“ (obr. 49) treba zmieniť zhluk kontextu 2010_7, 2012_14_25, ktorý mal analógiu v dendrograme „glazúry a engoby“ (obr. 46), kde sa vyskytol trojdielny zhluk, ktorý obsahuje dva zhodné kontexty. Druhý zhluk predstavujú premenné kontextov 2010_8_2–5, 2011_10_17, 2014_25_4, tento sa opakoval v dendrograme „výzdoba“ (obr. 43), kde bol doložený trojdielny zhluk s dvoma zhodnými kontextmi.

Najvýznamnejšie závislosti sa teda vyskytli vo vzťahu „výzdoba – časti nádob“, kde miera podobnosti dosiahla 29,16 % a výzdoba – „glazúry a engoby“, kde bolo dosiahnutých 25 %. Výraznejšia podoba bola ešte zaznamenaná vo vzťahu „glazúry a engoby“ – časti nádob, a to 16,66 %. Ostatné vzťahy dosiahli zhodnú mieru podobnosti 8,33 %.

Hoci sa objavili parciálne závislosti, celkovo ide len o nízke hodnoty, iba v ojedinelých prípadoch dosahujúce približne štvrtinové zastúpenie. Je teda zrejmé, že vývoj jednotlivých analyzovaných skupín prvkov prebiehal samostatne, len s minimálnou vzájomnou súvislosťou.

VYHODNOTENIE ZHLUKOV NA ZÁKLADE ANALÓGIÍ

Zhluky vytvorené pomocou analýzy hlavných komponentov a zhlukovej analýzy tvorili základné jednotky pre vytvorenie širších horizontov. Tieto skupiny boli doplnené o kontexty, ktoré boli vybrané na základe stratigrafických vzťahov. Základné informačné výstupy vychádzali vždy len priamo z daného zhuku, nakoľko ide o najhodnotnejšie celky. Informácie získané z analýz pridaných kontextov tvorili sekundárny informačný zdroj. Pokiaľ sa jeho výsledky vymykali výsledkom získaným analýzou príslušného zhuku, bolo to v texte vyslovene uvedené.

Horizont predstavujúci zhluk typický pre záporné vlastnosti faktoru 2 (ďalej označovaný ako horizont I), ktorý bol podľa stratigrafického umiestnenia (najmä v kľúčovej sonde 10/2011) najstarší, obsahoval zhluk kontextov 2010_8_1, 2011_10_17, 2010_8_2–5 a k tomu ako najmladší kontext 2010_11_13, ktorý už vykazuje prechodné znaky k ďalšiemu horizontu.

Horizont vytvorený zo zhuku s kladnými vlastnosťami faktoru 1 (ďalej označovaný ako horizont IIA) bol tvorený zhluhom kontextov 2014_25_5, 2010_7, 2012_14_5. br., ktorý je doplnený dvojicou kontextov 2009_8, 2014_27_k. Podľa stratigrafických vzťahov bolo tento zhluk možné určiť ako chronologicky mladší než vyššie uvedený horizont I. Rovnako z tohto hľadiska bolo možné k nemu pripojiť kontexty 2010_10_10, 2014_25_3, 2014_25_4 a ako prechodný kontext k najmladšiemu horizontu i 2011_10_6.

Ten sa skladal zo zhuku kontextov 2010studňa, 2012_14_sev. m. a 2011_10_5, reprezentuje teda zhluk typický pre záporné vlastnosti faktoru 1 (ďalej bude tento zhluk označovaný ako horizont IIB). Navyše k nemu bolo možné priradiť dva najmladšie kontexty z celého súboru, a to výkop studne

v roku 2009 a nálezy z tzv. kapitánskej budovy na polygonálnom bastióne, označené ako 2009studňa a 2015_30_3.

Horizont I

Z hľadiska zastúpenia keramických tried bola najpočetnejšou trieda 3. V celom horizonte sa jej výskyt pohyboval v rozmedzí medzi 56,78–88,89 %, pričom spodná priemerná hodnota bola daná len jednou odchýlkou a v ostatných kontextoch bol výskyt tretej keramickej triedy blízko k hornej hranici. V zastúpení približne 1 % sa tu vyskytovala redukčná keramika triedy 10. Zrejme išlo o doznievanie mestskej výrobnnej tradície zo Žiliny, kde sa táto keramika v stredoveku, a zdá sa, že i začiatkom novoveku vyrábala (Hoššo 1983, 221; Španihel 2015, 872).

Dominantným tvarom bol hrniec, početnejšie bol zastúpený i džbán, pohár a pokrievka. Naproti tomu plytké misovité tvary boli zastúpené minimálne a málo početná bola i trojnožka a hrnček.

Pre kľúčový zhluk horizontu I bola, vzhľadom na analýzu hlavných komponentov, typická koliesková výzdoba vysokých nádob a výrazný výskyt žliabkov, ktoré sú umiestnené na hrncoch a hrnčekoch, a to vo vysokom množstve (najčastejší počet je 4 a 6 žliabkov). Najpočetnejší výskyt je v rozstupe 3,1–6 mm. Naopak, javy s negatívnym či minimálnym výskytom boli výzdoba koncentrickými kruhmi vo vnútri misovitých nádob maľovanými priamo na črep, výzdoba fľakmi zafarbenej transparentnej glazúry vo vnútri misovitých nádob priamo na črep a následne koncentrické kruhy vo vnútri misovitých nádob maľované na podkladovú engobu.

Nádoby

Pre hrnce (tab. I: 1–5) bol typický vyšší výskyt okrajov zo „stredovekej“ skupiny typu 1.3.X (profilované, rovné okružia so spodnou lištou, okraj zaoblený, alebo prehnutý), doplnené typmi 1.1.X (jednoduché, rovné okružie, vlastný okraj zaoblený). Celkovo však prevládali typy druhej skupiny, kde je dominantným okrajom typ 2.1.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, zosilnený a zaoblený [ovalený]). Typ 1.3.X patril k okružiám neskorého stredoveku, ktoré boli doložené najmä v skúmanom regióne, ale boli známe i z východného Slovenska, či Sliezska, avšak vo výrazne menších počtoch (Polla 1986, 223, obr. 107: 9; Španihel 2014a, 166, tab. II: 3; Zdaniewicz 2012, 84, obr. 77: s). Na juhozápadnom a južnom Slovensku sa vyskytovali iba vzácné. V oblasti tureckého záberu sú navyše okružia doložené len minimálne, čo súvisí s pokrokovými vplyvmi osmanskej keramiky. Výskyt sledovaných okruží bol doložený

severnejšie, v okolí Nitry, kde však už zasahoval okruh s farebným črepom. I tu ale išlo o marginálnu záležitosť (Bednár/Fottová 2003, 306–309; Botoš 2012, 236, 239, tab. 1; 2; Čurný 2004, 21, 23, 25, 26, obr. 3–6; Hoššo 1983, 222–227; Ruttkay 1995, 573, 578, obr. 14: 1–4). Typ 2.1.X bol najrozšírenejším okrajom v ranom novoveku vôbec, a to na rozsiahlom území, za ktoré je možné bez zveličovania označiť celú východnú časť strednej Európy. V oblasti severozápadného Slovenska sa tento typ objavil v polovici 15. stor., avšak v porovnaní s okolitými oblasťami išlo o pomerne oneskorený výskyt. Napríklad na juhozápadnom Slovensku či na južnej Morave bol bežný už od polovice 14. stor. (Blažková 2013, 194, tab. 2: 2, 3, 4; Čurný 2004, 21, obr. 3: skupina 5; Himmelová/Procházka 1990, 130, obr. 3: 1–5; Hofer 2010, 58, obr. 227; Hoššo 1970, 26–33; Hoššo/Lesák/Resutík 2002, 615, obr. 6: 4; Kovács 1990–1991, 208, obr. 10: 1; Mareček 2012, 55, obr. 4: 3, 4, 9; Preusz 2011, 161, obr. 31: 2, 3; Procházka/Peška 2007; Španihel 2016a, 158, tab. 2: 1a, 1b). Na druhú stranu bola jeho existencia ohraničená až zánikom úžitkovej stolnej a kuchynskej keramiky v pravom zmysle slova (Španihel 2014a, 147). Zložité tvary okrajov druhej skupiny sa v horizonte I nevyskytovali. Uchá hrncov boli najmä pásikové, prevládal konvexný typ 2.3.X. V prípade spodnej časti hrnca bol výraznejšie zastúpený variant 1.1.4, ktorý azda odkazuje na súdkovité profily odpovedajúce tvarom z Prahy, Brna či Strážnice z druhej polovice 16. stor. až začiatku 17. stor. (Blažková 2013, 191; Himmelová/Procházka 1990, 132, obr. 4: 2, 4, 7, 8; Pajer 1983, 43). Analógie boli doložené i na juhozápadnom Slovensku (Čurný 2004, tab. 7: 17_052). Podobné, časovo súbežné nádoby, boli vcelku rozšírené. Ako ďalšie príklady je možné spomenúť Vroclav (Szweđ 2004, 371, tab. 6: 12). Horizont I mal najvýraznejšie zastúpenie dien s viditeľnými stopami po výrobe na pomaly rotujúcom kruhu. Ostatné horizonty obsahovali tieto dna len veľmi vzácné a vždy maximálne v jednom kontexte z celku.

V prípade džbanu (tab. I: 6–9) bolo možné sledovať vývojové zmeny iba na spodných častiach a uchách. Čo sa týka úch, dá sa konštatovať len fakt, že sa v tomto horizonte nevyskytli tyčinkové tvary, ktoré sa objavili až v nasledujúcich horizontoch. Okrem spomenutého bolo zastúpenie pásikových úch rôznorodé naprieč všetkými horizontmi a všeobecne prevládali typy 2.1.X a 2.3.X, čiže pásikové rovné a konkávne. V horizonte I sa spodné časti džbanov vyskytli len ojedinele a vždy išlo o variant 1.1.6. Tento typ spodnej časti evokuje odsadenie tela od dna vo forme nízkej pseudonôžky (Čurný 2004, tab. 45; 13_087).

V prípade hlbokých mís bol v horizonte I dominantným typom okraj 1.1.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, von rozšírený), doplnený typom 1.2.X (jed-

noduchý, vyhnutý okraj, dovnútra rozšírený). Tieto typy okrajov spája J. Pajer podľa nálezov v Strážnici s koncom prvej tretiny 16. stor., avšak ide len o prvý sporadický výskyt (Pajer 1983, 27, 28). Taktiež sú známe z juhozápadného Slovenska (Čurný 2004, tab. 8: 17_058; 20: 05_065). Prvý menovaný typ prevládal vo všetkých horizontoch, i keď jeho prevaha bola v dvoch mladších horizontoch výrazne oslabená novými typmi, z ktorých však ani jeden nezískal viditeľnú prevahu. Sprievodný typ 1.2.X, zastúpený napríklad nálezom zo Žiliny (Španihel 2014a, 171, tab. VII: 3), sa už v mladších horizontoch nevyskytol.

V otázke tanierov je možné zmieniť iba fakt, že v horizontoch I a IIB sa vyskytovali len okraje typu 1.1.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, von rozšírený). V prvom horizonte ide však vyslovene len o niekoľko fragmentov, ktoré boli navyše doložené až v jeho najmladšom kontexte. Okraje typu 1.1.X sa vyskytovali najmä v regióne severozápadného Slovenska, známe sú napríklad z obrannej priekopy v Žiline, ktorej zánik je datovaný na začiatok 17. stor. (Španihel 2015, 865, tab. 1: 19–21), doložené boli však i na južnom Slovensku (Čurný 2004, tab. 6: 17_064b).

Jedálenské misy boli v prípade okrajov zastúpené rovnomerne vo všetkých troch horizontoch, takže tu nie je možné sledovať nejaký vývoj. Pre ďalšie sledované časti tejto nádoby (spodné časti a dno) je však typické, že v horizonte I mali veľmi nízke zastúpenie. Spodným častiam behom celého skúmaného obdobia dominoval variant 2.1.3 (vypuklý tvar). V tomto horizonte bol prakticky jediným, iba v jednom kontexte bol doložený i rovný variant 2.1.1. Dná jedálenských mís boli v horizonte I zastúpené len základným rovným typom 1.1.X. Výrazne prevládal rovný variant nad profilovaným.

Pokrievky boli z vývojového hľadiska zastúpené len okrajmi, avšak často s dochovanými náznakmi stien. V horizontoch I a IIA bola vysoká variabilita okrajov, výraznejšie boli zastúpené typy 1.4.X (profilovaný, vyhnutý, esovite profilovaný okraj, rôzne ukončený) a 1.5.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, vodorovne vyklopený). Prvý menovaný typ vychádzal z regionálnej tradície stredovekých výrazne profilovaných pokrievok. Pre pokrievky s rebrom je za vrchol výskytu považovaný prelom 16. a 17. stor. (Blažková 2013, 210; Španihel 2014a, 151). Druhý typ bol doložený v druhej polovici 16. stor. najmä v Sliezsku (Lelek 2004, 65). Menej tu boli zastúpené jednoduchšie typy, taktiež vychádzajúce zo stredovekých tvarov. Prevládajúci bol typ 1.1.X (jednoduchý, vyhnutý, prehnutý okraj, rôzne ukončený), doplnený typom 1.2.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, rôzne ukončený).

Na jednotlivých častiach hrnčiek nebolo možné sledovať prakticky žiadne vývojové tendencie. Obe skupiny hrncovitých okrajov boli zastúpené

len málo. Prvú skupinu zastupovali okružia 1.1.X (jednoduché, rovné okružie, vlastný okraj zaoblený) a 1.2.X (jednoduché, vyhnuté okružie, vlastný okraj zaoblený, zosilnený, alebo zrezaný). Tieto jednoduché tvary boli známe na širokom území, analógiou môžu byť napríklad nálezy hrnčiek zo Žiliny (Španihel 2015, 865, tab. 1: 23, 24). V druhej skupine to boli typy 2.1.X a 2.1.5.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, zvnútra preliačený, rôzne profilovaný). Prvý typ mal celkovo najvýraznejšie zastúpenie a naopak druhý menovaný sa vyskytol vyslovene len v počte niekoľkých črepov. Tieto tvary sú zmenšeninami okrajov hrncov, preto je možné sa na ne odkázať. Na základe sledovania spodných častí je možné predpokladať, že základným tvarom hrnčeka bol valec 1.1.1, ktorý bol len v horizonte I doplnený esovitým tvarom 1.1.7. Uchá boli zastúpené rovnomerne vo všetkých troch horizontoch a typologicky išlo o tyčinky i pásiky, pričom druhému typu dominovali 2.1.X – rovné a 2.3.X – konkávne formy.

V prípade trojnožiek sa dali sledovať len niektoré drobné zmeny, nakoľko drvivá väčšina nálezov samotného tela nádoby spadala do horizontu IIA. Nožičky trojnožiek vyskytujúce sa v horizonte I boli len typu 1.1.X, čiže išlo o rovné nožičky. Prehnuté (1.2.X) a jednostranne prehnuté (1.3.X) sa objavili až v horizontoch IIA a IIB, kde úmerne znížili výskyt rovných nožičiek.

Miniaturne nádoby sa v horizonte I nevyskytli.

Výzdoba

V tomto horizonte sa pomerne nečakane objavila koliesková výzdoba. Je však nutné od seba odlišiť jednoduché dekoračné prvky so stredovekou tradíciou, doložené napríklad na špecifickej tvrdomesickej keramike (Bielich/Čurný, v tlači) vyrábanej neďaleko Topoľčian, od zložitej kolieskovej výzdoby postmedieválneho štýlu, ktorá bola špecifickou súčasťou dekoračnej škály napríklad v Sliezsku, kde figurovala, mimo iné, aj pri napodobňovaní waldenburgskej kameniny (Mackiewicz 2012, 147, 148, tab. 9: a, h, j; Španihel 2016a, 156, obr. 7: 21).

Na severozápadnom Slovensku bola koliesková výzdoba stredovekého charakteru bežne doložená minimálne do druhej tretiny 16. stor. Výnimku tvorí východné Slovensko, kde bol tento typ dekorácie používaný prakticky v priebehu celého novoveku (Bielich/Čurný, v tlači, tab. 2: 1, 8; 3: 10; Čurný, v tlači; Uličný 2004, tab. XXXIX: 2; XL: 9; 2021, 172). Podobná situácia, ako na severozápadnom Slovensku, bola i v Sliezsku (Szajt/Wieczorek-Kańczura 2018, 353). Na Morave sa táto výzdoba ojedinele vyskytovala i na prelome 16. a 17. stor., konkrétne na južnej a východnej Morave (Šebela/Vaněk 1985, tab. 8: 4; Wilkus 2017, 48).

Zväzok žliabkov alebo rýh, zložený z troch a viac línií, bol typický napríklad pre pražské prostredie druhej polovice 16. stor., s maximálnym presahom do prvej tretiny 17. stor. (Blažková 2013, 214, 215). V závere 16. až začiatku 17. stor. sa táto výzdoba objavila i na Morave a v Sliezsku, kde patrila k najrozšírenejším typom (Szweđ 2004, 371, tab. 12: 6; Šebela/Vaněk 1985, tab. 8: 1, 2, 5; 11: 1, 2).

Plastická lišta sa v horizonte I vyskytovala menej než v dvoch ďalších horizontoch, kde bol jej výskyt početnejší a vzájomne si podobný. V tomto horizonte bola jednoduchá (1.1.X) a prepletená (1.2.X) lišta zastúpená vyrovnané, dokonca je možné povedať, že jednoduchá mierne prevládala. V mladších dvoch horizontoch sa do popredia dostala prepletená lišta. V súbore z hradu Šariš bola doložená markantná prevaha prepletenej lišty v rámci horizontu ranonovovekej keramiky (Uličný 2004, tab. L: 9).

Maľovaná výzdoba džbánov a hrnčiek sa v horizonte I vyskytovala len v jednom kontexte, a to v najmladšom 2011_10_13. Doložená však bola vo vyslovene zanedbateľnom počte (2,8 %), a to vo forme 1.5.X, kde je zaradené stekanie, tupovanie a trasakovanie.

Maľovaná výzdoba plytkých tvarov priamo na črep mala obdobne málopočetné zastúpenie ako v predchádzajúcom prípade. Doložená bola len ojedinelá dekorácia v podobe sústredných obežných kružníc (2.1.X). Maľovaná výzdoba plytkých tvarov na podkladovú engobu v tomto horizonte absentovala. Samostatné sústredné kružnice, ktoré sa časom stanú sekundárnym podkladovým motívom, boli bežné od začiatku aplikácie maľby priamo na črep, teda približne od záveru prvej polovice 16. stor. (Pajer 1983, 68). V Čechách je za najstarší doklad maľby engobou priamo na črep misovitej nádoby považovaný nález z pražskej dielne Adama Špačka, pričom táto výrobňa bola datovaná medzi roky 1531–1572 (Žegklitz/Šmolíková 2019, 84). V rámci tejto kategórie sa objavil i jej rytý variant 1.1.X. Išlo však vyslovene o marginálnu záležitosť.

Glazúry a engoby

Ukazuje sa, že použitie transparentnej glazúry na vnútornej strane nádoby bez ohľadu na typ nevýkazovalo, čo sa týka početnosti medzi jednotlivými horizontmi, veľké odlišnosti. Nevýrazné rozdiely boli viditeľné v počte použitých glazúr, kedy bola v horizonte I používaná prakticky vždy len jedna glazúra, dve sa vyskytli iba ojedinele, a to hlavne v najmladšom kontexte. Čo sa týka glazovania len okraja nádoby, išlo o pomerne málo zastúpený jav, nakoľko vo všetkých troch horizontoch už prevládali komplexnejšie formy šľachtenia. Už v horizonte I sa tento typ povrchovej úpravy vyskytoval len

ojedinele, a to v podobe glazovanej vnútornej hrany. V prípade použitia engob na vnútornej strane nádoby, či už s krycou glazúrou alebo bez, bola v tomto horizonte vždy použitá len jedna farba. Kombinácie transparentných glazúr na povrchu a vo vnútri nádoby sa v tomto horizonte objavili pomerne málo a jasne dominuje použitie jednej glazúry na povrchu a jednej vo vnútri.

Pri glazovaní okrajov neurčených fragmentov bol výskyt minimálny a iba najvyššie hodnoty dosahujú 1 %, navyše v tomto horizonte sa objavil iba variant glazovanie vnútornej hrany okraja bezfarebnou transparentnou glazúrou. Základné vývojové znaky sa dali sledovať v situácii, keď je vnútro nádoby glazované jednou glazúrou a vnútorná hrana okraja navyše ešte jednou vrstvou glazúry, ktorá je rovnakej alebo odlišnej farby. V horizonte I bol výskyt tohto znaku veľmi ojedinelý, objavuje sa len variant bez šľachteného povrchu. Kombinácia bielej engoby na povrchu s transparentnou glazúrou konkrétneho zafarbenia vo vnútri nádoby sa vyskytla v tomto horizonte minimálne, výraznejší výskyt bol len v najmladšom kontexte, kde bolo zistené zastúpenie bielej engoby v kombinácii s bezfarebnou transparentnou glazúrou.

V prípade glazovania hrncov bolo možné sledovať len minimum vývojových tendencií. Jedinú výnimku predstavovalo glazovanie výlučne okraja nádoby, ktoré nebolo v tomto horizonte zastúpené a objavilo sa až v horizonte IIA. Podobne na tom bola i kombinácia bielej engoby na povrchu s transparentnou glazúrou konkrétneho zafarbenia vo vnútri nádoby, ktoré sa tiež v tomto horizonte nevyskytovalo.

Transparentné glazúry zachytené na džbánoch boli zastúpené veľmi rôznorodo a objavili sa jednostranné i obojstranné nátery, no sledovať vývojové tendencie nebolo možné. Iba glazované okraje sa nevyskytli. Kombinácia bielej engoby na povrchu s transparentnou glazúrou konkrétneho zafarbenia vo vnútri nádoby sa vyskytla len v najmladšom kontexte tohto horizontu, použitá bola zelená glazúra. Čierna (transparentná i netransparentná) glazúra sa vyskytovala ojedinele, v najmladšom kontexte tohto horizontu, a to v podobe plošného náteru povrchu nádoby a aj to len v zanedbateľnom počte. Vnútro zostávalo nešľachetné. Celkovo bol však výskyt tohto znaku veľmi malý.

Hlboké misy a taniere neposkytli prakticky žiadne možnosti k sledovaniu vývojových tendencií, nakoľko skoro všetky sledovateľné znaky sa koncentrovali až v horizonte IIA.

V prípade jedálenských mís bolo možné sledovať určitý vývoj v oblasti celkovej aplikácie transparentných glazúr. Prítomnosť znaku bola v tomto horizonte malá, výraznejší výskyt bol iba v najmladšom kontexte horizontu. Doložené bolo glazovanie vnú-

ra bezfarebnou a zelenou transparentnou glazúrou, pričom povrch zostával nešľachtený. Zastúpenie oboch typov bolo vyrovnané. Kombinácia bielej engoby na povrchu a glazúry vo vnútri absentovala len v tomto horizonte. V celom súbore išlo však o minimálny počet, ohraničený hodnotou 0,68 %. Šľachtenie ďalších nádob nevykazovalo známky sledovateľného vývoja.

Horizont IIA

V tomto horizonte bola dominantnou keramická trieda 3, dosahujúca vo všetkých kontextoch hodnotu najmenej 91,87 %. Triedy 1 a 2 nepresiahli 6 % a redukčná keramika triedy 10 bola obmedzená len na niekoľko jednotlivých črepov. Výrazne majoritnými nádobami boli hrniec a džbán, do popredia sa však začali dostávať i jedálenská misa a trojnožka, ktoré vo väčšine kontextov tohto horizontu svoj objem prakticky strojnásobili oproti výskytu v horizonte I. Menší nárast bol viditeľný aj v prípade tanierov a hlbokých mís.

Pre kontexty typické pre tento zhuk boli na základe analýz určujúcimi znakmi trasakovanie vo vnútri misovitých nádob aplikované na engobu, výzdoba stekaním na džbánoch a hrnčekoch a jedna až tri ryté ryhy na povrchu hrncov. Nevyskytujúce sa premenné reprezentovali nepravidelné flaky vo vnútri misovitých nádob maľované na nešľachtený črep a viac než tri žliabky hrncovitých nádob.

Nádobý

Okraje hrncov typu 1.3.X (profilované, rovné okružia so spodnou lištou, okraj zaoblený, alebo prehnutý), zmieňované ako charakteristický prvok predchádzajúceho horizontu I, tu už strácajú svoje výrazné postavenie v prospech jednoduchších typov druhej skupiny (tab. II: 4–11; III: 1–4). Čo sa týchto okrajov týka, obdobný (teda vyrovnaný) pomer typov 2.1.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, zosilnený a zaoblený [ovalený]) a 2.5.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, zvnútra preliačený, rôzne profilovaný) bol doložený na lokalite Čierne-Valy, ktorá bola datovaná do druhej polovice 17. stor. (*Španihel* 2016a, 153, 158, tab. 2), súbežný výskyt oboch skupín bol však geograficky rozsiahly. Ich koexistencia bola doložená v každom susednom regióne už od neskorého stredoveku (napr. *Čurný* 2004, 47, diagram 26; *Zdaniewicz* 2012, 85, obr. 78: a, b). Početný bol aj typ 2.7.X (profilovaný, vyhnutý, lomený okraj, rôzne profilovaný), ktorý sa veľmi často vyskytoval v Sliezske (Ginter/Pietrzak/Rok 2010, 168, tab. 4: a–j; *Hadamik* 2016, 218, tab. 5: b; *Pietrzak* 1996, 141, tab. 7: 3, 4) a západnom Malopoľsku (*Wojenka* 2008, tab. 16: 5,

6, 9). Všetky tieto lokality boli datované do polovice alebo do druhej polovice 17. stor. Mimo prostredie severozápadného Slovenska a Sliezska, boli okraje typu 2.7.X doložené napríklad v Levoči, kde boli datované do rovnakého časového obdobia (*Čurný, v tlači*, tab. 4: 3). Naopak, na južnom Slovensku sa tieto okraje vyskytovali minimálne, prípadne vôbec (*Čurný* 2004, 21–26, obr. 3–6). Menej početné boli aj okraje typu 2.12.X (profilovaný, vyhnutý, lomený vysoký okraj, smerom hore sa zužuje), známe z ranonovovekej obrannej priekopy mesta Žilina, kde boli datované do obdobia polovice 17. stor. (*Španihel* 2015, 869, 872, tab. 2: 5, 6). Identické tvary sa našli aj na Rynku v Gliwiciach, kde však boli datované len vágne do 17. až 18. stor. (*Zdaniewicz* 2012, 95, obr. 90: m, n). Ako vzdialenejšiu analógiu je možné uviesť aj Varšavu, kde boli tieto nálezy datované rovnako ako v Žiline a v tomto období tu predstavovali dominantný typ (*Starski* 2013, 142, tab. II_7–9). Minimálne zastúpené okraje typu 2.6.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, vodorovne vyklopený) sú známe z Púchova, kde boli datované tiež len rámcovo do 17. až 18. stor. (*Májsky* 2003). Medzi uchami bolo dominujúcim tvarom pásikové rovné ucho, ktoré bolo pre novovekú keramiku najbežnejším variantom a nachádzalo sa prakticky na všetkých vyššie zmienených lokalitách (súhrne *Španihel* 2017, 306). V prípade spodných častí hrncov v horizonte IIA bola doložená široká variabilita, mierne však prevládal rozširujúci sa variant 1.1.4 rovnako ako v predchádzajúcom horizonte I.

Spodné časti džbánov (tab. IV: 2–6) v horizonte IIA opäť zastupoval zužujúci sa variant 1.1.6. Medzi uchami sa objavili už aj prvé tyčinkové formy (tab. IV: 1). Dná boli zastúpené rovným typom 1.2.X, ktorý sa pravdepodobne inšpiroval (podobne, ako vyššie uvedené uchá) v anabaptistickej produkcii zo začiatku 17. stor. (*Landsfeld* 1950, 109, kresba 32).

V prípade hlbokých mís (tab. VII: 1–5) bol v horizonte IIA dominantným typom okraja stále typ 1.1.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, von rozšírený), i keď jeho prevaha bola v tomto horizonte už menej výrazná. Sprievodný typ 1.2.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, dovnútra rozšírený) z predchádzajúceho horizontu I sa už nevyskytoval. Do popredia sa dostal nový typ 1.4.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, von rozšírený), doplnený typmi 1.6.X (profilovaný, vyhnutý okraj, na spôsob okružia, rôzne ukončený) a 1.7.X (profilovaný, vyhnutý, esovitý okraj, rôzne ukončený). Okraje typov 1.4.X, 1.6.X a 1.7.X boli doložené na juhozápadnom Slovensku i na Kysuciach, pričom boli oba radené do záveru staršej fázy novoveku, respektíve do priebehu 17. stor. (*Čurný* 2004, tab. 20: 44_041; *Španihel* 2016b, 511, 512, tab. 1: 7).

Výrazný nástup tanierov (tab. XI: 7, 8) v horizonte IIA zodpovedal analogickému vývoju v Strážnici

začiatkom 17. stor. (Pajer 1983, 23). Rovnako sa v tomto období objavili nové typy okrajov – k všeobecne prevládajúcemu typu 1.1.X (1.1. jednoduchý, vyhnutý, rovný okraj, von rozšírený) sa pridali typy 1.2.X (jednoduchý, vyhnutý rovný okraj, dovnútra rozšírený) a 1.3.X (jednoduchý, vyhnutý, prehnutý okraj, von rozšírený). Rovnakú situáciu bolo možné sledovať i v sliezskej Vroclavi (Szwed 2004, 339). Išlo však o minimálne hodnoty len vzácné (a len nepatrne) presahujúce 1 %, preto bola ich vypovedacia hodnota vcelku obmedzená. Okraje typu 1.2.X sa vyskytli rovnako ako typ 1.1.X najmä v regióne severozápadného Slovenska. Známe sú napríklad zo staršej stredovekej obrannej priekopy v Žiline, ktorej zánik je datovaný na začiatok 17. stor. (Španihel 2015, 865, tab. 1: 19–21), menej boli doložené na južnom Slovensku (Čurný 2004, tab. 6: 17_064b). Typ 1.3.X je v ranom novoveku všeobecne najrozšírenejším okrajom a vyskytoval sa na veľkej časti Slovenska (Španihel 2017, 306, obr. 7: skupina 3).

Ako už bolo zmienené vyššie v opise horizontu I, okraje jedálenských mís boli aj v tomto horizonte (tab. V: 4–7; VI) zastúpené rovnomerne, takže znemožňujú vysloviť jasné názory k ich vývoju. Išlo o všeobecne rozšírené tvary, ktoré boli známe nielen v okolitých regiónoch, ale i vo vzdialenejších oblastiach, ako je napríklad južné Slovensko, severné a západné Maďarsko, oblasť Veľkopoľska, stredné a východné Nemecko, prípadne južné Čechy (Botoš 2012, 246, tab. 7: 2; Kluttig-Altman 2015, 253, obr. 9: a–d; Kolláth 2013, 173, 174, obr. 13: 1–6; 14: 1, 2; Poklewska-Kozieł 2013, tab. 8: 56–79; Preusz 2011, 167, 168, obr. 37: 1–6; 38: 1–4; Wehmer 2016, 259, obr. 33). Pre ďalšie sledované časti tejto nádoby (spodné časti a dno) bolo typické, že sa v horizonte IIA výrazne rozšírila tvarová škála a zvýšil sa i konkrétny počet jedincov. Dominantným typom dna bol jednoduchý variant 1.1.X, zastúpený oboma základnými tvarmi, pričom výrazne prevládal rovný variant nad profilovaným. Opäť bolo možné konštatovať výrazný nárast jednotlivých typov tejto časti nádoby.

Pre pokrievky (tab. XI: 3–5) platí, že sa v tomto celku vyskytli rovnaké typy okrajov ako v predchádzajúcom horizonte, ale zmenšilo sa zastúpenie typov 1.4.X (profilovaný, vyhnutý, esovite profilovaný okraj, rôzne ukončený) a 1.5.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, vodorovne vyklopený).

Hrnčeky (tab. VII: 6–10) tohto horizontu boli reprezentované najmä okrajmi. Inak zdieľali znaky typické pre horizont I ako to bolo zmienené v príslušnej stati, a preto ich v tejto časti nie je nutné ďalej zmieňovať.

Drvivá väčšina nálezov okrajov trojnožiek (tab. VIII: 6, 7, 9; IX: 1–4) spadá do horizontu IIA, pričom tu jasne dominovali typy 1.3.X (profilovaný, vyhnutý, prehnutý okraj, palicovitý) a 1.4.X (profilovaný, vyhnutý, prehnutý okraj, ovalený). Len ojedinele sa vyskytol typ 1.2.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, rôzne ovalený). Čo sa týka nožičiek trojnožiek, do popredia sa dostali prehnuté (1.2.X) a jednostranne prehnuté (1.3.X) tvary a úmerne sa znížili výskyt rovných nožičiek.

Z tohto horizontu je doložených i niekoľko špecifických okrajov, ktoré bolo možné priradiť k nočníkom (tab. IX: 5, 6). Tento typ nádoby sa objavil v našom prostredí začiatkom 17. stor. a pravdepodobne sa na severozápadné Slovensko rozšíril z anabaptistického prostredia (Pajer 1990, 176, obr. 6: 1, 2).

Výzdoba

Koliesková dekorácia sa v horizonte IIA vyskytovala málo, a to len v najstarších kontextoch. Výzdobu jednou až tromi ryhami, ktorá je podľa analýz nosným znakom tohto horizontu, bolo možné sledovať napríklad v pražskom prostredí, a to najneskôr v prvej tretine 17. stor. (Blažková 2013, 214, 215).²⁴ V Levoči-Červenej chyžke bol tento typ rytého lineárneho dekoru datovaný do druhej polovice až záveru 17. stor. (Čurný, v tlači, tab. 1: 4; 3: 3; 4: 3). V tomto horizonte sa objavili i ojedinele zastúpené vývalky. Tento typ výzdoby bol však doložený iba všeobecne, a to pre 17. stor. (Blažková 2013, 214). Mierne sa zvýšil celkový výskyt plastickej lišty a do popredia sa dostala prepletená forma. Podobná situácia, kde boli porovnávané počty jednoduchých a prepletených lišt a výsledkom bola výrazná prevaha druhého typu, bola baroková lokalita Čierne-Valy. Datovanie tohto súboru bolo k polovici a k priebehu druhej polovice 17. stor. (Španihel 2016a, 157). Taktiež v súbore z hradu Šariš bola výrazná prevaha prepletenej lišty v rámci horizontu ranonovovekej keramiky (Uličný 2004, tab. L: 9).

Maľovaná výzdoba džbánov a hrnčiekov sa objavila najmä v podobe typu 1.5.X, pričom dominovalo stekanie (ide o nosný znak tohto horizontu) v podobe jednoduchých čiar, doplnené trasakovaním a tupovaním. V moravskej Strážnici zistil J. Pajer výskyt trasakovania a stekania (potekania) od polovice 16. stor. (Pajer 1983, 58, tab. 1). Trasakovanie a tupovanie bolo podľa nálezov z Krupiny doložené v polovici 16. stor. až v prvej polovici 17. stor. (Čurný/Malček/Roganský, v tlači, tab. 2: 4, 5; 7: 1, 2). Táto kategória spolu s typom 1.1.X (línie a základné

²⁴ V celkovom počte sú žliabky, v tomto horizonte, samozrejme zastúpené omnoho početnejšie. Ryhy však predstavujú typický znak. Početnosť žliabkov v jednotlivých zväzoch v tomto horizonte zodpovedá počtu rýh.

geometrické tvary) a s miernym odstupom i 1.2.X (pásmi členený priestor, výplň vertikálna i horizontálna, najčastejšie typovo vychádzajúca z vlnovky) tvorila hlavné dekoračné postupy horizontu IIA. Analogicky presnú výzdobu vlnovkou v kombinácii s linkami na džbáne bolo možné nájsť napríklad na Sitne, datovanie však bolo obmedzené na obdobie staršieho novoveku (*Hladík 2006*, 388, obr. 7: 1). Línie a vlnovky obdobného charakteru, najmä na džbánach so širokým okrajom, nachádzali podobnosti s nálezmi z hradu Šariš, kde boli datované do prvej polovice 17. stor. (*Uličný 2004*, tab. XLVIII: 6–14). Často sa vyskytovala vertikálna vlnovka na tyčinkovom uchu (*Čurný 2004*, tab. 4: 11_035). Menej bol zastúpený typ 1.3.X (nepravidelné motívy vyhotovené hrubou a výraznou maľbou). Hrubo štylizované motívy rastlinného charakteru sa objavili napríklad na lokalite Levoča-Červená chyžka (*Čurný, v tlači*, tab. 1: 8), ktorá bola datovaná do druhej polovice až záveru 17. stor. Obdobnú skladbu motívov, najmä členenie priestoru do pásov a stekanie, tupovanie a trasakovanie, bolo možné sledovať i na keramike z lokality Čierne-Valy (*Španihel 2016a*, 155). Maľovaná výzdoba plytkých tvarov priamo na črep v zásade kopíruje hlavné fakty týkajúce sa maľovanej výzdoby vysokých nádob. Rozvoj maľovanej výzdoby bol typický pre horizont IIA, kde sa k prevládajúcim obežným kružniciam pridal najmä typ 2.6.X, čiže obežný motív aplikovaný v páse. Vyslovene ako doplnkový typ sa objavil aj typ 2.5.X – obežný motív jednotlivý. Obežné motívy, či už v páse alebo jednotlivo, boli veľmi rozšíreným typom dekorácie, ktorá sa v 17. stor. vyskytovala veľmi často. Konkrétne motívy zodpovedajúce nálezom z Lietavy boli zachytené na lokalite Čierne-Valy, kde je doložených päť identických motívov (*Španihel 2016a*, 155, obr. 4: 11; 5: 1, 3, 4, 6). Na hrade Šariš boli zachytené dva (*Uličný 2004*, tab. LVIII: 3; LXII: 3), a naopak, napríklad v Lukáčovciach na juhozápadnom Slovensku, nebola doložená ani jedna zhoda (*Čurný 2004*, tab. 1–5). Taktiež v českom a ani moravskom prostredí neboli doložené presné vzory, ide však o rámcové analógie (*Blažková 2013*, 204–207, tab. 12–15; *Goš/Halama 2009*, 147, obr. 37–39; *Chybová/Válka 1999*, 9; *Pajer 1983*, 70; *Scheufler 1972*). Naopak bolo možné vylúčiť oblasť južného Slovenska i susediacich oblastí Maďarska (*Botoš 2012*, 245, 246, obr. 6: 2; 7: 2; *Kolláth 2013*, 173, obr. 13: 2, 5, 6). V najmladšom kontexte horizontu bol doložený i typ 2.7.X – flaky (tento druh výzdoby sa začína výrazne objavovať začiatkom 18. stor., vid' horizont IIB).

Maľovaná výzdoba plytkých tvarov na podkladovú engobu bola v horizonte IIA výrazne zastúpená a početne prevládala i nad dvoma vyššie uvedenými príbuznými typmi. Dominujúcim dekoračným ty-

pom bolo 2.9.X – trasakovanie. Ako bolo zmienené, tento druh výzdoby bol doložený už v polovici 16. stor., respektíve najneskôr od prvej polovice 17. stor. Zachytené boli aj dekorácie typu 2.1.X (sústredené obežné kružnice) a 2.3.X (sústredené obežné kružnice v kombinácii so sústredenými obežnými vlnovkami). V rámci kategórií 2.1.X a 2.3.X je nutné zmieniť, že sa pod nimi (hoci v minimálnom počte) skrývajú aj ich grafitové varianty 1.1.X a 1.2.X, pričom druhý menový typ bolo možné zaradiť rámcovo od záveru 16. stor. do začiatku 18. stor. (*Pajer 1983*, 68). Výzdobná škála bola teda v tomto horizonte veľmi rôznorodá a objavili sa prakticky všetky zaznamenané typy, zaradené do keramického kódu. Kružnice, samostatne i v kombinácii s vlnovkami, aplikované na podkladovú engobu, boli doložené i z východnej časti oblasti s farebným črepom, napríklad z hradu Šariš (*Uličný 2004*, tab. LVII: 1, 2, 4). Motív kvetín namaľovaný na bielu engobu bol zachytený v horizonte staršieho novoveku zo Sitna (*Hladík 2006*, 388, obr. 7: 4). Tento typ dekoru je známy i z Košíc, avšak v opačnom variante – biely kvet na farebnom pozadí (*Čurný a i. 2020*, tab. VII: 2; XI: 2). Rovnako, ako v prípade džbánov a hrnčiekov, aj výzdobné motívy plytkých tvarov nachádzali svoje analógie hlavne na lokalite Čierne-Valy. Zvlášť však je, že konkrétne zodpovedali len motívy kladené priamo na črep, a to sústredené obežné kružnice, obežný motív v páse a flaky. Naopak, motívy aplikované na podkladovú engobu, si zodpovedajú len v rámci vyčlenených typov. Súhlasili i vzájomné podiely medzi maľbou na črep a na podkladovú engobu (*Španihel 2016a*, 155). Typovo zodpovedali i nálezy z Čiech a Moravy, mimo tzv. berounský riad (*Blažková 2013*, 204–207; *Preusz 2011*, 167, obr. 37: 1, 2, 4). Vo vzdialenejších regiónoch, ako je napríklad južné Slovensko a Maďarsko, sa analógie nenachádzajú vôbec, samozrejme mimo základnej výzdoby obežnými kružnicami. Dekoračné vzory tu zrejme vychádzali z osmanskej či juhoslovanskej keramickej tradície. Nezodpovedali ani vzory z nemeckého prostredia, kde sa už od druhej polovice 16. stor. šíria dekoračné skupiny ako Malhornware či Weserware, a jednoduchá maľba typická pre severozápadné Slovensko tu tým pádom bola v menšine (*Botoš 2012*, tab. 7: 2; *Demuth 2015*, 348; *Kluttig-Altman 2015*, 254, obr. 11: a–c; *Kolláth 2013*, 174, obr. 14: 1–7; *Kovács 1990–1991*, 172, 355, 359, tab. IV: 3–7; VIII: 1–6; *Wehmer 2016*, 260, obr. 36; 37).

Glazúry a engoby

V použití transparentnej glazúry na vnútornej strane nádoby boli medzi týmto a predchádzajúcim horizontom I badateľné len malé rozdiely, a to iba

vo zvýšenom výskyte sekundárnej glazúry. V tomto keramickom súbore sa už, oproti horizontu I, častejšie objavili dve glazúry. Čo sa týka glazovania len okraja nádoby, v horizonte IIA bola výrazná prítomnosť glazúry na vonkajšej hrane nádoby, pričom glazovanie vnútornej hrany výrazne ustúpilo do pozadia. Len v tomto horizonte sa objavilo glazovanie okraja obojstranne. V prípade použitia engob na vnútornej strane nádoby, či už s krycou glazúrou alebo bez, bolo v tomto horizonte dominantné použitie jednej farby. Dve, prípadne tri farby, boli marginálnou záležitosťou. Kombinácie transparentných glazúr na povrchu a vo vnútri sa v tomto horizonte objavili pomerne málo, prevládalo použitie jednej glazúry na povrchu a jednej vo vnútri, no minoritne sa objavili všetky sledované možnosti.

Pri glazovaní okrajov neurčených fragmentov sa v horizonte IIA vyskytli všetky sledované varianty. Výrazne však prevládalo glazovanie zelenou glazúrou, a to obe možnosti – aplikácia na vonkajšiu i vnútornú hranu. Pri glazovaní vnútra nádoby jednou glazúrou a vnútornej hrany okraja navyše ešte jednou vrstvou glazúry, ktorá je rovnakej alebo odlišnej farby, bol oproti predchádzajúcemu horizontu zaznamenaný výrazný početný nárast. Stále prevládal variant bez šľachteného povrchu, ale objavil sa i druh s engobou na povrchu, či s engobou a glazovaným okrajom. Kombinácia bielej engoby na povrchu s transparentnou glazúrou konkrétneho zafarbenia vo vnútri nádoby mala stabilný výskyt a stále prevládala kombinácia bielej engoby s bezfarebnou transparentnou glazúrou, ale doložené už boli aj všetky ostatné sledované varianty.

Ako bolo zmienené vyššie, glazovanie hrncov poskytlo možnosť sledovať len minimum vývojových trendov. Šľachtenie okraja nádoby sa vyskytlo len v tomto horizonte a prevládalo tu glazovanie transparentnou zelenou glazúrou na vonkajšej a vnútornej hrane, doplnené bezfarebným variantom. Kombinácia bielej engoby na povrchu s transparentnou glazúrou konkrétneho zafarbenia vo vnútri nádoby sa vyskytla len v horizonte IIA a boli tu zastúpené všetky varianty.

Transparentné glazúry zachytené na džbánoch boli zastúpené veľmi rôznorodo a objavili sa jednostranné i obojstranné nátery, no sledovať vývojové tendencie nebolo možné. Iba glazované okraje sa nevyskytli. Kombinácia bielej engoby na povrchu s transparentnou glazúrou konkrétneho zafarbenia bola vo vnútri nádoby zastúpená hlavne bezfarebnou transparentnou glazúrou. Výskyt čiernej (transparentnej i netransparentnej) glazúry oproti predchádzajúcemu horizontu I nárastol, no stále šlo o veľmi malé hodnoty. Jasne prevládal plošný náter na povrchu v kombinácii s neglazovaným vnútrom.

V prípade hlbokých mís a tanierov sa všetky znaky koncentrovali v horizonte IIA a ak sa tieto náhodou vyskytli aj v iných horizontoch, tak bolo ich rozloženie vo všetkých horizontoch veľmi podobné. Konštatovať sa dal len kvantitatívny nárast jednotlivých sledovaných znakov, eventuálne výskyt nových, no vyslovene marginálnych znakov.

V prípade jedálenských mís bolo možné sledovať určitý vývoj v oblasti celkovej aplikácie transparentných glazúr. Výskyt tohto znaku výrazne nárastol, ale dominantným prvkom stále zostalo glazovanie vnútra zelenou transparentnou glazúrou v kombinácii s nešľachteným povrchom. Prvýkrát, ale vo veľmi malom množstve, sa objavili i obojstranne plošne glazované nádoby. Kombinácia bielej engoby na povrchu a glazúry vo vnútri sa vyskytla, no išlo o minimálny počet. Doložené bolo najmä glazovanie vnútra zelenou glazúrou a potieranie povrchu nádoby bielou engobou.

Šľachtenie ďalších nádob nevykazovalo známky sledovateľného vývoja. Výnimkou je glazovanie vnútra trojnožiek, keď sa prevažujúcou glazúrou stal zelený variant transparentnej glazúry, ktorá nahradila bezfarebný odtieň, prevažujúci v predchádzajúcom horizonte I. Vhodné je zmieniť sa i o príležitostnom výskyte bielej engoby, a to ako na povrchu nádoby, tak i vo vnútri, kde bola vždy pretrená transparentnou glazúrou, najčastejšie bezfarebným variantom.

Horizont IIB

V tomto horizonte bol viditeľný ďalší nárast podielu keramickej triedy 3. V jednotlivých kontextoch sa jej zastúpenie pohybovalo v rozmedzí 90–100 %, len ojedinele sa vyskytli triedy 2 (0–8,89 %) a 1 (0–5,6 %). Najpočetnejšou nádobou bol hrniec, no jeho dominancia nedosahovala (max. 50,88 %) tak vysoké hodnoty ako v iných horizontoch. Výraznejšie bol zastúpený taktiež džbán, s početným odstupom nasledovala jedálenská misa, hrnček, zarábacia misa (tento typ nádoby však vybočuje zo štatistiky v súbore 2011_10_5) a pokrievka. Tieto nádoby dosahovali či mierne prekročili hodnotu 10 %. Naopak, minimálne boli zastúpené taniere, trojnožky, hlboké misy a poháre. Výnimku tvoril nález kahana a niekoľko miniatúrnych nádobiek, respektíve ich fragmentov.

Pre tento horizont boli na základe analýz typické nepravidelné fľaky vo vnútri misovitých nádob, aplikované na nešľachtený črep, a viac než tri žliabky na povrchu hrncovitých nádob. Na negatívnej strane spektra sa vyskytlo trasakovanie vo vnútri misovitých nádob aplikované na engobu,

výzdoba stekanými čiarami na povrchu džbánov a hrnčiekov a jedna až tri ryté žliabky na povrchu hrncovitých nádob.

Nádoby

V horizonte IIB už úplne absentujú hrncovité okružia typu 1.3.X a dominantným tvarom sa stal jednoduchý, vyhnutý, zosilnený a zaoblený okraj 2.1.X, ktorý znovu zatlačil do pozadia i jednoduchý, vyhnutý zvnútra preliačený okraj 2.5.X. Zložité typy druhej skupiny sa prakticky nevyskytli. Uchá hrncov boli hlavne pásikové a prevládal základný rovný tvar. V prípade spodných častí v horizonte IIB znova prevážil rozširujúci sa esovitý variant 1.1.4 a do popredia sa dostal i podobný variant 1.1.7. Túto profiláciu je možné spojiť s vyšším esovitým tvarom nádob, ktorý bol doložený v Prahe i sliezskej Korzkwi a začal sa objavovať po polovici 17. stor., no hlavný výskyt bolo možné datovať do začiatku 18. stor. (Blažková 2013, 191; Lelek 2004, tab. 12: 8, 9).

V prípade džbánov (tab. X: 1–6), medzi spodnými časťami prevládal rozširujúci sa rovný variant 1.1.2., ktorý umožňoval uvažovať o nádobách posadených na dno s pätkou. Tieto dná sa v sledovanom horizonte skutočne objavili a boli i jeho dominantným typom. Najčastejšie mali rovnú podobu typu 1.3.X. V zásade išlo o tzv. fízle, ktoré boli zrejme anabaptistického pôvodu (Landsfeld 1950, 142), ale v tomto období už boli všeobecne rozšírené. Ako súčasť džbánov ich bolo možné nájsť napríklad na juhozápadnom Slovensku, či v Prahe, Brne alebo Kroměříži. Pravdepodobne odkazujú na džbány hruškovitého typu (Blažková 2013, 202, tab. 10: 6, 7; Čurný 2004, tab. 21: 44_062; Himmelová/Procházka 1990, 140, obr. 9: 1–6; Chybová/Válka 1999, 13).

Čo sa týka hlbokých mís, boli v popredí tvary 1.4.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, zaoblený, prípadne zosilnený, s vnútorným rebierkom), 1.6.X (jednoduchý, rovný okraj, vodorovne vytiahnutý, zvnútra preliačený) a 1.7.X (profilovaný, vyhnutý, lomený, mierne zatiahnutý okraj, zrezaný). Dlhodominujúci okraj typu 1.1.X (jednoduchý, mierne zatiahnutý okraj zaoblený, prípadne zrezaný) sa vyskytoval menej, bol to však len malý odstup. Analogicky sa okraje 1.4.X, 1.6.X a 1.7.X objavili v trinitárskom kláštore vo východomoravskej Zašovej, kde boli datované až do druhej polovice 18. stor. (Španihel a i. 2019, 258, tab. 1: 10–13), okraje typu 1.1.X tu absentovali.

V prípade tanierov sa objavil len okraj typu 1.1.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, von rozšírený).

Pre jedáľenské misy (tab. X: 7–10) platia poznatky z predchádzajúcich horizontov. Išlo však o výrazne redukovaný výskyt, a to po kvalitatívnej i kvantita-

tívnej stránke. Najvýraznejšie boli stále tvary, ktoré dominovali i prechádzajúcemu obdobiu.

Pokrievky boli zastúpené primárne jednoduchšími typmi okrajov, a to 1.1.X (jednoduchý, vyhnutý, prehnutý okraj, rôzne ukončený) a 1.2.X (jednoduchý, vyhnutý okraj, rôzne ukončený). Zložitejšie typy z prechádzajúcich horizontov I a IIA sa už nevyskytli. Sledované typy je možné doložiť napríklad z hradu Šariš (Uličný 2004, tab. XLVI: 11–13), alebo z Uherského Brodu (Bartík a i. 2016, 14, obr. 3: 21, 22), kde boli datované na začiatok 18. stor.

V prípade trojnožiek platí rovnaké zistenie o nožičkách ako v horizonte IIA, čiže prehnuté a jednostranne prehnuté typy mali znovu prevahu nad rovnými jedincami.

Výzdoba

Výrazné žliabkovanie hrncovitých nádob nachádzalo svoje analógie napríklad na hrnčeku zo Zoborského kláštora v Nitre, ktorý bol datovaný do obdobia po polovici 18. stor. (Samuel/Čurný 2012, 439, obr. 14). Obdobné hrnčeky (doplnené niekoľkými hrncami) pochádzali i z ďalších lokalít na juhozápadnom Slovensku, napr. z Lukáčoviec, kde sa tieto hrnčeky radili medzi najmladšie nálezy (Čurný 2004, tab. 21: 44_05). Z rovnakých náleзовých situácií pochádzali hrncovité nádoby zdobené rytou vlnovkou (Čurný 2004, tab. 17: 05: 054). Výskyt líšt bol v horizonte IIB prakticky rovnaký ako v prechádzajúcom horizonte IIA, teda výrazne prevládala prepletená forma nad jednoduchou.

V tomto horizonte bola maľovaná výzdoba výrazne redukovaná nielen kvantitatívne, ale vzhľadom na zachytené motívy i kvalitatívne. Výzdobu džbánov a hrnčiekov tvorili rovnomerne zastúpené typy prežívajúce z predchádzajúceho horizontu ako typ 1.3.X (nepravidelné motívy vyhotovené hrubou a výraznou maľbou) a typ 1.5.X (trasakovanie, tupovanie, ale nie stekanie) a novo sa vyskytujúci typ 1.4.X (viacfarebné vertikálne pásy), ktorý sa stal typickým motívom pre horizont IIB. Ojedinelé analógie sú dohľadateľné vo Vroclavi, kde sú datované do záveru 17. stor., ale najmä do začiatku storočia nasledujúceho (Mackiewicz 2012, 153, obr. 12: b, c).

Maľovaná výzdoba plytkých misovitých tvarov priamo na črep v zásade kopírovala hlavné fakty týkajúce sa maľovanej výzdoby vysokých nádob. Horizont IIB mal veľmi malé zastúpenie maľovanej výzdoby, pričom pokles výskytu tohto typu dekorácie bol už viditeľný na najmladších kontextoch horizontu IIA a okrem rôznych flakov 2.7.X, ktoré boli významným znakom posledného horizontu, boli doložené iba sústredené obežné kružnice. Opäť,

okrem kvantitatívneho úpadku, nastalo i výrazné zjednodušenie dekoru. Objavila sa nová a výrazne zjednodušená dekorácia, ktorej základný motív predstavovali amorfné tvary (flaky), aplikované rôznymi spôsobmi na plytké i vysoké nádoby. Môže ísť o flaky glazúry na nešľachtený črep (najpočetnejší výskyt) alebo na podkladovú bielu engobu, prípadne o flaky farebnej engoby aplikované na bielu engobu. Tento štýl výzdoby ukončuje variabilnú škálu maľovaných regionálnych vzorov a bol doložený na širokom území strednej Európy – je možné konkrétne menovať všetky ostatné, vyššie uvedené oblasti Slovenska (Čurný 2004, tab. 9: 17_09; Uličný 2004, 71), Čiech (Foster 2009, 77, obr. 19: 1–7), Moravy (Scheufler 1972, 145, obr. 62; 74; Španihel a i. 2019, 258, tab. 1: 7) či Maďarska (Kolláth 2013, 172, obr. 12: 1–7).

Horizont IIB mal i malé zastúpenie maľovanej výzdoby aplikovanej na podkladovú engobu. Doložený bol len typ 2.1.X., čiže sústredené obežné kružnice.

Glazúry a engoby

Glazovanie vnútornej strany transparentnou glazúrou bolo rovnaké ako v predchádzajúcom horizonte IIA a len v najmladšom kontexte tohto horizontu sa, ako nevýrazný jav, prvý krát objavilo použitie troch glazúr. V prípade okrajov sa výlučne glazovanie v tomto horizonte prakticky nevyskytlo, pravdepodobne ustúpilo kombinovaným metódam šľachtenia. Výhradné použitie engob na vnútornej strane nádoby sa v tomto horizonte tiež nevyskytlo. V kombinácii s glazúrou bola použitá prevažne jedna farba engoby, len výnimočne sa objavil dvojfarebný variant. Kombinácia transparentnej glazúry na povrchu a vo vnútri nádoby bola doložená len v podobe jedna glazúra na povrchu a jedna vo vnútri.

Pri glazovaní okrajov neurčených fragmentov bol výskyt minimálny a iba najvyššie hodnoty dosahovali 1 %. V horizonte IIB sa vyskytlo len glazovanie vnútornej hrany okraja bezfarebnou transparentnou glazúrou, rovnako ako v horizonte I. Vôbec sa nevyskytlo vnútro nádoby glazované jednou glazúrou a vnútorná hrana okraja navyše ešte jednou vrstvou glazúry, ktorá je rovnakej alebo odlišnej farby. Kombinácia bielej engoby na povrchu s transparentnou glazúrou konkrétneho zafarbenia vo vnútri nádoby, sa vyskytovala hlavne v podobe bielej engoby v kombinácii s bezfarebnou transparentnou glazúrou, ostatné varianty boli zastúpené pomerne málo.

Samostatné glazovanie okrajov hrncov nebolo v horizonte IIB zastúpené. Kombinácia bielej engoby na povrchu s transparentnou glazúrou

konkrétneho zafarbenia vo vnútri nádoby, bola o niečo výraznejšie zastúpená ako v predchádzajúcom horizonte IIA. Prevládala teda zelená a bezfarebná glazúra, nešľachtený povrch bol zastúpený menej.

Ako už bolo zmienené pri oboch predchádzajúcich horizontoch, transparentné glazúry zachytené na džbánach mali variabilné zastúpenie a nedala sa sledovať ani kvantitatívna zmena. Výlučne glazované okraje sa nevyskytli. Kombinácia bielej engoby na povrchu s transparentnou glazúrou konkrétneho zafarbenia vo vnútri nádoby bola doložená len v type s bezfarebnou glazúrou. Čierna (transparentná i netransparentná) glazúra sa objavila vo forme plošného náteru povrchu nádoby a ako náter vonkajšej hrany okraja.

Sledované znaky v prípade hlbokých mís a tanierov nevykazovali prakticky žiadne vývojové tendencie – jedinou výnimkou bol výrazný úbytok kombinácie engob a transparentných glazúr na vnútornej strane nádob, čo prirodzene súvisí s redukciou maľovanej výzdoby.

V prípade jedálenských mís bolo možné sledovať určitý vývoj v oblasti celkovej aplikácie transparentných glazúr. V tomto horizonte sa objavila výrazná redukcia. Doložené bolo len glazovanie vnútornej strany nádoby bezfarebnou a zelenou transparentnou glazúrou, pričom druhá menovaná bola zastúpená častejšie. Povrch nádoby bol nešľachtený vo všetkých prípadoch. Kombinácia bielej engoby a transparentnej glazúry na povrchu a vo vnútri nádoby bola zastúpená iba v jednom kontexte, kde sa vyskytla iba biela engoba vo vnútri nádoby. Celkovo išlo však o minimálny počet ohraničený hodnotou 0,68 %. Šľachtenie ďalších nádob nevykazovalo známky sledovateľného vývoja.

VÝVOJ JEDNOTLIVÝCH TYPOV NÁDOB

Hrnce

Hrniec (tab. I: 1–5; II: 4–11; III: 1–4), ako najpočetnejší typ nádoby nálezového súboru z Lietavy, bol zároveň s jednou výnimkou najrozšírenejšou nádobou i v každom kontexte. Drvivá väčšina bola vyrábaná z keramickej triedy 3, zvyšok, často len jednotlivé kusy, boli vyrobené z keramickej triedy 2.

Základným typom posledných desaťročí 16. stor. až začiatku 17. stor. bol súdkovitý hrniec, ktorý nahradil majoritný vajcovitý tvar (Hoššo 1983, 226, obr. 8: 1–4). Iba malý počet diel a spodných častí nieslo známky výroby na pomaly rotujúcom kruhu. Veľmi málo merateľných úlomkov však nedovolilo stanoviť najčastejšie rozmery.

Typickými okrajmi už boli vyklonené jednoduché tvary, medzi ktorými jasne prevládali zosilnené zaoblené varianty. Medzi tieto okraje sa však vkladali rôzne jednoduché okružia, pričom dominovali rovné formy so zaobleným či prehnutým ukončením okraja a spodnou lištou, ktoré početne predstavovali skoro polovicu vedúcich zaoblených tvarov. Najčastejší priemer okraja bol 18 a 22 cm, menšie typy s priemerom 12 a 14 cm sa vyskytli menej. Pásikové ucho malo konkávny preliačený tvar, odtlačok prsta sa vyskytol len minimálne. Čo sa týkalo výzdoby, ide o pomerne jednoduchú záležitosť. Minimálne sa objavovala koliesková výzdoba, prevládajúcim typom výzdoby boli žliabky, ktoré sa nachádzali najčastejšie na pleciach nádoby, a to najčastejšie v počte štyri až šesť. Rozstup medzi jednotlivými žliabkami bol v škále medzi 3,1–6 mm. Maľovaná výzdoba sa nevyskytla. Používanie transparentných glazúr nebolo v závere 16. stor. vôbec bežným javom. Vzácné sa objavilo plošné glazovanie vnútra nádoby, pričom mierne prevládal zelený variant nad bezfarebným. Glazovanie okraja sa vyskytlo skutočne ojedinele a vždy išlo o náter na vnútornej hrane. Bola to vždy len čierna olovená glazúra, najčastejšie vo svojej transparentnej forme. Potieranie engobou sa nevyskytlo vôbec.

Začiatkom 17. stor. sa k súdkovému tvaru hrnca pridali prvé esovité tvary, no ich podiel bol pomerne malý. Dná, ktoré niesli znaky po výrobe inej, ako tej na rýchlo rotujúcom kruhu, boli vyslovenou vzácnosťou a v pokročilej fáze sa už nevyskytli vôbec. Najrozšírenejší priemer dna bol 10 cm, ale základná škála sa pohybovala od 6 do 12 cm. Umocnila sa prevaha vyklonených jednoduchých okrajov nad okružiami, pričom majoritný typ so zaobleným okrajom a spodnou lištou sa začal pomaly vytrácať. Medzi jednoduchými okrajmi boli vyrovnané zastúpené dva typy, vyskytujúce sa už v 16. stor. K základnému zosilnenému a zaoblenému okraju sa pridali vyhnutý, zvnútra preliačený rôzne profilovaný okraj. Menej sa objavovali i ďalšie jednoduché okraje. Podľa širokej škály merateľných okrajov je možné usudzovať, že hrniec zväčšil svoju funkčnú variabilitu. Dominantné zastúpenie bolo v rozptyle 15 až 19 cm. Pásikové ucho bolo najmä rovné, prípadne konvexné, konkávny variant sa vyskytol ojedinele. Odtlačok prsta sa objavil omnoho častejšie než v 16. stor. (Blažková 2103, 191). Výzdoba bola zastúpená hlavne dvoma až troma žliabkami v rozstupe 3,1–6 mm, menej sa objavuje rozstup 0–3 mm a skutočne ojedinele 6,1–9 mm. Oproti minulému storočiu sa znížil podiel výzdoby kolieskom. Naopak výraznejšie bola zastúpená prepletená lišta rôznych druhov umiestnená na podhrdlí.

Maľovaná výzdoba sa nevyskytla. Glazovanie hrnca bolo početne zastúpené približne rovnako ako v predchádzajúcom storočí, prevládol však už bezfarebný variant transparentnej glazúry. Ojedinele sa objavili hrnce pokryté bielou engobou na povrchu, častejšie to boli tie s glazovaným vnútrom než s vnútrom nepolievaným. Taktiež vzácnym javom bolo iba glazovanie okraja, pričom tu jasne prevládalo využitie zelenej glazúry, ktoré je vyrovnané zastúpené na oboch stranách okraja. Veľmi vzácny, doslova kusový, bol i výskyt čiernej (častejšie transparentnej) glazúry – prevládalo plošné vnútorné glazovanie.

Už v priebehu druhej polovice, či skôr v závere 17. stor. sa pozvoľne začínala prejavovať zmena v podobe nových prvkov, ktoré však prevládli až začiatkom nasledujúceho, teda 18. stor. Čo sa týka tvaru hrnca, bolo už možné za prevládajúci druh považovať nádobu s esovitým profilom, ktorej sekundoval predtým prevládajúci súdkovitý tvar. Výraznejšie zastúpenie druhej menovanej profilácie bolo badateľné hlavne v starších kontextoch tohto storočia. Náznaky po výrobe mimo rýchlo rotujúci kruh boli doložené len v podobe jednotlivých črepov. Tvar dna sa nemenil, stále prevládalo jednoduché najmä rovné dno, na ktoré nasadala spodná časť hrnca priamo. Priemer dna bol merateľný horšie než v predchádzajúcom storočí, ale je možné konštatovať, že sa jeho veľkosť v priebehu času zrejme výrazne nemenila. Najčastejším okrajom bol jednoduchý zosilnený a zaoblený tvar. Jednoduchý zvnútra preliačený tvar už ustupoval. Zložitejšie tvary druhej skupiny okrajov a okružie so spodnou lištou sa už nevyskytli. Najčastejší priemer okraja bol 16 cm. Uchá boli prakticky len pásikové rovné, minimálne sa objavil iný variant. Odtlačok prsta sa vyskytoval už pomerne málo. Výzdoba bola všeobecne na ústupe, doložené boli iba žliabky najčastejšie v počte štyroch a viac, skoro vždy pri rozstupe 3,1–6 mm. Veľmi ojedinele boli zastúpené vývalky, vlnovky a ryhy. Išlo však o solitérne nálezy. Plastická lišta taktiež zmenšila svoje zastúpenie, vyrovnané sa vyskytoval prepletený i jednoduchý typ. Vnútro hrncov bolo glazované častejšie, pričom jasne dominovala bezfarebná transparentná glazúra. Výraznejšie sa objavilo i natieranie povrchu nádoby bielou engobou. Nevyskytli sa okraje potierané len glazúrou, a to ani jednou z variant čiernej glazúry.

Hrnce vyrábané z keramickej triedy 3 vykazovali veľkú homogenitu a podľa výsledkov archeometrických analýz pochádzali z lokality Žilina-Trnové-Hrňčarsky vrch. Avšak veľmi malý počet jedincov bolo vyrobených z keramickej triedy 2, čiže išlo o materiál odkazujúci na tzv. „neznámy zdroj“ (Slavíček/Petřík/Španihel 2018, 1, obr. 6, tab. 1; 12).

Džbány

Okraje džbánov (a následne podľa toho i celé nádoby) bolo možné rozdeliť do troch skupín (tab. I: 6–9; III: 5–13; IV: 1–6, X: 1–6). Buď išlo o nádoby so širokým hrdlom a vyklonenými jednoduchými okrajmi alebo o zatiahnuté tvary s úzkym hrdlom označované často ako krčahy, fľaše, koršovy, sovy a podobne.²⁵ Posledná skupina, ktorú reprezentovalo len niekoľko ojedinelých fragmentov zdobených kolkovaním s okrajmi v podobe jednoduchých vyhnutých okruží, bola očividne pozostatkom stredovekej tradície (Španihel 2015, 871).

Okraje krčahov boli v celom sledovanom súbore doložené len minimálne a je teda možné sa o nich zmieniť len v krátkosti. Ich spoločným znakom bola výroba z keramickej triedy 3 a obojstranné plošné povrchové glazovanie bezfarebnou transparentnou glazúrou. Typická bola jednoduchá plastická lišta, z ktorej vyrastalo pásikové alebo častejšie tyčinkové ucho, doložené od 17. stor. Priemer okraja bol 3–4 cm. Nádobu bývala ojedinele zdobená žliabkami, často však bola nedekorovaná. Hlavnou úlohou týchto nádob bolo udržiavanie žiadanej teploty uskladnenej kvapaliny, najčastejšie vody. Doložené bolo aj ich použitie na víno alebo pálenku (Blažková 2013, 211; Kolláth 2013, 166, obr. 8: 1–10; Štajnochr 2005, 746).

Aj v prípade džbánov so širokým hrdlom, ktoré bolo možné považovať za džbány pivné (Štajnochr 2005, 741–744), je ťažké sa vyjadriť k vývoju ich tvaroslovia, nakoľko iba tvar spodnej časti tela a tvar dna nesú známky vývoja. Naopak, maľovaná výzdoba bola dokumentovateľná veľmi dobre a je rozdeliteľná do jednotlivých časových období. Typický džbán z hradu Lietava bol vždy vyrobený na rýchlo rotujúcom kruhu, a to z keramickej triedy 3. V 16. stor. sa dal, na základe výskytu spodných častí, predpokladať vajcovitý (amforovitý tvar), ktorý bol často doložený v druhej polovici 16. stor. na širokom území (Blažková 2013, 211; Čurný 2004, tab. 45: 13_087). Tento variant dominoval i v 17. stor., v ktorom sa však objavili i jednoduché vyklonené spodky, ktoré úplne prevládli začiatkom 18. stor. Táto zmena bola pravdepodobne zapríčinená dôsledkom vzniku tzv. fízla a v 18. stor. nastupujúcej pätky, čo by mohlo súvisieť s hruškovitým telom džbánu. Dna s určitelným priemerom boli zastúpené málo, no na základe doložených fragmentov by sa dal predpokladať ich najčastejší priemer medzi 6 a 8 cm. Čo sa týka okrajov, ako už bolo zmienené, jasne dominantné boli dva typy: jednoduché kolmé, prípadne vyhnuté okraje, ktoré boli na vrchole mierne zosilnené. Priemer okraja sa pohyboval najčastejšie

medzi 8 až 10 cm. Ucho nevyrastalo z hrany okraja, ale najčastejšie z pleca nádoby. Uchá boli rôznorodé, no prevládali pásikové tvary, najmä rovné a konvexné druhy. Oproti uchu (avšak na okraji nádoby) bola umiestnená jednoduchá výlevka formovaná pretlačením okraja prstom. Čo sa týka výzdoby, za najstaršie bolo možné považovať žliabkovanie okraja v kombinácii s najčastejšie nezdobeným telom. Inak majoritná maľovaná výzdoba sa objavila už v závere horizontu I v podobe jednoduchých pokusov o trasakovanie a stekanie. Práve stekanie, doplnené trasakovaním a tupovaním, bolo dominantným výzdobným prvkom celého 17. stor. Iba o niečo menej zastúpeným javom boli jednoduché horizontálne línie, ktoré boli často vytvorené bielou engobou na nešlachtený črep. S miernym odstupom sa vyskytla výzdoba pásmi, ktoré členili priestor do jednotlivých plôch s ďalšou dekoráciou. Tento motív naberal na početnosti najmä v mladších kontextoch. Doplnkovou výzdobou boli hrubé, výrazne štylizované rastlinné motívy, ktoré spolu s trasakovaním a tupovaním pretrvávali v redukovanej forme do 18. stor., kde sa ako nový dominantný motív objavili farebné vertikálne pásy.

Maľovaná výzdoba samozrejme súvisí s narastajúcim počtom šlachtených džbánov. Džbány glazované transparentnou glazúrou predstavovali v závere 16. stor. štvrtinu všetkých nálezov, pričom jasne prevládalo obojstranné glazovanie rovnakou glazúrou. V 17. stor. naopak dominovalo glazovanie vnútra nádob zelenou glazúrou, v kombinácii s nešlachteným okrajom. Druhým najrozšírenejším typom bolo obojstranné glazovanie, pričom povrch bol pokrytý zelenou a vnútro bezfarebnou glazúrou. Začiatok 18. stor. bol charakterizovaný menším výskytom glazovania džbánov, v zásade sa však v menšej miere opakovali trendy minulého storočia.

Kombinácia engob a glazúr bola v 16. stor. doložená minimálne, výrazný nástup bol doložený až v nasledujúcom storočí. Signifikantným typom bola biela engoba na povrchu nádoby s bezfarebnou glazúrou vo vnútri. V 18. stor. sa tento typ objavuje šlachtenia objavuje ako jediná kombinácia skoro na polovici nádob. Kombinácia engob a glazúr na povrchu džbánu bola v závere 16. stor. reprezentovaná použitím jednej či dvoch glazúr (bezfarebnej alebo zelenej, veľmi ojedinele hnedej a žltej) na bielej engobe, čo korešpondovalo so stekanou výzdobou. Začiatkom 17. stor. tento trend pokračoval. Najrozšírenejším variantom bola biela engoba a zelená transparentná glazúra (vzácnnejšie sa objavili i rôznofarebné kombinácie engob a glazúr), ktorý v menšom počte pretrval i v 18. stor. 17. stor. bolo

²⁵ Pre potreby tejto práce je používaný pre daný typ nádoby termín krčah. V starších autových prácach sa používal termín fľaša.

obdobím rozmachu čiernej olovenej (transparentnej i netransparentnej) glazúry, pričom jasne najvýznamnejšou formou bolo celoplošné glazovanie povrchu džbánu s neglazovaným vnútrom, čo svedčí o dekoračnej funkcii tejto glazúry. Ostatné varianty, ako glazovanie jednotlivých hrán okrajov, prípadne vnútorný náter, patrilo medzi minimálne zastúpené znaky.

Na základe archeometrických analýz bolo podľa zloženia možné rozdeliť džbány na dva druhy, nezávisle na typologických podskupinách. Prvý predstavovali redukčne vypaľované typy neskoro stredovekej tradície z keramickej triedy 10, ktoré pochádzajú z tzv. „neznámeho zdroja“. Druhý typ reprezentoval džbán typický pre raný novovek, vyrobený metódou oxidačného výpalu z keramickej triedy 3. Tento typ bol s určitou výraznosťou vyrobený z matérie pochádzajúcej zo Žiliny-Trnového (Slavíček/Petřík/Španihel 2018, 1, obr. 6, tab. 1; 12).

Zarábacie misy

Tento, v podstate stredoveký tvar (tab. II: 1–3; IV: 7–10; V: 1–3), neprechádzal v skúmanom období žiadnym výraznejším vývojom. Išlo o valcovitú, či neskôr mierne vypuklú hrubostennú nádobu, ojedinele zdobenú niekoľkými ryhami, vzácné pretláčaním okraja či vlnovkou (niekoľko jednotlivých kusov). V regióne sa ešte, mimo samotnú Lietavu, vyskytla kombinovaná plastická lišta, datovaná na prelom 16. a 17. stor. v Žiline (Španihel 2014a, 149, 170, obr. 6: 1). Dná boli jednoduché rovné, s priemerom od 12 do 20 cm. Nádobu mala charakteristickú skupinu okrajov, ktoré sa na iných typoch nádob prakticky nevyskytli. Dostatočný počet merateľných fragmentov okrajov nebol zachytený, najčastejšie hodnoty pre priemer okraja sa pohybovali medzi 24 a 28 cm. Tieto hodnoty zodpovedali prvej skupine pernic/zarábacích mís V. Scheuflera, ktorá obsahovala až 80 % ním skúmaných nádob tohto typu (Scheufler 1972, 41). Nádobu nebola prakticky nikdy potieraná engobou (respektíve v celom súbore sú doložené len dva exempláre, ktoré majú engobou potrené vnútro) ani transparentnou glazúrou. Zarábacia misa sa vyrábala z keramických tried 1 a 2 (ani jedna vzorka nepochádzala zo Žiliny-Trnového), pričom tieto dve triedy majú zhruba rovnaké zastúpenie. Obe boli oproti majoritnej triede 3 výrazne hrubozrnné, čo súvisí i s vlastnou hrúbkou stien nádoby, nakoľko obe hmoty nedovoľovali vymodelovať bežný novoveký tenkostenný črep.

Archeometrická analýza vzoriek z Lietavy a zo Žiliny poukázala na výrobný postup odlišný od klasickej výroby na rýchlootučivom kruhu. Vzorky z mís mali rozdielny druh pórov: drobné bublinky

(tzv. *vesicles*) a komôrky. To svedčilo o odlišnej formovacej technike a samozrejme o iných fyzikálnych vlastnostiach hrnčiarskej suroviny. Rozbor diel vyrovnané poukázal na formovanie na oboch typoch kruhu (Slavíček/Petřík/Španihel 2018, 1, obr. 6, tab. 1; 7; 8; 12). Vzhľadom na pomerne veľké kusy ostriva sa nedá predpokladať komplexná výroba na rýchlorotujúcom kruhu, preto je možné uvažovať o nejakej kombinácii s valčekovou metódou (Běhounková 2015, 35, obr. 18).

Celková atypickosť tejto nádoby si žiadala vhodnú interpretáciu. Východiskom bola regionálna absencia novovekých mís-pernic v pravom zmysle slova, čiže tvarových variantov tejto nádoby s umelým zdrsnením na vnútornej strane, prípadne kužeľovitým výčnelkom v strede, ktoré boli primárne určené k výrobe trených kaší, či všeobecnému treniu viktualií (Štajnochr 2006, 976). V prípade nádob s výčnelkom išlo najčastejšie o trenie tabaku (Blažková 2013, 192; Selucká 2001, 44). Je teda možné predpokladať, že tieto umelo vytvorené prvky nahradzala v prostredí severozápadného Slovenska zámerne volená hrubšia keramická trieda. Dná s výraznými priehlbínami podporujú túto teóriu, i keď samozrejme môže ísť o stopy po zarábaní kysnutého cesta, pričom by túto teóriu podporila i zámerná absencia glazúr, ktorá bola podmienená chemickými procesmi, ktoré prebiehali počas kysnutia cesta (Selucká 2001, 64).

Jedálenské misy

Jedálenská misa (tab. V: 4–7; VI: 1–11; X: 7–10) bola typickou stolnou nádobou raného novoveku. Lietavské nálezy boli vždy vyrobené z keramickej triedy 3 a vždy niesli známky výroby na rýchlo rotujúcom kruhu. V závere 16. stor. bol ich výskyt ešte výrazne obmedzený. Z diel boli doložené len základné klenuté tvary. Ich rozmery však nie sú známe. Spodné časti boli najčastejšie vyklonené vypuklé (konvexné), v menšom počte sa vyskytli i vyklonené rovné steny. Okraje boli najmä jednoduché vyhnuté, s rozšírením smerujúcim von. S veľkým odstupom bol zastúpený i variant s vnútorným rozšírením a esovite profilovaný typ s vonkajším rozšírením. Priemer okraja bol doložený len dvoma kusmi, ktoré mali 30 a 32 cm. V otázke početnosti glazovania išlo o najšľachtenejší typ nádoby v sledovanom celku. Aj pre 16. stor. bolo typické plošné vnútorné glazovanie, a to zelenou a následne bezfarebnou glazúrou, pričom vonkajšia strana zostáva rezná. Tu je však nutné vziať na zreteľ minimum dochovaných fragmentov. Na týchto zlomkoch sa tiež nevyskytla kombinácia engoby a glazúry na vonkajšej a vnútornej strane, ale

doložené bolo spoločné použitie na vnútornej strane nádoby. Konkrétne ide o maľbu bielou engobou priamo na črep, ktorá bola prekrytá bezfarebnou glazúrou. Maľba predstavovala sústredené kruhy, ktoré boli jedinou a veľmi ojedinelou výzdobou tohto typu v 16. stor.

Na začiatku 17. stor. výrazne narástlo zastúpenie jedálenských mís v skúmanom súbore, ale typologické znaky i pomery jednotlivých častí nádob zostali skoro nezmenené. Nové prvky bolo možné zaznamenať v prípade spodných častí nádoby, kde sa dali pozorovať i preliачené steny a v prípade dien, kde sa objavili typy s drážkou či zárezom. Doložené hodnoty priemeru dna oscilovali medzi 10 až 14 cm. V prípade okrajov bolo možné rozoznať dve výraznejšie skupiny. Tú početnejšiu predstavoval rozptyl 28–36 cm, menej početná bola ohraničená hodnotami 22 až 26 cm. Pravdepodobne teda išlo o nádoby určené k spoločnému stravovaniu, či prinášaniu veľkých porcií na stôl, i keď minoritne zastúpené misy s priemerom do 20 cm by azda mohli predstavovať individuálne alimentáčnэ nádoby (Scheufler 1972, 41). Šlachtenie výlučne transparentnými glazúrami ustúpilo v prospech kombinácie s engobami, ktoré boli aplikované i samostatne na vonkajšej strane nádoby, ale omnoho častejšie boli použité vo vnútri nádoby, kde sa vyskytla čistá engoba pokrytá bezfarebnou transparentnou glazúrou alebo v podobe podkladu pod maľbou, alebo priamo ako maľba na črep. Doložená bola aj kombinácia viacerých odtieňov transparentnej glazúry. Výzdoba bola len maľovaná, objavila sa už zmieňovaná aplikácia priamo na črep i na podkladovú engobu, pričom druhý typ bol zastúpený výraznejšie. V prípade maľby na črep stále prevládali sústredené kružnice, ktoré boli doplnené obežným motívom v páse i obežným motívom jednotlivým. V najmladšom kontexte sa už objavili amorfné flaky. Medzi motívmi aplikovanými na podkladovú engobu prevládalo trasakovanie, doplnené o rôzne varianty sústredených kružníc a vlnoviek, ktoré mávali príležitostne predrytý vzor. Ako bolo spomínané vyššie, ojedinele sa objavili prakticky všetky dekoračné postupy zmienené v keramickom kóde. Najlepšie vyhotovené kusy, ktoré boli zdobené zložitejšou maľbou viacerými engobami, je možné s výhradou považovať za tzv. mezzomajoliku.

Na začiatku 18. stor. sa jedálenská misa stále nemení, všeobecná variabilita sa výrazne zmenšila a zachovávali sa len majoritné prvky, a to v technologických, morfológických, šlachtiacich i výzdobných metódach. Chýba však dostatočný počet fragmentov, ktoré by umožnili presnejšie sa vyjadriť k možnému vývoju.

Všetky vzorky jedálenských mís, nezávisle na mieste nálezu, analyzované pomocou prírodo-

vedných metód, vykazovali výraznú uniformitu materiálu i výrobných postupov a taktiež všetky bolo možné spojiť s ložiskom hliny v Žiline-Trnovom na Hrnčiarskom vrchu (*Slaviček/Petřík/Španihel 2018*, 12, obr. 6).

Hlboké misy

Hlboká misa (tab. VII: 1–5) bol nový typ nádoby, ktorý sa vyrábal z keramickej triedy 3 a vždy niesol stopy po vytáčaní.

V 16. stor. bola hlboká misa doložená iba ojedinele. V horizonte I ju zastupovali sporadicky sa vyskytujúce okraje a niekoľko jednotlivých vertikálnych úch. Okraje reprezentovali jednoduché vyklonené tvary s rozšírením von alebo častejšie dovnútra nádoby (tzv. zvrätne tvary). Vzhľadom na tento typ okraja by bolo možné predpokladať kónický tvar nádoby. Doložený priemer bol iba v prípade jedného črepu, a to 30 cm. Misy boli prakticky nezdobené, typické bolo glazovanie jednofarebnou glazúrou, najmä vo vnútri nádoby, ale príležitostne boli doložené i obojstranne polievané kusy. Ojedinele boli vo vnútri použité dve glazúry. Engoba sa nevyskytla v žiadnej kombinácii.

Tento typ nádoby sa začal výraznejšie presadzoval až v 17. stor. Dno bolo najčastejšie jednoduché rovné, v mladších kontextoch sa v marginálnom množstve objavila nevýrazná nožička, či jednoduchá päťka. Merateľný fragment nebol doložený. Veľmi málo zastúpené spodné časti boli vždy vyklonené, objavili sa najmä vypuklé formy. Na tie nadväzovali zatiahnuté tvary okrajov, čím sa zmenil tvar nádoby, a tá získala vypuklú profiláciu. Ukončenia okrajov smerovali hlavne dovnútra. Toto rozšírenie bolo určené k otreniu lyžičky, aby tekutá potrava, pre ktorú bol tento typ nádoby primárne určený, mohla stiecť naspäť do nádoby (Štajnochr 2006, 963). Veľkosť okraja bola pomerne variabilná, najpočetnejšie typy sa pohybovali na škále 20 až 28 cm. Čo sa týka glazovania, mierne narástlo potieranie vnútra jedným typom transparentnej glazúry, pričom prevládal zelený odtieň. Vonkajšia časť nádoby bola príležitostne šlachtená bielou engobou, zatiaľ čo vnútro bolo glazované a rovnako, ako v predchádzajúcom prípade, najčastejšie zelenou glazúrou. Výskyt engoby spolu s glazúrou vo vnútri nádoby bol zastúpený hlavne jednoduchou formou, keď bolo vnútro misy plošne potierané bielou engobou, ktorá bola prekrytá zelenou transparentnou glazúrou. Doložené boli i viacfarebné kombinácie engob a glazúr, čo svedčí o maľovanej výzdobe. Vždy išlo o maľbu na podkladovú engobu a vo výbere motívov sa hlboká misa neodlišovala od misy jedálenskej.

V 18. stor. bol výskyt hlbokkej misy kvôli malému počtu doložených fragmentov ťažko sledovateľný. Nájdené fragmenty odpovedali nálezom z predchádzajúceho storočia a k eventuálnemu vývoju nebolo možné zaujať bližšie stanovisko. Badateľná je však absencia kombinácie engob a glazúr.

Taniere

Taniere (tab. XI: 7, 8) sa v sledovanom celku vyskytovali veľmi sporadicky a boli reprezentované najmä okrajmi. Zvyšok predstavujú ojedinelé nálezy spodných častí a dien. Taniere boli vždy vyrobené z keramickej triedy 3. Dve doložené dna niesli známky vytáčania na rýchlo rotujúcom kruhu. Ich priemery boli 7 a 9 cm. Išlo o rovné dna – základný jednoduchý typ a pätku. Spodná časť bola dovnútra preliačená. Okraje sa nezmenili v priebehu celého sledovaného obdobia, pričom po celý čas bol dominantným tvarom základný vyhnutý rovný typ s rozšírením na vonkajšej strane. Iba v 17. stor. sa vyskytol aj variant s vnútorným rozšírením a tiež vyhnutý, prehnutý okraj s vonkajším rozšírením. Okraj bol často zdobený plastickou lištou. Jeho priemer sa pohyboval v rozmedzí 24 až 36 cm, pričom najpočetnejší bol 30 cm. Typickým šľachtením bolo plošné glazovanie vnútra tanierov zelenou transparentnou glazúrou, bezfarebný variant bol zastúpený minimálne. Početne podobné bolo i potieranie povrchu bielou glazúrou v kombinácii so zelenou, menej bezfarebnou transparentnou glazúrou. Vyskytol sa i náter bielou engobou bez glazúry. Kombinácia engob a glazúr vo vnútri nádoby je veľkou vzácnosťou, rovnako ako použitie dvoch glazúr. Čo sa týka výzdoby, boli doložené len dva zdobené črepy – na jednom boli namaľované sústredné kružnice a na druhom flaky zelenou transparentnou glazúrou.

Pokrievky

Pokrievky (tab. XI: 1–6) boli zastúpené iba v malých počtoch. Pokrievka mala najväčší podiel jednotlivcov vyrobených z keramickej triedy 2, no v počte individuálnych kusov bolo možné sledovať i triedu 1 a dokonca i redukčne vypaľovanú triedu 10. Tento jav bol pozorovateľný najmä v závere 16. stor. Pokrievka bola zdobená i šľachtená iba ojedinele, dvakrát sa vyskytla výzdoba vlnovkou a jedenkrát bolo doložené glazovanie zelenou transparentnou glazúrou na povrchu nádoby.

O ich vývoji vypovedali iba ich okraje s viac či menej zachovanými časťami tela nádob. Pre záver 16. a začiatok 17. stor. bola typická veľká variabi-

lita okrajov, ktoré sa dali rozdeliť na tri základné typy – jednoduché vyhnuté tvary, ktoré odkazujú na kónické plytké pokrievky s rovnou stenou a rôzne zosilneným okrajom, jednoduché široké tvary s vodorovne vyklopeným okrajom, ktoré taktiež zastupovali plytšie tvary, a esovito profilované variácie prvej skupiny s ojedinele sa vyskytujúcim rebrom, ktoré reprezentovali vyššie, respektíve hlbšie tvary. V 17. stor. vyššie tvary ustúpili do pozadia a v 18. stor. sa vyskytli už iba okraje prvej menovanej skupiny.

Najrozšírenejší priemer okraja bol 18 cm, čo korešponduje s jedným z najfrekvencovanejších priemerov okrajov hrncov. Pokrievka s vodorovne vyklopeným okrajom je doložená iba jedným merateľným fragmentom s priemerom 30 cm, ktorý bolo pravdepodobne možné spojiť s niektorou zo stolovacích mís.

Pre archeometrickú analýzu boli použité iba redukčne vypaľované vzorky, ktoré podľa zistených výsledkov nepochádzajú zo Žiliny-Trnového (*Slaviček/Petřík/Španihel 2018, 1, obr. 6, tab. 1; 12*).

Trojnožky

Trojnožka (tab. VIII: 1–6; IX: 1–4) predstavuje druh nádoby, ktorá bola vždy vyrobená z keramickej triedy 3 a niesla znaky po výrobe na rýchlo rotujúcom kruhu. Prakticky všetky trojnožky pochádzali z horizontu IIA, z ostatných horizontov boli vo väčšom počte doložené len nožičky.

Išlo o nízku, mierne vydutú nádobu s troma nožičkami (iný počet nebol zaznamenaný). Dno bolo najčastejšie rovné, vypuklé varianty s odsadením steny nádoby alebo lištou boli zastúpené minimálne. Početnosť merateľných fragmentov bola malá, doložené bolo jedno dno s priemerom 10 cm, štyri dna s priemerom 12 cm a tri dna s priemerom 14 cm. Okraje boli zastúpené najmä dvoma typmi – profilovaným, vyhnutým, kyjakovitým a profilovaným, vyhnutým, prehnutým okrajom. Rovnako merateľné okraje sa vyskytli veľmi málo, jedným jedincom sú reprezentované hodnoty 22, 25 a 26 cm. Držadlá boli zastúpené dvoma typmi, a to rovným s koncovým zúžením a bikonvexným. Prvý typ bol zväčša ukončený gombíkom a druhý, menej početný, mal otvorené okrajovité ukončenie. Je teda možné konštatovať, že v súbore prevládali uzatvorené držadlá, ktoré sú všeobecne považované za novoveký typ, nad otvorenými typmi, ktoré sú spájané so stredovekom (*Hoššo 2004, 570*).

Trojnožka nebola zdobená žiadnym typom zaznamenaného dekoru. Jediné, čo je možné považovať s výhradou za výzdobu, bol odtlačok prsta

na nožičke v mieste pripojenia k nádobe. Veľmi častý bol výskyt transparentnej glazúry na vnútornej strane nádoby. V závere 16. stor. prevládali bezfarebný variant, no od začiatku nasledujúceho storočia sa do popredia dostal zelený odtieň. Obojstranné glazovanie bolo veľmi ojedinelým javom. Kombinácia engoby na povrchu nádoby a transparentnej glazúry vo vnútri bola doložená od 17. stor. a v zásade išlo o jednotlivé kusy. Rovnako málopočetná bola aj kombinácia engoby a glazúry vo vnútri trojnožky alebo kombinácia dvoch glazúr. Zaujímavosťou je, že bol doložený jeden fragment, na ktorom sú aplikované farebné kombinácie engob a transparentných glazúr.

Jedinú vývojovú zmenu bolo možné sledovať v prípade nožičiek, kedy boli zo záveru 16. stor. doložené len rovné nožičky a prehnuté tvary sa začali objavovať až od začiatku 17. stor. Išlo však o veľmi malé počty. V horizonte I boli nájdené zbrúsené nožičky, a to solitérne i stále pripojené k nádobe – pravdepodobne po odlomení jednej nožičky sa ostatné skrátili na zodpovedajúcu veľkosť tak, aby bolo nádobe umožnené znovu stáť na ohnisku. Podobné úpravy boli doložené napríklad v moravskej Strážnici (*Pajer 1983, 32*). Všeobecne uznávanú tézu o narastajúcej dĺžke nožičiek v priebehu času nebolo možné potvrdiť ani vyvrátiť vzhľadom na nedostatok celých nožičiek. Ich dĺžka sa pohybovala od 3 do 9 cm, pričom dominantnými hodnotami bolo 7 a 8 cm.

Hrnčeky

Hrnček (tab. VII: 6–10) patril medzi nové tvary novovekého obdobia. Jeho zastúpenie však bolo v lietavskom súbore pomerne nevýrazné. Ide o nádobu vždy vyrobenú z keramickej triedy 3 na rýchlo rotujúcom kruhu. Nie je však možné sa vyjadriť k vývojovým tendenciám. Dná boli jednoduché rovné, základný profilovaný typ sa objavil minimálne. Ako unikát bolo doložené dno s lištou. Merateľné dná boli zastúpené po jednom kuse v kategórii priemerov 5, 6 a 7 cm. Na základe doložených spodných častí bolo možné uvažovať najmä o valcovitom tvare, ktorý dopĺňali súdkovité a esovité formy známe pri hrncoch. Hrnček bol jediný druh nádoby, v prípade ktorého prevládali tyčinkové uchá. Pásikové tvary boli analogické s uchami hrncov. Okraje boli na tom podobne, dominujúcim typom bol jednoduchý vyklonený okraj zosilnený a zaoblený. Iba výnimočne sa objavili jednoduché rovné či vyhnuté okružia najčastejšie so zaobleným

okrajom. Rozmerovo boli doložené okraje s priemerom 7, 10, 12 cm, pričom okrem hodnoty 10 cm, ktorá sa vyskytla dva krát, ide v oboch zostávajúcich prípadoch iba o jeden výskyt.²⁶ Hrnčeky boli vzácné zdobené žliabkami a ryhami, v ich počte i umiestnení zodpovedajú hrncom. V 18. stor. sa objavilo výrazné žliabkovanie, často pokrývajúce väčšiu časť tela hrnčeka. V kombinácii s rytou lineárnou výzdobou sa objavila i prepletená plastická lišta umiestnená tesne pod okrajom. Veľmi časté bolo vnútorné glazovanie, a to transparentnou glazúrou zeleného, prípadne bezfarebného odtieňa. Obojstranné glazovanie bolo naopak zastúpené veľmi málo. No glazovanie zeleným odtieňom povrchu hrnčeka v kombinácii s rezným vnútrom, bolo zastúpené ešte viac, než jednotlivé vnútorné glazúry. Kombinácia engoby na povrchu a transparentnej glazúry vo vnútri bola zastúpená minimálne, ide o ojedinelé kusy. Rovnako na tom bola i kombinácia engob a olovených transparentných glazúr na povrchu, ktorá je spätá s maľovanou výzdobou. Táto bola logicky zastúpená minimálne, pretože iba niekoľko jednotlivých kusov malo na hnedom podklade dekoráciu v podobe pásov členiacich priestor. Jednotlivé pásy boli vyplnené rôznymi motívami. Vertikálny motív z pásu sa často opakoval i na chrbte ucha. Niekoľko fragmentov bolo na povrchu potrených i čiernou glazúrou, a to prevažne jej transparentným variantom.

Ostatné tvary

V tejto stati sú v krátkosti predstavené keramické typy, ktoré boli v skúmanom súbore zastúpené len niekoľkými fragmentmi, a tak nie je možné sa k nim vyjadriť bližšie.

Nočník (tab. IX: 5, 6) bol rozpoznateľný len na základe jednoduchých vodorovne vyklopených okrajov, niekedy so zosilnenou spodnou hranou. Na dvoch okrajoch sú zachytené zvyšky výzdoby bielou engobou a zvyšky transparentnej zelenej glazúry. Motív sa nedochoval, je zaznamenaný len vďaka negatívnej stope po engobe. Zistené priemery okrajov boli jedenkrát 36 cm a dvakrát 38 cm. Analógie boli doložené v 17. a 18. stor. na širokom území. Tvarovo skúmaným nálezom odpovedal nález z kamaldulského kláštora na nitrianskom Zobore (*Samuel/Čurný 2012, 442, obr. 18*).

Cedník (tab. VIII: 7, 8) bol reprezentovaný najmä stenami a dnami s rovnomerne rozloženými dieťami. V sledovanom celku cedník ako samostatný tvar nefiguroval. Vyskytla sa nádoba podobná

²⁶ Pravdepodobne je možné k hrnčekom priradiť (minimálne funkčne) aj najmenšie hrnce s priemerom dna do 8 cm a priemerom okraja do 12 cm. Tieto nádoby boli priradené k hrncom na základe absencie výzdoby a výskytu kuchynského zadymenia.

trojnožke bez držadla, doložené boli i hlboké misy a menšie hrnce. Jednotlivé nádoby boli upravené už pri výrobe a pred výpalom, o čom svedčí tvar dier. Všetky doložené nádoby boli zvnútra glazované bezfarebnou transparentnou glazúrou. Trojnožkovitý variant mohol predstavovať aj nádobu na výrobu syra (Štajnochr 2006, 999).

Miniatúrne nádoby vždy predstavovali zmenšenú verziu hrnca, často doplnenú uchom. Išlo o nádoby z keramickej triedy 3, príležitostne 2, so základným typom dna, pričom bola zastúpená rovná i klenutá varianta. Tvary okrajov a dien mali výrazné analógie na hrncoch. Za zmienku však stojí vyšší, takmer polovičný výskyt tyčinkových úch. Veľká časť nádob bola glazovaná, dokonca prevládala obojstranná glazúra nad vnútorným glazovaním. Okrem základných variantov, zeleného a bezfarebného, bolo doložené i jedno použitie čiernej transparentnej glazúry, a to plošne na povrchu nádoby. Na niekoľkých kusoch bolo zachytené i použitie bielej engoby na povrchu nádoby, pričom vnútro bolo glazované zelenou a bezfarebnou glazúrou, prípadne zostalo nešľachtené. Najvyšší výskyt miniatúrnych nádobiek bol doložený v budove archívu. Teoreticky by teda bolo možné, mimo obecné predpokladanej funkcie hráčiek a najmä v prípade obojstranne glazovaných kusov, uvažovať aj o funkcii kalamára.

Pohár (tab. XI: 9, 10) predstavoval nádobu stredovekého pôvodu, ktorá bola vyrábaná na rýchlo rotujúcim kruhu. Až na štyri kusy, ktoré boli vyrobené z redukčnej keramickej triedy 10, je pre ne typická keramická trieda 3. Problémom bol nepočítaný výskyt rôznych častí nádoby pre každú sledovanú časť (dno, spodná časť a okraj), prakticky však vždy išlo o jeden, maximálne tri kusy. Zastúpené boli rovné i klenuté dna. V prípade spodných častí išlo najčastejšie o varianty predpokladajúce rôzne štylizované nôžky. Okraje boli veľmi variabilné, nenachádzali alternatívy v iných nádobách. Typickou výzdobou bola prepletená plastická lišta umiestnená tesne pod okrajom.

Ďalšie nádoby sú zastúpené skutočne minimálne. Častá bola situácia, kedy daný fragment predstavoval jediný predobraz k variantu zakreslenému v keramickom kóde. Išlo napríklad o malú plytkú misku, ktorá bola reprezentovaná niekoľkými jednoduchými vyklonenými okrajmi a špecifickými dnami s nožičkou, či naopak s drážkou. Typickým znakom tohto druhu nádoby boli sústredné kružnice maľované bielou engobou priamo na črep, s následným prekrytím bezfarebnou transparentnou glazúrou. Táto maľba sa vyskytla na vnútornej strane nádoby. Albarello, valcovitá nádobka určená primárne na liečivá, bola reprezentovaná dvoma zlomkami rozdielných okrajov.

Oba sú obojstranne glazované transparentnými glazúrami. Kahan (tab. XI: 11) bol reprezentovaný dvoma zlomkami. Išlo o neglazované miskovité tvary z keramickej triedy 2. Výlevka v podobe zrezaného kužela patrila pravdepodobne keramickej kanvici. Išlo o jediný nález svojho druhu. Bol vyrobený z keramickej triedy 3 a bol glazovaný bezfarebnou glazúrou. Svetník predstavoval azda jeden fragment keramického valčeka, glazovaného bezfarebnou transparentnou glazúrou. Dva zlomky lyžicového tvaru z bielej fajansy boli pravdepodobne časťami nástenných kropeníčiek. Išlo o jediný rozpoznateľný fajansový tvar v skúmanom celku. Dva okrajové zlomky zásobníč boli vyrobené z keramickej triedy 1 a pravdepodobne boli intrúzneho charakteru.

ČASOVÉ A GEOGRAFICKÉ ZARADENIE JEDNOTLIVÝCH HORIZONTOV

Jediný dátum, o ktorý sa bolo možné oprieť pri datovaní horizontu I, bol rok 1541. Z tohto roku totiž pochádzala minca nájdená v kontexte 2010_8_2–5 – brandenbursko-pruský toliar Albrechta Hohenzollerna vyrazený v Königsbergu (dnes Kaliningrad; Bielich/Hunka 2015, 222). Je teda teoreticky možné, datovať vznik tohto kontextu k polovici 16. stor. Túto časovú hranicu podporujú i vyššie uvedené analógie týkajúce sa zániku niektorých prvkov neskorostredovekej hrnčiarskej produkcie v okolitých oblastiach. V tomto horizonte bola výraznejšie doložená redukčne vypaľovaná keramika. Malá časť hrncov ešte niesla znaky po formovaní na pomaly rotujúcom kruhu. Hlavne na hrncoch (ale napríklad i na pokrievkach) boli, oproti mladším horizontom, ešte pomerne výrazne doložené regionálne neskorostredoveké okraje. Na druhú stranu sa v tomto časovom období už objavili nové tvary džbánov a hrncov, a doložený bol i prvý, no pomerne nevýrazný výskyt plytkých misovitých tvarov a hrnčekov. Výzdoba bola najmä vhlbeného rázu, a to v podobe žliabkov a rýh. Staršie prvky reprezentovala i stredoveká forma výzdoby kolieskom na vysokých nádobách. Maľovaná výzdoba bola zastúpená veľmi málo a iba v najmladšom kontexte tohto horizontu. Objavil sa však len variant, kde je maľba kladená rovno na črep, a to platilo pre džbány i plytké misovité nádoby. S tým bolo spojené i prakticky nulové používanie engoby na šľachtenie nádob. Z transparentných glazúr výrazne prevládal zelený odtieň a glazované bolo najmä vnútro nádoby. Čierna glazúra (oba varianty) bola doložená až v najmladšom kontexte a išlo len o minimálny výskyt.

Predkladané zistenia korešpondujú s tvrdením J. Pajera, ktorý na základe nálezov zo Strážnice

posunul začiatok prvej vývojovej fázy novovekej keramiky do obdobia po roku 1600. Posledné dve až tri desaťročia predchádzajúceho storočia považuje za obdobie, v ktorom už boli zastúpené všetky základné postmedieválne tvary a prvky (Pajer 1983, 6, 150; 1990, 23). Tento názor zodpovedá informáciám získaným z rozboru horizontu I. Je možné predpokladať, že rozhodujúcim impulzom, ktorý posunul stredovekú keramickú produkciu severozápadného Slovenska do raného novoveku, bol vznik žilinského hrnčiarskeho cechu v roku 1559 a tento horizont reprezentuje obdobie stabilizácie cechu. V zásade ho možno považovať viac za prechodnú fázu, než za najstaršiu samostatnú novovekú fázu. Horizont I vyznieva na prelome 16. a 17. stor., najneskôr v prvých desaťročiach druhého zmieneného storočia. Vzhľadom na vyššie uvedené je možné túto etapu označovať ako prechodný horizont (medzi neskorostredovekou a ranonovovekou keramikou).

Horizont IIA prirodzene nadväzoval na predchádzajúce obdobie a jeho začiatok bolo možné umiestniť do začiatku 17. stor. Čo sa týkalo materiálnej stránky, ďalej narastalo zastúpenie keramickej triedy 3 a ostatné triedy boli čoraz viac početne znižované, hlavne redukčná keramika dosahovala minimálne hodnoty. V tomto období sa zvýšila početnosť plytkých misovitých nádob, najmä jedálenské misy zdvojnásobili svoj výskyt oproti predchádzajúcemu horizontu I, ale všeobecne i hlboké misy, tanieri a dokonca aj trojnožky boli doložené omnoho častejšie. Všeobecne sa rozšírila škála nových druhov rôznych častí nádob a stredoveké prvky výrazne ustúpili. Vhlbená výzdoba sa obmedzila len na žliabky a ryhy. Oproti predchádzajúcemu horizontu bol častejší aj odtlačok palca a prepletená plastická lišta. Do popredia sa dostala maľovaná výzdoba, kde sa dominantnou formou stala maľba na podkladovú engobu, a to nielen na džbánoch a hrnčekoch, ale hlavne na plytkých misovitých tvaroch, ktorým dominovala jedálenská misa. Esteticky najhodnotnejšie kusy takmer dosiahli úroveň takzvanej mezzomajoliky. Na týchto nádobách sa taktiež rozvíjala i maľba priamo na črep, často v kombinácii s rytím, no išlo skôr o sekundárnu dekoračnú metódu. Glazovanie vnútra nádoby bolo omnoho početnejšie a v priamej umere sa objavilo i glazovanie povrchu nádoby. Stále prevládal zelený odtieň, ale bol badateľný výraznejší nástup bezfarebnej glazúry. Čierna olovená glazúra bola zastúpená častejšie a vyskytovala sa hlavne na povrchu džbánov vo svojej netransparentnej forme. Prirodzene sa rozvíjalo i použitie engob, a to nielen bielej, ale i hnedej a čiernej.

Horizont IIA dosiahol svoj vrchol pravdepodobne začiatkom, či v priebehu druhej polovice 17. stor.,

kedy bola podľa analógií zaznamenaná najväčšia všeobecná variabilita keramického sortimentu aj jeho územný rozsah. Po tomto období začalo celkové zjednodušovanie vo všetkých sledovaných smeroch. Koniec horizontu IIA pravdepodobne nastal na konci 18. stor. Pre ďalšie potreby je vhodné toto obdobie označiť ako ranonovoveký horizont.

Pri zmene storočí nastúpil posledný horizont IIB, o ktorom bolo možné predložiť najmenej informácií, nakoľko reprezentoval zánikovú etapu osídlenia hradu a jeho početnosť bola teda obmedzená. Išlo síce o priame pokračovanie predchádzajúceho horizontu IIA, ale tvarová a dekoračná pestrosť bola výrazne obmedzená. Horizontu IIB dominovali základné tvary a výzdobné postupy, ktoré sa často objavili už pred začiatkom 17. stor., v ktorom často predstavovali prevládajúci typ a vyvíjali sa len minimálne. Stredoveké prvky sa už vôbec nevyskytli. Typickou bola výrazná uniformizácia keramickej masy, keramická trieda 3 dosiahla svoje maximum. Maľovaná výzdoba stratila svoj originálny maliarsky prejav a zredukovala sa na základný motív obežných kružníc. Do popredia sa dostala výzdoba založená na farebnosti, tvorená amorfnými farebnými flakmi. Navyše sa objavili výrazné vertikálne farebné pásy, ktoré boli typické hlavne pre džbány, ale ojedinele sa vyskytli i na jedálenských misách. Rozdiel medzi stále prevládajúcou zelenou a bezfarebnou glazúrou bol minimálny, pri niektorých vybraných jedincoch prevládla druhá menovaná. Farebné engoby sa vyskytli len ojedinele, prevládal biely variant. Záver tohto horizontu zostal otvorený, nakoľko v lietavskom súbore absentovala keramika, pomocou ktorej by sa mohla stanoviť táto hranica. Na Slovensku je naviac aktuálne len minimum spracovaných súborov, ktoré by pomohli zodpovedať túto otázku. Pre ďalšie označenie tohto obdobia je možné používať názov novoveký horizont.

Vďaka renesančnému zjednoteniu keramickej výroby v širšom prostredí strednej Európy (Blažková 2013, 221; Starski 2021, 24–27) bolo možné nachádzať najmä tvarové analógie na rozsiahlom území. Podobnosti bolo možné nájsť až vo východnom a strednom Nemecku, strednom, severnom a západnom Poľsku, taktiež všeobecne v Čechách, na juhozápadnom Slovensku a v priľahlých častiach Rakúska. Poznanie východnej hranice je obmedzené nedostatkom komparačných súborov. Geograficky je však z typologického a morfológického hľadiska možné spojiť hrnčiarsku produkciu severozápadného Slovenska najmä so Sliezscom a jeho mestskými centrami. Sledovaný región bol cez oblasť Kysúc v spojení so Sliezscom pomocou tzv. sliezskej cesty už v období Arpádovcov, ktorí túto jedinou priamu spojnicu často využívali. Ži-

lina, Budatín i Kysucké Nové Mesto z tejto trasy obchodne profitovali už v stredoveku. Markantné navýšenie obchodu so Sliezscom bolo doložené začiatkom 17. stor., kedy podľa zápisov v žilinskej mestskej knihe výrazne dominujú sliezski kupci (Šimko 2015, 66). Samotný rod Turzovcov, ktorý založil svoje bohatstvo na obchode s meďou, využíval v spolupráci s rodom Fuggerovcom Vroclav (a v menšej miere i Krakov) ako prekladisko pre obchod s hanzovými a neskôr všeobecne nemeckými obchodníkmi už od prelomu 15. a 16. stor. (Svačinová 2012, 27). Ďalším príbuzným regiónom je východné a čiastočne i stredné Slovensko, s ktorým skúmaná oblasť zdieľala spoločné dedičstvo tzv. keramiky s farebným črepom. Podobne je na tom i východná časť Moravy, kde je taktiež možné dohľadať početné analógie.

Najužší okruh analógií však vymedzuje typológia výzdoby, najmä maľované vzory. Presné analógie nie sú, s výnimkou niekoľkých typov z Horného Sliezska a východného Slovenska známe. Typové skupiny i spôsob zhotovenia však zodpovedajú vyššie zmienenému užšiemu analogickému okruhu.

ZÁVER

V tejto práci bola hodnotená novoveká stolová a kuchynská keramika severozápadného Slovenska a konkrétne keramika, ktorá je označovaná ako hrnčina. Spracovaný bol súbor z hradu Lietava, ktorý sa nachádza neďaleko Žiliny. V zásade je to jedna z prvých prác venujúcich sa sledovanej problematike spracovania postmedieválnej keramiky na Slovensku, v jeho severozápadnej časti, ale i v jej širšom okolí.²⁷ Ide vyslovene o prácu pioniersku, nakoľko tu nemá žiadneho predchodcu.

V rámci prvého kroku spracovania lietavského súboru bol vytvorený prvý slovenský deskriptívny

systém, zameraný primárne na novovekú keramiku a jej špecifiká. Ideálne by bolo, aby bol bádateľmi so záujmom o rovnakú problematiku priebežne rozširovaný a aktualizovaný.

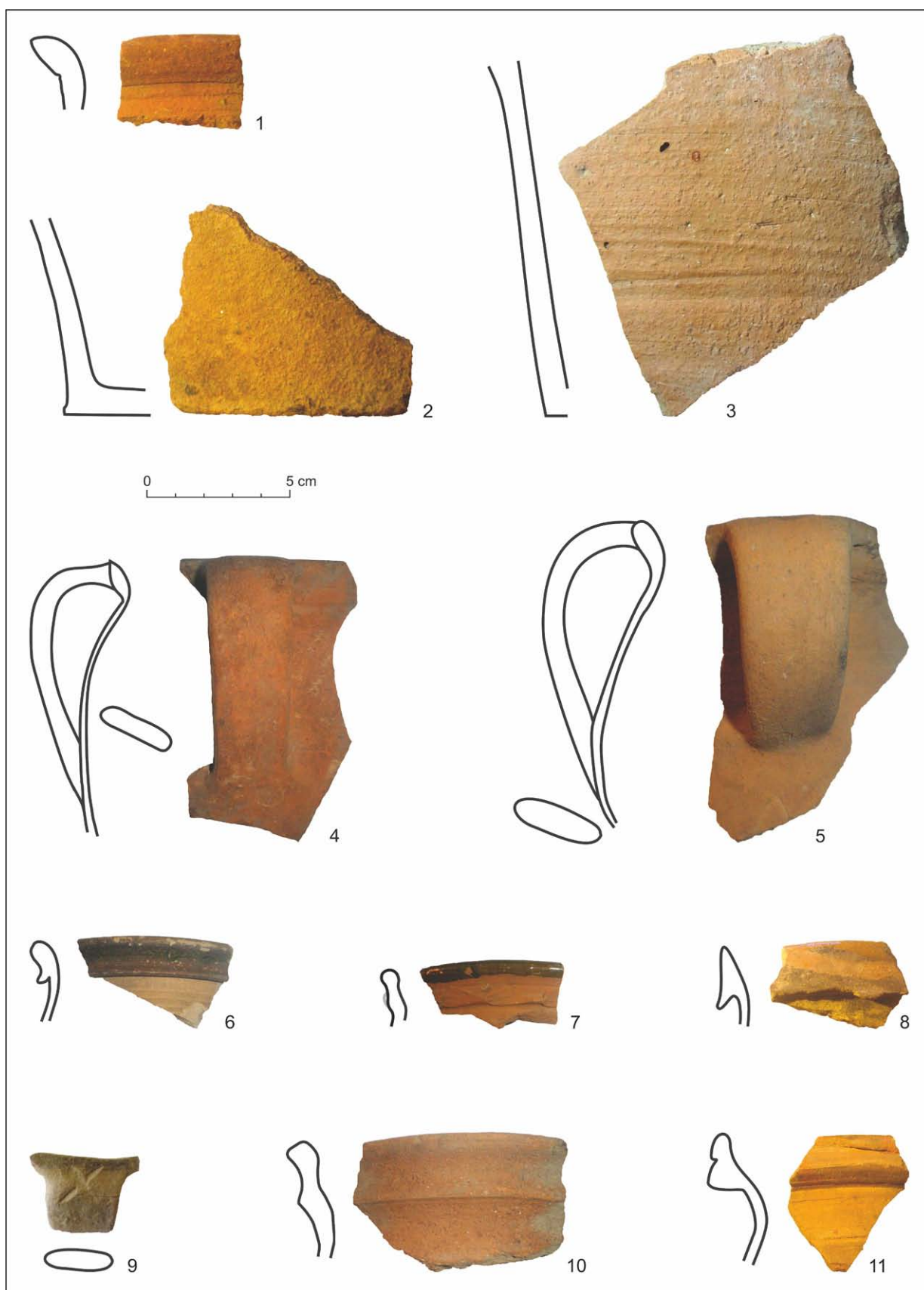
Pri hľadaní chronologicky citlivých znakov novovekej keramiky sa preukázalo, že hlavným determinantom je skutočne výzdoba, a to najmä maľovaná. Pri analyzovaní ďalších znakov sa však ukázalo, že, aj vybrané tvarové znaky majú určitú i, keď menšiu chronologickú citlivosť. Najmenší počet týchto determinantov nesie samostatné šľachtenie nádob (teda také, ktoré nie je súčasťou maľovaného dekoru).

Všeobecne je možné konštatovať, že novoveká keramika v regióne severozápadného Slovenska kombinuje neskorostredoveké prvky, často lokálneho charakteru (materiálové, technologické, morfológické i výzdobné), ktoré sú pozorovateľné hlavne na kuchynskej keramike (hrnce, pokrievky, zarábacie misy) a nové, geograficky široko rozšírené znaky, ktoré prevažujú na stolovom riade (džbány a plytké misovité nádoby). V priebehu 17. stor. staré rysy pomaly vyznievajú a naopak nové znaky zažívajú výrazný rozkvet. No koncom druhej polovice tohto storočia a začiatkom 18. stor. získavajú vedúce postavenie najjednoduchšie formy týchto nových znakov, ktoré sa často objavili už v prechode horizontu a zložité varianty zanikajú. Celkový charakter vývoja stolovej a kuchynskej keramiky v staršom novoveku však ukazuje, že ide o pomerne malé zmeny, ktoré prebiehajú v dlhších časových obdobiach a často pokrývajú obdobie dvoch horizontov, prípadne nie sú v celom skúmanom období postrehnuteľné a je možné ich vymedziť až v komparácii s obdobím neskorého stredoveku a mladšieho novoveku (Štajnoch 2004; 2005; 2006). Do budúcnosti by bolo žiaduce porovnať skúmaný keramický súbor z hradu Lietava s nálezmi skla a ďalších predmetov novovekej materiálnej kultúry.

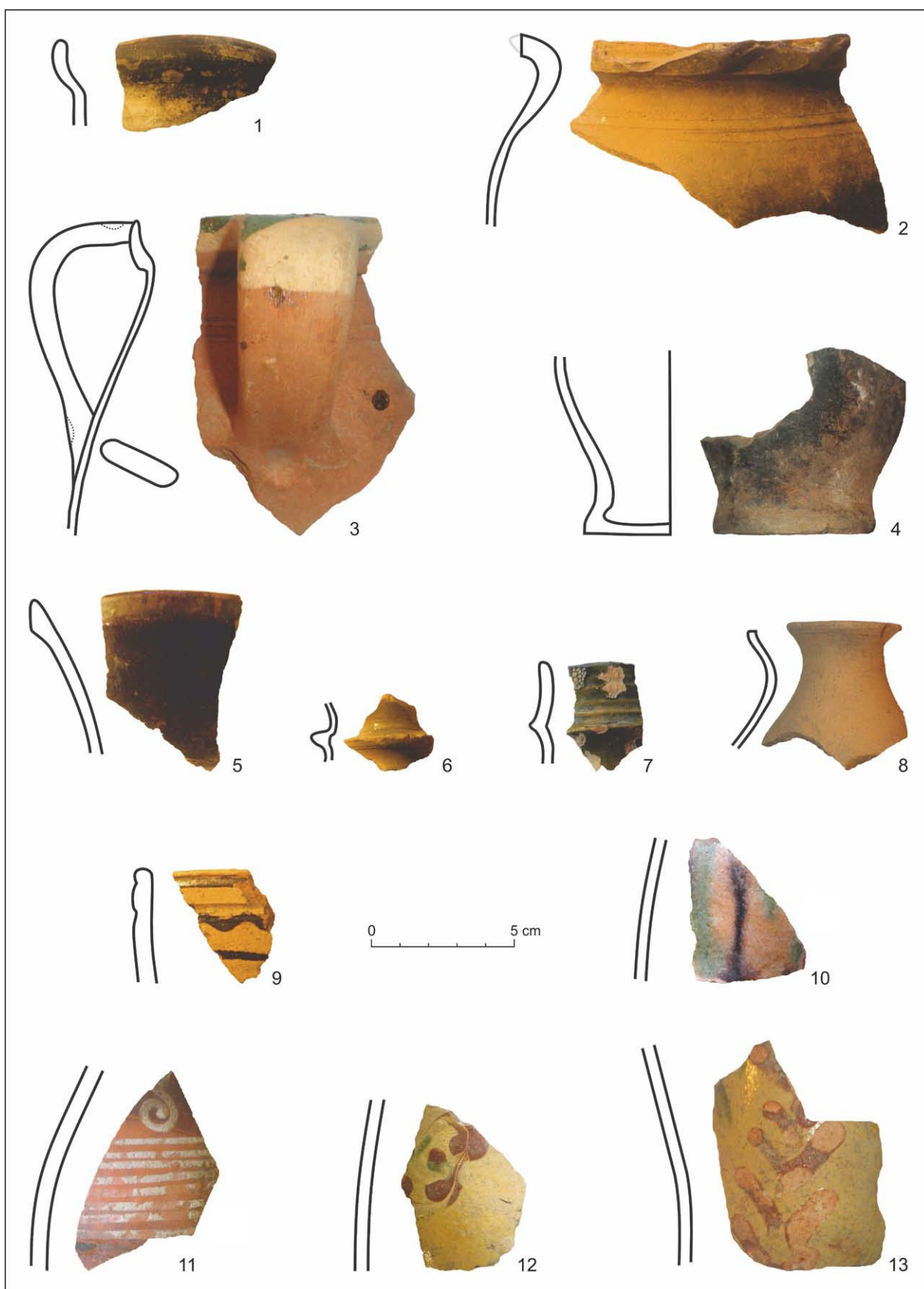
²⁷ Pre spracovanie keramiky z južného Slovenska je možné uviesť prácu M. Čurného (2004) a pre súbory z východného Slovenska prácu M. Uličného (2004).

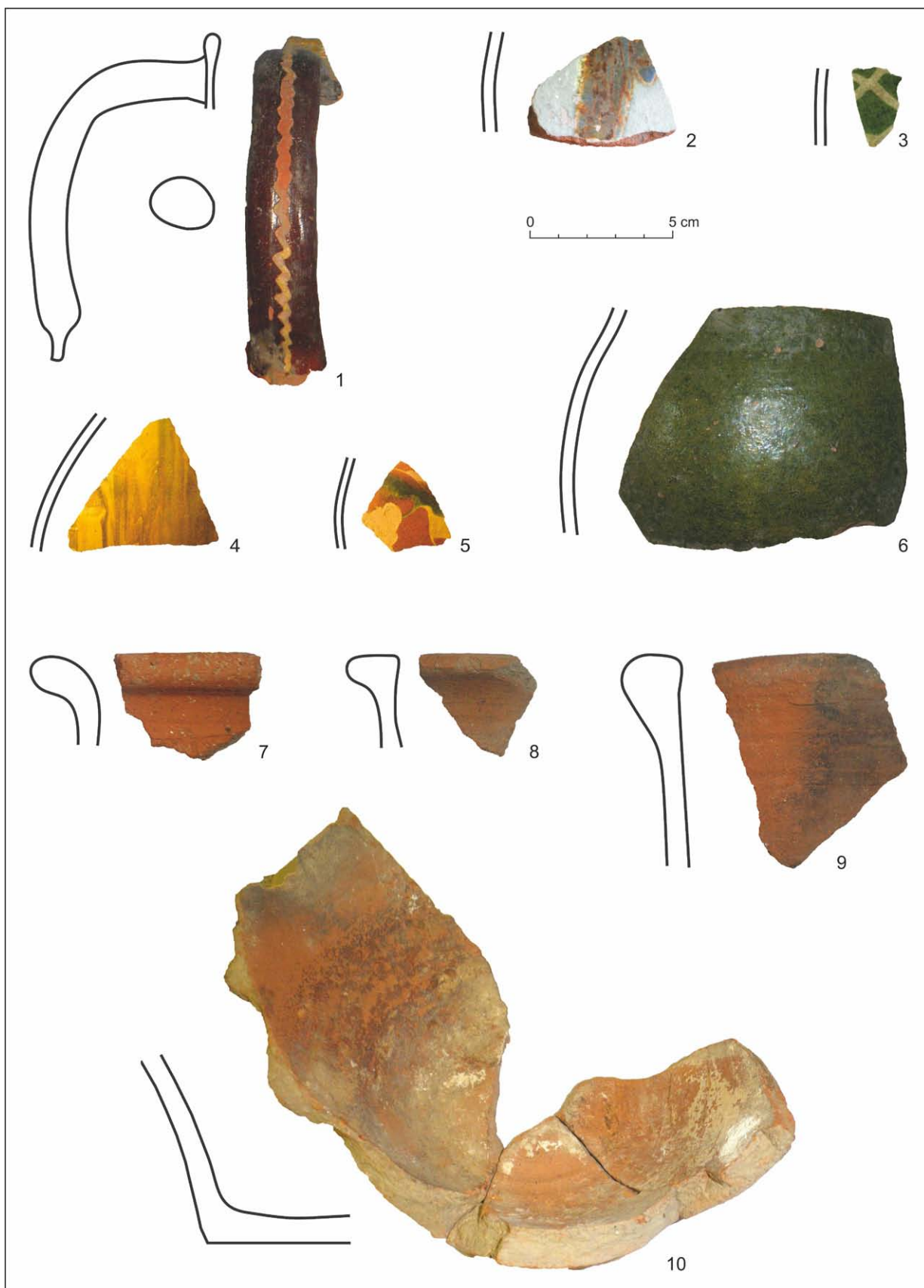
Tab. I. Lietava, hrad. Výber nálezov z horizontu I. 1–5 – hrnce; 6–9 – džbány.

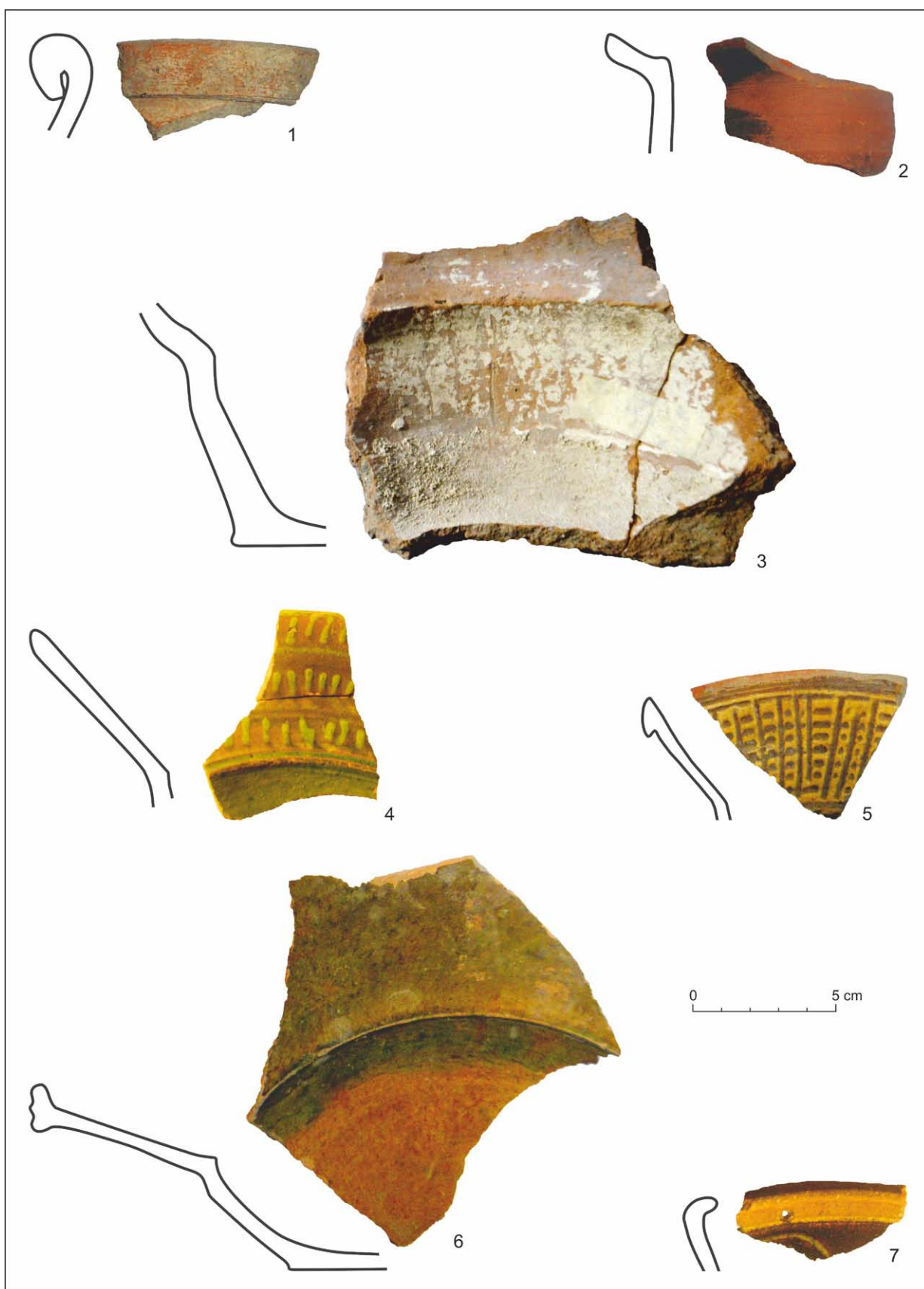
Tab. II. Lietava, hrad. Výber nálezov. 1–3 – zarábacie misy z horizontu I; 4–11 – hrnce z horizontu IIA.

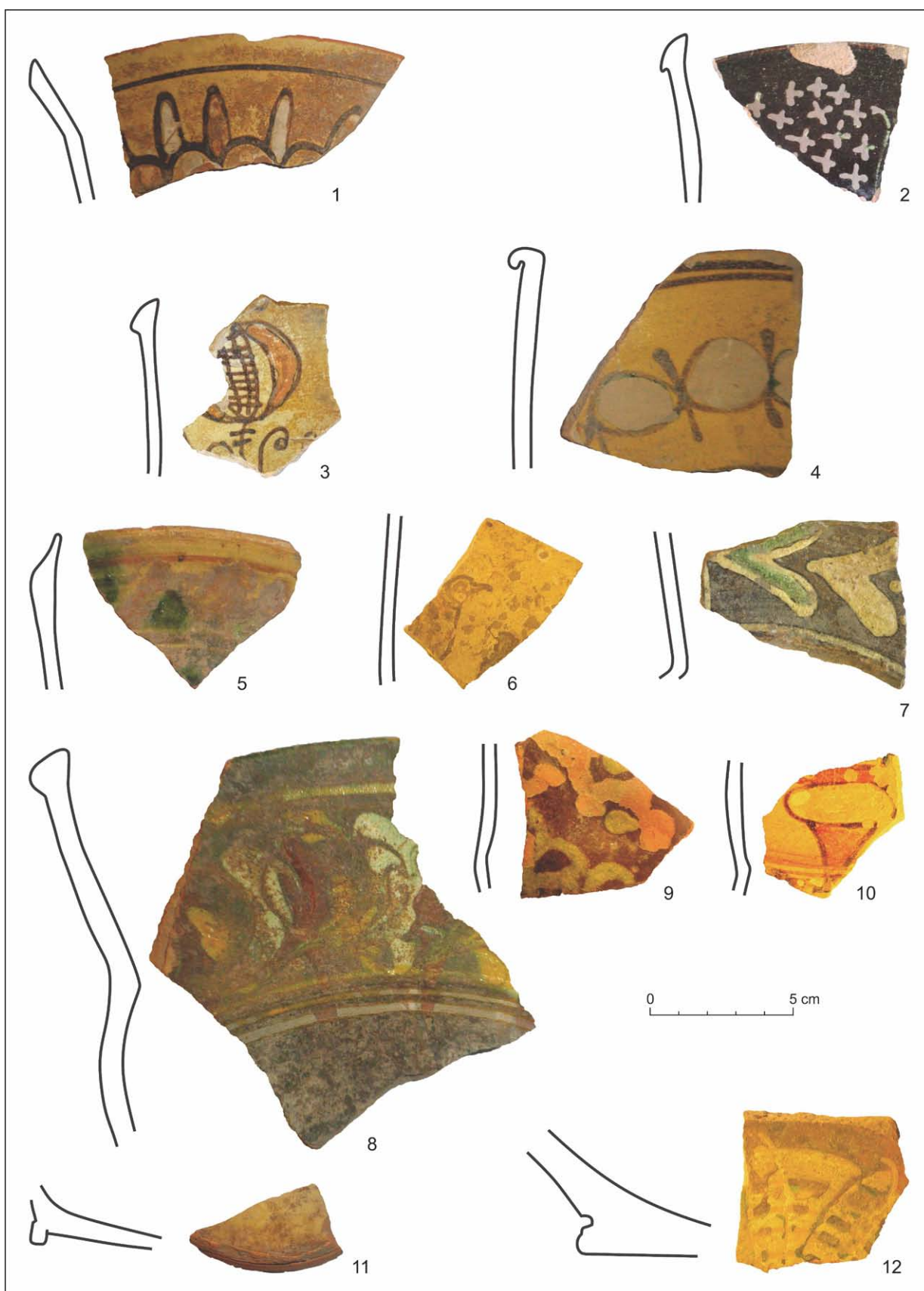
Tab. III. Lietava, hrad. Výber nálezov z horizontu IIA. 1-4 – hrnce; 5-13 – džbány.

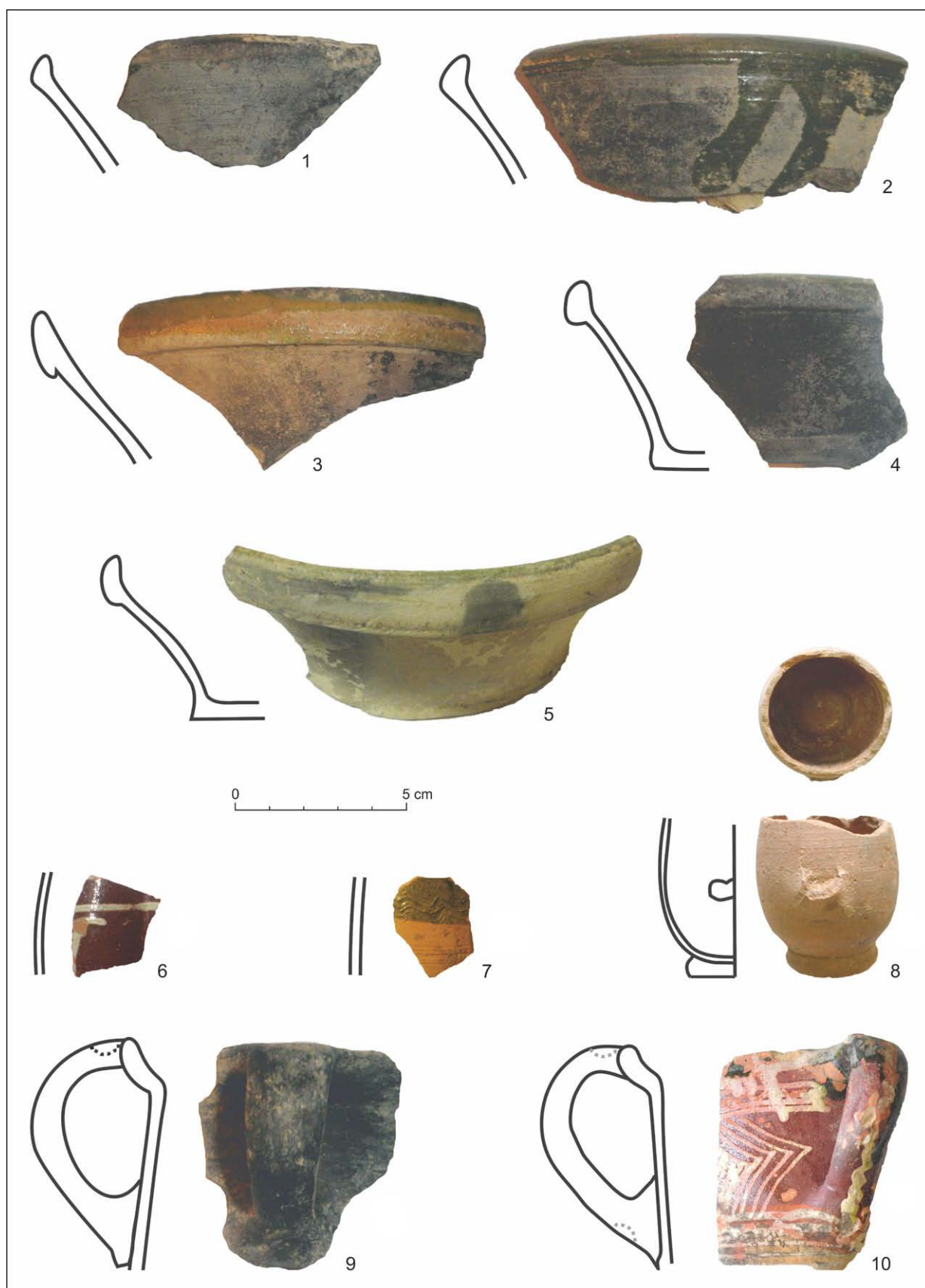
Tab. IV. Lietava, hrad. Výber nálezov z horizontu IIA. 1–6 – džbány; 7–10 – zarábacie misy.

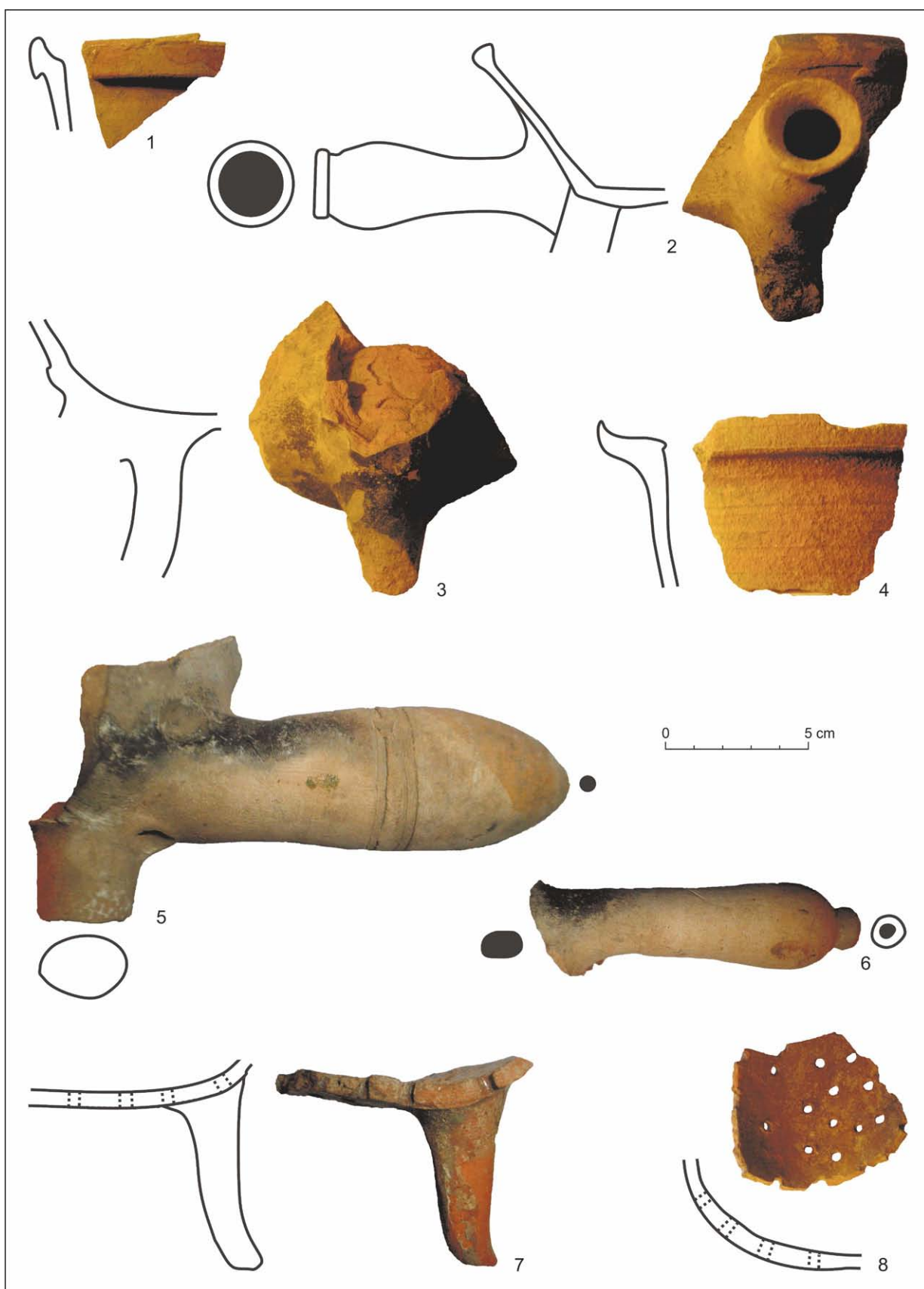
Tab. V. Lietava, hrad. Výber nálezov z horizontu IIA. 1–3 – zarábace misy; 4–7 – jedálenské misy.

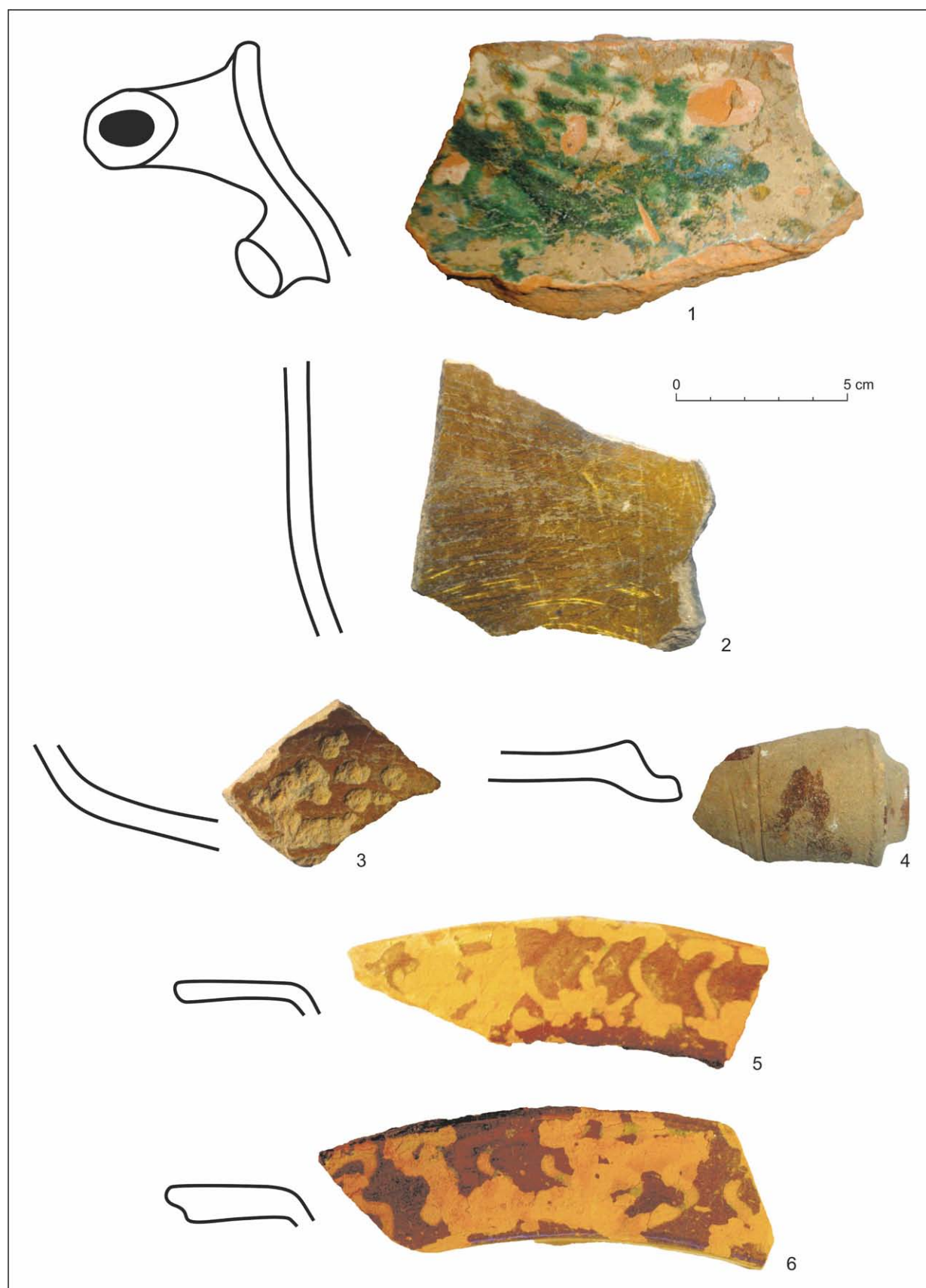
Tab. VI. Lietava, hrad. Výber nálezov z horizontu IIA. Jedálenské misy.

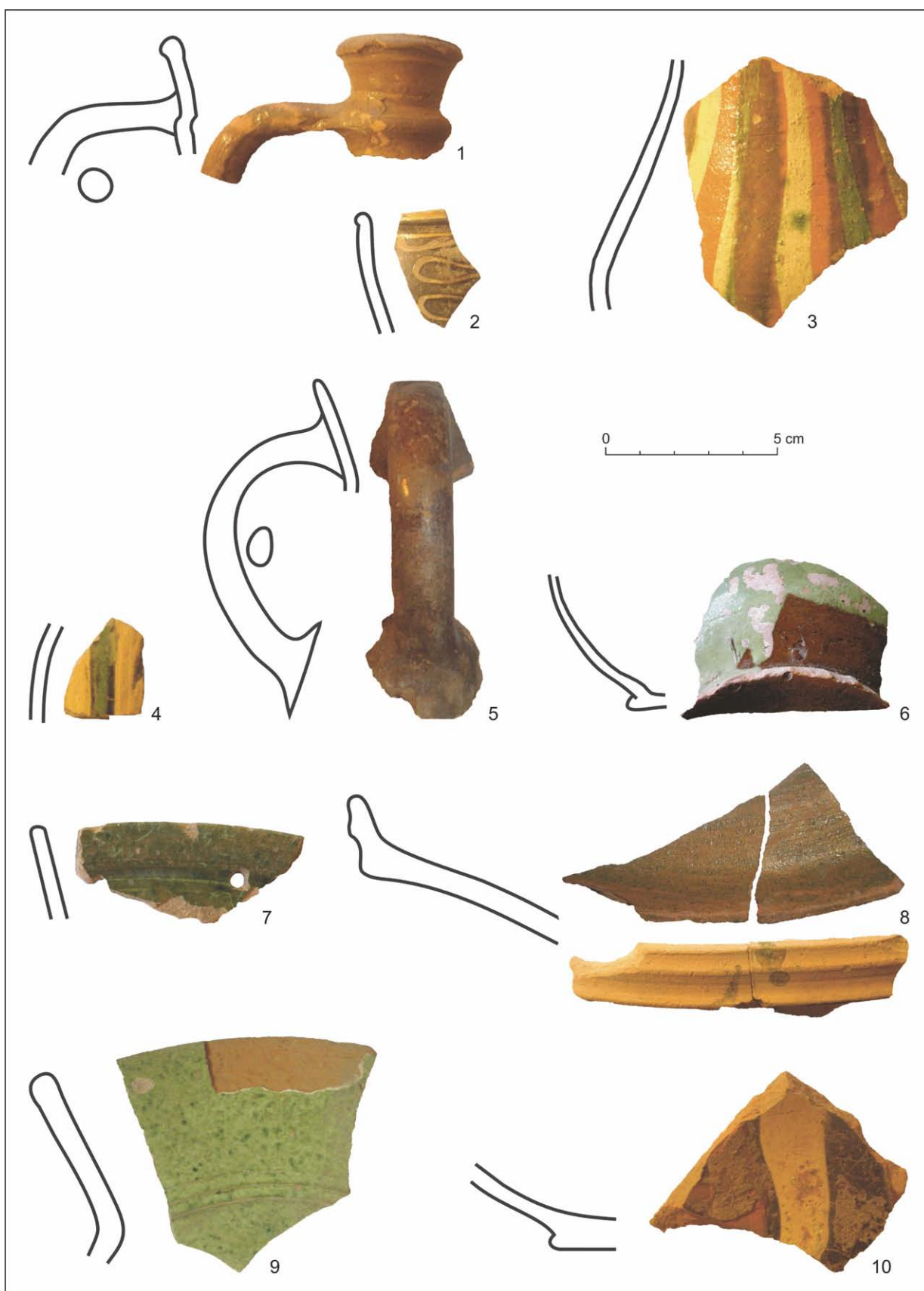
Tab. VII Lietava, hrad. Výber nálezov z horizontu IIA. 1–5 – hlboké misy; 6–10 hrnčeky.

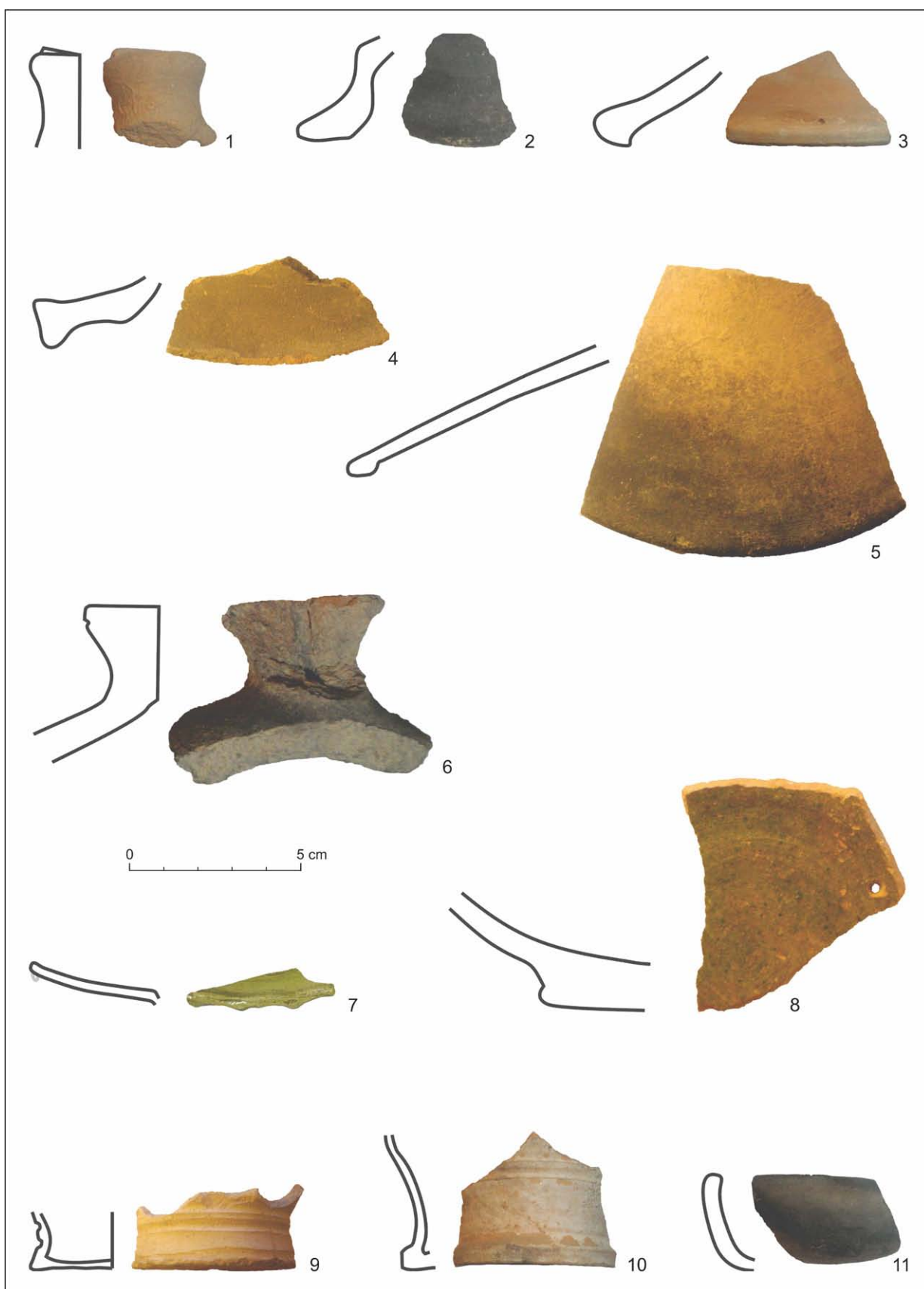
Tab. VIII. Lietava, hrad. Výber nálezov z horizontu IIA. 1–6 – trojnožky; 7, 8 – cedníky.

Tab. IX. Lietava, hrad. Výber nálezov z horizontu IIA. 1-4 – trojnožky; 5, 6 – nočníky.

Tab. X. Lietava, hrad. Výber nálezov z horizontu IIB. 1–6 – džbány; 7–10 jedálenské misy.

Tab. XI. Lietava, hrad. Výber nálezov. 1, 2, 6 – pokrievky z horizontu I; 3–5 pokrievky z horizontu IIA; 7, 8 – taniere z horizontu IIA; 9, 10 – poháre z horizontu I; 11 – kahan z horizontu IIA.

LITERATÚRA

- Auch 2012 – M. Auch: Wczesnośredniowieczne naczynia szklawione z terenu zachodniej Małopolski. *Archeologia Polski* 57, 2012, 199–246.
- Bartík a i. 2016 – J. Bartík/L. Běhouňková/T. Chrástek/H. Nohálová/K. Břečková: Barokní sklípek se stavební obětinou z archeologického výzkumu na ulici Komenského v Uherském Brodě. *Acta Musealia* 14, 2016, 6–32.
- Bednár a i. 2013 – P. Bednár/L. Křišková/ D. Majerčíková/ Z. Staneková: Archeologický výskum hradu Lietava. *AVANS* 2009, 2013, 32–34.
- Bednár/Fottová 2003 – P. Bednár/ E. Fottová: Nitra-tržnica – príspevok k poznaniu zázemia stredovekého mesta. *Archaeologia historica* 28, 2003, 303–315.
- Běhouňková 2015 – L. Běhouňková: *Keramická produkce ze středověkého sídliště Telč – Staroměstský rybník se zaměřením na technologii výroby nádoby*. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Brno 2015. Dostupné na: <https://docplayer.cz/46398097-Keramicka-produkce-ze-stredovekeho-sidliste-telc-staromestsky-rybnik-se-zamerenim-na-technologie.html>
- Bielich 2019 – M. Bielich: Predbežné výsledky archeologického výskumu Lietavského hradu v rokoch 2008–2019. In: B. Lofajová Danielová/M. Furman (ed.): *Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku II. a III. Zborník príspevkov z 2. a 3. ročníka konferencie archeológov pôsobiacich v oblasti stredného Slovenska*. Banská Bystrica 2017 – Oravský Podzámok 2018. Dolný Kubín – Bratislava 2019, 126–147.
- Bielich/Čurný, v tlači – M. Bielich/M. Čurný: Nálezy časnonovovekej keramiky z Tvrdomestic a otázka tzv. čierneho tvrdomestického riadu. In: *Chovanec, v tlači*.
- Bielich/Hunka 2015 – M. Bielich/J. Hunka: Numizmatické nálezy z Lietavského hradu objavené v rokoch 1999 a 2008–2013. *Slovenská numizmatika* 20, 2015, 213–231.
- Blažková 2013 – G. Blažková: Vývoj rané novoveké kuchynské a stolní keramiky v Čechách na základě souborů z Pražského hradu. *Památky archeologické* 104, 2013, 183–230.
- Bláha/Sigl 2010 – R. Bláha/J. Sigl: Středověká a raně novověká polévaná keramika ve sbírkách královéhradeckého muzea. (Několik poznámek k problematice.) *Archaeologia historica* 35, 2010, 233–251.
- Botoš 2012 – A. Botoš: Novoveká studňa z Rimavskej Soboty. *Zborník Slovenského národného múzea* 106. *Archeológia* 22, 2012, 235–250.
- Čapek 2013 – L. Čapek: *Acheologické transformace v městském prostředí*. Disertační práce. Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta filozofická. Plzeň 2013. Dostupné na: <https://theses.cz/id/j1205j/>
- Čurný a i. 2020 – M. Čurný/L. Luštková/R. Rusnák/M. Volovár: Feature 4/09 on Mäsiarska ulica in Košice and its collection of finds. *Študijné zvesti AÚ SAV* 67, 2020, 159–206. DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2020.67.8>
- Čurný/Malček/Roganský, v tlači – M. Čurný/R. Malček/L. Roganský: Keramika zo 16. a 17. storočia z Krupiny. In: *Chovanec, v tlači*.
- Čurný, v tlači – M. Čurný: Keramika z druhej polovice 17. storočia z tehliarskej pece z Levoče – Červenej chyžky. In: *Chovanec, v tlači*.
- Demuth 2015 – V. Demuth: If sherds could tell: imported ceramics from the Hanseatic hinterland in Bergen, Norway. Producers, traders and consumers: who were they, and how were they connected? In: G. Hansen/S. P. Ashby/I. Baug (eds.): *Everyday products in the middle ages. Crafts, Consumptions and the Individual in Northern Europe c. AD 800–1600*. Oxford – Philadelphia 2015, 339–359.
- Foster 2009 – L. Foster: The Baroque kitchen at Bečov nad Teplou Castle. In: *Žegklitz* 2009, 65–92.
- Ginter/Pietrzak/Rok 2010 – A. Ginter/J. Pietrzak/A. Rok: Badania archeologiczne na zamku w Siewierzu, województwo Śląskie. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2007–2008*. Katowice 2010, 163–177.
- Goš/Halama 2009 – V. Goš/J. Halama: Ceramics from the town fortification moat (?) in Šumperk – Keramika z příkopu městského opevnění (?) v Šumperku. In: *Žegklitz* 2009, 125–156.
- Hadamik 2016 – C. Hadamik: Wyniki archeologicznych badań sondażowych na tzw. strażnicy z późnego średniowiecza (stanowisko 1) w Łutowcu, województwo śląskie. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2003–2004*. Katowice 2016, 211–222.
- Himmelová/Procházka 1990 – Z. Himmelová/R. Procházka: On the characteristic of some components of material culture and public health care of the town of Brno in the 16th–17th century. In: *Smetánka/Žegklitz* 1990, 127–168.
- Hladík 2006 – M. Hladík: „Veleba Sitna“ – ako ho dnes poznáme. In: M. Slivka/M. Homza (zost.): *Človek – sacrum – prostredie*. Kláštorisko 25.–27. augusta 2005. *Zborník príspevkov zo sympózia*. *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia* 5. Levoča 2006, 368–395.
- Hofer 2010 – N. Hofer (Schriftl.): *Handbuch zur Terminologie der mittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik in Österreich*. Fundberichte aus Österreich. Materialhefte. Reihe A. Sonderheft 12. Wien 2010.
- Hoferek 2014 – A. Hoferek (ed.): *Hrad Lietava 2003–2013*. *Zborník z vedeckej konferencie* 20.–21. júna 2014. *Desať rokov stavebnej a výskumnej činnosti Združenia na záchranu Lietavského hradu*. Lietava 2014.
- Hoššo 1970 – J. Hoššo: Nález stredovekej keramiky v Trnave. *Musaica* 10, 1970, 23–35.
- Hoššo 1983 – J. Hoššo: Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku. *Archaeologia historica* 8, 1983, 215–232.
- Hoššo 2004 – J. Hoššo: Hranica medzi stredovekom a novovekom vo svetle archeologických náleзов keramiky. *Archaeologia historica* 29, 2004, 569–580.
- Hoššo/Lesák/Resutík 2002 – J. Hoššo/B. Lesák/B. Resutík: Nálezový súbor z odpadovej jamy patricijského domu na Františkánskom námestí č. 6 v Bratislave. (Príspevok k poznaniu výbavy bohatej meštianskej domácnosti v prvej polovici 14. storočia.) *Archaeologia historica* 27, 2002, 607–620.
- Chovanec, v tlači – J. Chovanec (ed.): *Hlinené nádoby 1000–1700*. *Zborník z kolokvia*, Trebišov 18.–20. 10. 2006. Trebišov, v tlači.
- Chybová/Válka 1999 – H. Chybová/M. Válka: Nález barokní odpadové jímky na dvoře Rottalského domu v Kroměříži. *Sborník Muzea Kroměřížska* 1, 1999, 8–19.
- Janura 2012 – T. Janura: Lietavský hrad v prvej polovici 17. storočia vo svetle zachovaných inventárov. *Monumentorum Tutela. Ochrana Pamiatok* 24, 2012, 259–270.
- Janura 2014 – T. Janura: Výsledky archívneho výskumu k dejinám hradu Lietava za posledných päť rokov. In: *Hoferek* 2014, 30–35.

- Jeršová 1970 – M. Jeršová: Z dejín hrnčiarstva v Žiline. *Vlastivedný zborník Považia* 10, 1970, 67–75.
- Jordánková/Loskotová 2013 – H. Jordánková/I. Loskotová: Hygienické nádoby v brněnských domácnostech 16.–17. století. *Brno v minulosti a dnes* 26, 2013, 67–82.
- Kluttig-Altman 2015 – R. Kluttig-Altman: Produzent und Markt. Die Identifizierung keramischer Produkte des Spätmittelalters und der Frühneuzeit aus Bad Schmiedeberg im Wittenberger Fundbild. In: H. Meller (Hrsg.): *Fokus: Wittenberg. Die Stadt und ihr Luterhaus. Multidisziplinäre Forschungen über und unter Tage*. Forschungsberichte des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 7. Halle an der Saale 2015, 245–295.
- Kočiš 1989 – J. Kočiš: *Od Čachtic po Strečno*. Martin 1989.
- Kolláth 2013 – Á. Kolláth: 16–19. századi kerámiatípusok Pápan. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2010–2013, 2013, 151–181.
- Kovács 1990–1991 – Gy. Kovács: 16th–18th century Hungarian pottery types. *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 19–20, 1990–1991, 169–180.
- Landsfeld 1950 – H. Landsfeld: *Lidové hrnčířství a džbánkařství. Besedy o řemesle džbánkářském, hrnčířském a kamenářském*. Praha 1950.
- Lelek 2004 – R. Lelek: *Ceramika z Zamku w Korzkwi (XVI–XVII w.)*. Kraków 2004.
- Macháček 2007 – J. Macháček: *Pohansko bei Breclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System*. Studien zur Archäologie Europas 5. Bonn 2007.
- Mackiewicz 2012 – M. Mackiewicz: Nowożytna ceramika artystyczna z badań archeologicznych przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu. In: A. Pankiewicz (red.): *Nowożytny cmentarz przy Kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (lata 1621–1670) – Modern time church of st. Peter and st. Paul cemetery in Ostrów tumski, Wrocław (1621–1670)*. *Wratislavia Antiqua* 17. Studia z dziejów Wrocławia – Studies on the history of Wrocław. Wrocław 2012, 129–160.
- Malec 2012 – J. Malec: *Sídliskový obraz stredného Považia v stredoveku*. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Právěká a středověká archeologie. Praha 2012. Dostupné na: <http://hdl.handle.net/20.500.11956/59981>
- Májsky 2003 – R. Májsky: Záchranný výskum v intraviláne Púchova. *AVANS* 2002, 2003, 87, 88.
- Pajer 1983 – J. Pajer: *Počátky novověké keramiky ve Strážnici*. Strážnice 1983.
- Pajer 1990 – J. Pajer: Hoard find of pottery from the area of the habaner/anabaptist/ court at Strachotín. In: *Smetánka/Žegklitz* 1990, 169–203.
- Pajer 2011 – J. Pajer: *Novokřtěnecké fajánse z Moravy 1593–1620. Soupis dokladů z institucionálních a privátních sbírek*. Strážnice 2011.
- Pavlu 1997 – I. Pavlu: *Pottery Origins. Initial Forms, Cultural Behavior, and Decorative Styles*. *Monographiae praehistoricae et protohistoricae Pragenses* 1. Praha 1997.
- Petrík/Slaviček/Sedláčková 2015 – J. Petřík/K. Slaviček/L. Sedláčková: Petrografie keramiky. In: M. Plaček/M. Dejmal a kol.: *Veselí nad Moravou. Středověký hrad v říční nivě*. Brno 2015, 102–112.
- Pietrzak 1996 – J. Pietrzak: Rejon kościoła św. Mikołaj w Bielesku-Białej w świetle badań wykopaliskowych. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku*. Katowice 1996, 135–142.
- Plaček/Bóna 2007 – M. Plaček/M. Bóna: *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava 2007.
- Poklewska-Koziełł 2013 – M. Poklewska-Koziełł: Ceramika naczyniowa. In: P. Pawlak (red.): *Średniowieczny system obronny miasta Poznania. Odcinek północno-zachodni. Wyniki badań archeologicznych – The defensive system of medieval Poznań. The north-western section. The results of archaeological research*. *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 15. Poznań 2013, 97–161.
- Polla 1986 – B. Polla: *Košice Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom*. Museum Nationale Slovaca 8. Košice 1986.
- Preusz 2011 – M. Preusz: *Hmotná kultura raně novověkého měšťanského domu na příkladu hromadného nálezu ze studny domu čp. 55 na Latránu v Českém Krumlově*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Filozofická fakulta. Archeologický ústav. Dostupné na: <https://theses.cz/id/yy11gk/>
- Procházka/Peška 2007 – R. Procházka/M. Peška: Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století. Příloha 1. Deskripční systém brněnské keramiky. *Přehled výzkumů* 48, 2007, 233–270.
- Ruttikay 1995 – M. Ruttikay: Príspevok k poznaniu stredovekej keramiky na juhozápadnom Slovensku. *Archaeologia historica* 20, 1995, 563–583.
- Rzeźnik/Stoksik 2011 – P. Rzeźnik/H. Stoksik: Problem of the glazed ceramics production in the pottery of medieval Silesia. *Archeologické rozhledy* 63, 2011, 466–484.
- Samuel/Čurný 2012 – M. Samuel/M. Čurný: Pottery from the cellar of a monastic dwelling at the Kamaldul monastery in Nitra-Zobor. *Studies in Post-Medieval Archaeology* 4, 2012, 429–452.
- Scheufler 1972 – V. Scheufler: *Lidové hrnčířství v českých zemích*. Praha 1972.
- Sklenář 1998 – K. Sklenář: *Archeologický slovník 3. Keramika a sklo*. Praha 1998.
- Smetánka/Žegklitz 1990 – Z. Smetánka/J. Žegklitz (eds.): *Studies in Post-Medieval Archaeology* 1. Praha 1990.
- Starski 2013 – M. Starski: Nowożytna ceramika z badań północnej pierzei placu Teatralnego w Warszawie. In: W. Pela (ed.): *Archeologia dawnej Warszawy* 3. Warszawa 2013, 134–185.
- Starski 2021 – M. Starski: Continuation or Evolution? Changes in Pottery Production and Vessel Types Used in Pomeranian (Gdańsk Pomerania) Towns in the Early-Modern Period. *Archaeologia Polona* 59, 2021, 9–29. DOI: <https://doi.org/10.23858/APa59.2021.2782>
- Svačinová 2012 – P. Svačinová: *Fuggerové a jejich kontakty s Habsburky v 15. a 16. století – The Fugger and their contacts with Hapsburgs in the 15th and 16th century*. Praha 2012. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav českých dějin. Dostupné na: <http://docplayer.cz/21642626-Univerzita-karlova-v-praze-filozoficka-fakulta-ustav-ceskych-dejin-diplomova-prace-petra-svacinova.html>
- Szajt/Wieczorek-Kańczura 2018 – J. Szajt/K. Wieczorek-Kańczura: Naczynia ceramiczne – forma i funkcja. In: J. Piekalski/K. Wachowski (eds.): *Wratislavia Antiqua* 23 – Rytmy rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. *Studium strefy placu Nowy Targ we Wrocławiu*. Wrocław 2018, 338–378.
- Szwed 2004 – R. Szwed: Wczesnonowżytna ceramika naczyniowa z ulicy św. Antoniego we Wrocławiu. In: J. Piekalski/K. Wachowski (red.): *Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy*

- życia codziennego – Breslau an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. *Alltagsleben im Spiegel der Materiellen Sachkultur*. Wratislavia Antiqua 6. Studia z dziejów Wrocławia – Studies on the history of Wrocław. Wrocław 2004, 331–382.
- Šebela/Vaněk 1985 – L. Šebela/J. Vaněk: Hromadný nález ze studny v areálu bývalého bratrského sboru v Ivančicích. *Přelom 16. a 17. století*. Ivančice 1985.
- Šedo 1980 – O. Šedo: Zaniknutá osada Macangovia. (Príspevok archeológie k poznaniu materiálnej kultúry nositeľov kopaničiarskej kolonizácie na východných kysuciach.) *Správy a informácie Kysuckého múzea* 4, 1980, 125–143.
- Šimko 2015 – P. Šimko: Cestná doprava na Hornom Považí v stredoveku. *Vlastivedný zborník Považia* 27, 2015, 59–66.
- Šimkovic 2014 – M. Šimkovic: Architektonicko-historický výskum a metodika konzervácie a čiastočnej obnovy hradu Lietava 2003–2013. In: *Hoferek 2014*, 22–29.
- Španihel 2014a – S. Španihel: Stredoveká a novoveká keramika severozápadného Slovenska. *Študijské zvesti AÚ SAV* 55, 2014, 141–181.
- Španihel 2014b – S. Španihel: Stredoveká a novoveká keramika z Lietavského hradu. In: *Hoferek 2014*, 96–99.
- Španihel 2015 – S. Španihel: Nálezy keramiky z obranných priekop mesta Žilina. *Archaeologia historica* 40, 2015, 857–875.
DOI: <https://doi.org/10.5817/AH2015-2-25>
- Španihel 2016a – S. Španihel: Nálezy keramiky z pevnosti v Čiernom-Valoch. *Zborník SNM* 110. *Archeológia* 26, 2016, 151–161.
- Španihel 2016b – S. Španihel: Niekoľko poznámok k rano novovekej keramike v Kysuckom Novom Meste. *Acta regionalia. Interdisciplinárne vedecké periodikum* 1 (17), 2016, 504–517.
- Španihel 2017 – S. Španihel: Keramika a jej možnosti pri periodizácii raného novoveku na Slovensku. *Pravěk. Nová řada* 25, 293–314.
- Španihel 2019 – S. Španihel: *Novoveká stolová a kuchynská keramika zo severozápadného Slovenska na príklade nálezov z hradu Lietava*. Dizertačná práca. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Brno 2019. Dostupné na: <https://is.muni.cz/th/u06pk/>
- Španihel a i. 2019 – S. Španihel/J. Matyáš/J. Štětina/K. Valoušková/Z. Havlíček/L. Langová/I. Novotná: Klášter řádu Nejsvětější Trojice na vykupování otroků v Zašově. *Archaeologia historica* 44, 2019, 245–267.
DOI: <https://doi.org/10.5817/AH2019-1-11>
- Štajnochr 1990 – V. Štajnochr: Majoliky, mezzomajoliky a polofajánse ze sbírek národopisného oddělení Historického muzea Národního muzea v Praze. *Časopis Národního muzea v Praze. Řada historická* 159, 1990, 40–56.
- Štajnochr 2004 – V. Štajnochr: Hrnce pro tepelné zpracování pokrmů. *Studia funkcí novověké keramiky. Archeologie ve středních Čechách* 8, 2004, 801–851.
- Štajnochr 2005 – V. Štajnochr: Džbány. *Studia funkcí novověké keramiky. Archeologie ve středních Čechách* 9, 2005, 729–778.
- Štajnochr 2006 – V. Štajnochr: Mísy. *Studia funkcí novověké keramiky. Archeologie ve středních Čechách* 10, 2006, 959–1046.
- Těsnohlídek 2015 – J. Těsnohlídek: Vliv subjektivity badatele na formalizované zpracování keramiky. In: Z. Měřinský/J. Klápště (cur.): *Workshopy ke středověké a novověké keramice. Panská Lhota 2015*. Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque. Supplementum 3. Brno 2016, 119–123.
- Thér 2012 – R. Thér: Lze zbarvení na lomu keramických nádob použít jako indikátor specifického typu výpalu? *Rekonstrukce a experiment v archeologii. Živá archeologie* 14, 2012, 115–120.
- Uličný 2021 – M. Uličný: Ranonovoveká keramika z hradu Šariš. *Východoslovenský pravěk* 12, 2021, 141–207.
- Wehmer 2016 – M. Wehmer: Vom Spätmittelalter zur Renaissance – ein Überblick zur Keramikentwicklung in Nordhausen während des 15. und 16. Jahrhunderts. In: H.-G. Stephan (Hrsg.): *Keramik und Töpferei im 15./16. Jahrhundert. Beiträge des 47. Internationalen Symposiums für Keramikforschung vom 8. bis 12. September 2014 in der Lutherstadt Wittenberg*. Hallesche Beiträge zur Archäologie des Mittelalters 2. Langenweissbach 2016, 248–268.
- Wojenka 2008 – M. Wojenka: Zamek ojcowski w dobie nowożytniej. In: J. Gancarski (ed.): *Archeologia okresu nowożytnego w Karpatach polskich*. Krosno 2008, 1–70.
- Zdaniewicz 2012 – R. Zdaniewicz: The ceramic series from the town Square in Gliwice. In: M. Michnik/J. Piekalski (eds.): *Archaeology of a pre-industrial town in Silesia. Case study Gliwice*. Wratislavia Antiqua 16. Studia z dziejów Wrocławia – Studies on the history of Wrocław. Wrocław 2012, 82–99.
- Žegklitz 2009 – J. Žegklitz (ed.): *Studies in Post-Medieval Archaeology* 3. Praha 2009.
- Žegklitz/Šmolíková 2019 – J. Žegklitz/M. Šmolíková: *Pro kama ke Špačkovi. Kachle a kamnářství v renesanční Praze*. Praha 2019.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENE

- Bednár/Krišková 2011 – P. Bednár/L. Krišková: *Lietava. Poloha Lietavský hrad*. Žilina 2011. Archeologický výskum v r. 2010. Nálezová správa. Dokumentácia Považského múzea v Žiline.
- Bielich 2011 – M. Bielich: *Lietava. Poloha Lietavský hrad*. Nitra 2011. Výskumná správa 62/2011. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Bielich 2013 – M. Bielich: *Lietava. Poloha Lietavský hrad*. Nitra 2013. Výskumná správa 62/2013. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Bielich/Krišková 2012 – M. Bielich/L. Krišková: *Lietava. Poloha Lietavský hrad*. Nitra 2012. Výskumná správa 92/2012. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Bielich/Krišková 2014 – M. Bielich/L. Krišková: *Lietava. Poloha Lietavský hrad*. Nitra 2014. Výskumná správa 99/2014. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Bielich/Valicová 2015 – M. Bielich/P. Valicová: *Lietava. Poloha Lietavský hrad*. Nitra 2015. Výskumná správa 60/2015. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Čurný 2004 – M. Čurný: *Keramika zo 16.–18. stor. na juhozápadnom Slovensku na príklade nálezov z kaštieľa v Lukáčovciach*. Diplomová práca. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta. Katedra archeológie. Nitra 2013.

- Mareček 2012 – J. Mareček: *Středověká a raně novověká keramika z Oder-Katovny*. Bakalářská práce. Slezská univerzita v Opavě. Filozoficko-přírodovědecká fakulta. Ústav archeologie. Opava 2012.
- Selucká 2001 – V. Selucká: *Hmotná kultura brněnského měšťanstva v první polovině 19. století (na základě výzkumu v Rašínově ulici č. p. 4 a 6)*. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Brno 2001.
- Slaviček/Petrík/Španihel 2018 – K. Slaviček/J. Petrík/S. Španihel: *Archeometrická analýza keramiky z lokalit Žilina, Budatín a Lietava*. Brno 2018. Závěrečná správa.
- Uličný 2004 – M. Uličný: *Premeny východoslovenskej keramiky v 13.–17. storočí (na podklade analýzy keramického fondu z hradu Šariš)*. Diplomová práce. Archeologický ústav SAV v Nitre. Prešov – Nitra 2004
- Wilkus 2017 – M. Wilkus: *Soubor keramického materiálu získaný během rekonstrukce drenáže jižního křídla vizovického zámku*. Bakalářská práce. Slezská univerzita v Opavě. Filozoficko-přírodovědecká fakulta. Ústav archeologie. Opava 2017.

Rukopis přijatý 17. 3. 2023

Translated by author

Mgr. Samuel Španihel, PhD.
Muzeum regionu Valašsko, p. o.
Horní náměstí 2
CZ – 755 01 Vsetín
spanihel@muzeumvalassko.cz

Methodology of a Research of Post-medieval Table and Kitchen Ceramics from the Castle of Lietava

Samuel Španihel

SUMMARY

This thesis is focuses on a local production of post-medieval earthenware, specifically table and kitchen vessels. The tested set came from the castle of Lietava, which is situated in north-western Slovakia.

The first step in the processing of the ceramic assemblage was the creation of a primary descriptive system. Then, the individual ceramic fragments were analysed by basic quantification methods. Archaeometric analyses were used to create material and technological groups that correlated with ceramic classes formed on the basis of macroscopic observations. Chemical analysis of the glazes confirmed that all the glazes were of a lead-based nature and, where necessary, were coloured with oxides of copper, iron and manganese.

Aluminium oxide served as an opacifier for the production of an opaque black lead manganese glaze. The spatial analysis was based on the observation of features on vessels in individual rooms of the castle. These were identified thanks to the surviving written sources.

The results confirmed the functional connection of specific vessels to specific rooms (e.g., kitchen – burnt pots and tripods, upper castle – painted dining bowls). Principal component analysis and cluster analysis were also used. Three matrices (decoration, vessel parts, and glazes and engobes) were created and subjected to the two analyses independently.

Three evolutionary periods were defined in the assemblage. The forming of the first period at Lietava Castle is tentatively dated to the middle of the 16th c. This period is characterised by the fading of medieval elements in several aspects of pottery production. Already in this period, however, morphological elements typical for the early modern period prevail. According to the correlation of the observed features, it is rather a so-called transitional period, or its final stage, than the earliest phase of the development of post-medieval pottery. The developmental interval of early modern pottery is represented by the following period, probably beginning at the start of the 17th c. This period is characterised by the almost complete disappearance of late medieval features (both morphological and decorative). At the same time, there is a noticeable development of typically post-medieval production (an increasing proportion of shallow bowl-shaped vessels). This period reaches its peak after the middle of the 17th c., when the greatest variability of shapes and decorative motifs is documented. This time sequence can be called the early modern period. At the beginning of the 18th c., it is already possible to talk about another phase – the pre-modern period. For this emerging period, the most important feature is uniformity and simplification in all spheres of production. Late medieval vessel shapes and features no longer occur in this period. In the same way,

the more complex early modern forms common in the past are disappearing and the basic simple forms, which often began to appear at the end of the transitional period, are coming to the front. The end of this horizon cannot be identified because Lietava Castle was abandoned in the middle of the 18th c. The basic types of vessels and the most widespread shapes of the individual parts of the vessels are, of course, traceable over a wide area of the eastern part of Central Europe, although local variations

can be detected in the studied assemblage. The painted decoration in particular can be viewed as a regionally significant element. However, the overall character of the development of table and kitchen pottery in the post-medieval period shows that these are relatively subtle evolutionary changes. These transformations are often not noticeable in the whole period under study and can only be defined in comparison with the late medieval or industrial period.

Fig. 1. Lietava, Castle. Position of individual trenches with analysed ceramic material (according to *Bielich 2019*, 129, fig. 1).

Fig. 2. Lietava, Castle. Dating of individual contexts according to the authors of the research.

Fig. 3. Lietava, Castle. The most numerous ceramic classes. 1 – bowl; 2 – shallow bowl-shaped vessel; 3 – jug; 4 – pot.

Fig. 4. Lietava, Castle. Rims of pot-shaped vessels. Group I – collared and related types.

Fig. 5. Lietava, Castle. Rims of pot-shaped vessels. Group II – simple types.

Fig. 6. Lietava, Castle. Rims of jugs.

Fig. 7. Lietava, Castle. Rims of beakers.

Fig. 8. Lietava, Castle. Rims of bottles.

Fig. 9. Lietava, Castle. Rims of bowls.

Fig. 10. Lietava, Castle. Rims of dining bowls.

Fig. 11. Lietava, Castle. Rims of deep bowls.

Fig. 12. Lietava, Castle. Rims of plates.

Fig. 13. Lietava, Castle. Rims of small bowls.

Fig. 14. Lietava, Castle. Rims of lids.

Fig. 15. Lietava, Castle. Rims of tripod pans.

Fig. 16. Lietava, Castle. Rims of albarellos.

Fig. 17. Lietava, Castle. Rims of chamber pots.

Fig. 18. Lietava, Castle. Rims of storage vessels.

Fig. 19. Lietava, Castle. Lower parts of vessels.

Fig. 20. Lietava, Castle. Bottoms of high vessels. Group I – pots, bottles.

Fig. 21. Lietava, Castle. Bottoms of high vessels. Group II – jugs, mugs, beakers.

Fig. 22. Lietava, Castle. Bottoms of bowls.

Fig. 23. Lietava, Castle. Bottoms of shallow bowl-shaped vessels.

Fig. 24. Lietava, Castle. Bottoms of small bowls.

Fig. 25. Lietava, Castle. Bottoms of tripod pans.

Fig. 26. Lietava, Castle. Bottoms of albarellos.

Fig. 27. Lietava, Castle. Ear handles of vessels – stick-shaped, strip-shaped, vertically oriented handles of bowls.

Fig. 28. Lietava, Castle. Handles of tripod pans – body.

Fig. 29. Lietava, Castle. Handles of tripod pans – ending.

Fig. 30. Lietava, Castle. Knobs of lids.

Fig. 31. Lietava, Castle. Legs of tripod pans.

Fig. 32. Lietava, Castle. Spouts.

Fig. 33. Lietava, Castle. Mechanical decoration – lines, finger prints, notches and cuts, stamps, wheel decoration, engravings.

Fig. 34. Lietava, Castle. Cross sections of flutes.

Fig. 35. Lietava, Castle. Plastic decoration – trims, individual elements, extrusion, ribs.

Fig. 36. Lietava, Castle. Decoration of shallow bowl-shaped vessels. Group I – sgraffito.

Fig. 37. Lietava, Castle. Decoration of shallow bowl-shaped vessels. Group II – painting 1.

Fig. 38. Lietava, Castle. Decoration of shallow bowl-shaped vessels. Group II – painting 2.

Fig. 39. Lietava, Castle. Decoration of high vessels – painting.

Fig. 40. Lietava, Castle. The distribution of ceramic vessels with the observed factors in the individual trenches.

Fig. 41. Lietava, Castle. Eigenvalues for the matrix – decorations.

Fig. 42. Lietava, Castle. Cluster of decoration based on factor scores 1 and 2.

Fig. 43. Lietava, Castle. Dendrogram of cluster analysis – decorations.

Fig. 44. Lietava, Castle. Eigenvalues for the matrix – glazes and engobas.

Fig. 45. Lietava, Castle. Cluster of glazes and engobas based on factor scores 1 and 2.

Fig. 46. Lietava, Castle. Dendrogram of cluster analysis – glazes and engobas.

Fig. 47. Lietava, Castle. Eigenvalues for the matrix – vessel parts.

Fig. 48. Lietava, Castle. Cluster of vessel parts based on factor scores 1 and 2.

Fig. 49. Lietava, Castle. Dendrogram of cluster analysis – vessel parts.

Tab. 1. Lietava, Castle. Total and percentage quantification of individual decorative features in all contexts.

Tab. 2. Lietava, Castle. Average frequency of decoration and surface treatment of individual parts within the whole set.

Tab. 3. Lietava, Castle. Factor loading matrix of decoration after using rotation method Varimax normalized.

Tab. 4. Lietava, Castle. Factor scores for the matrix of decoration.

Tab. 5. Lietava, Castle. Categorization of clusters (decoration) on the basis of their characteristics.

Tab. 6. Lietava, Castle. Factor loading matrix of glazes and engobas after using rotation method Varimax normalized.

Tab. 7. Lietava, Castle. Factor scores for the matrix of decoration of glazes and engobas.

Tab. 8. Lietava, Castle. Categorization of clusters (glazes and engobas) on the basis of their characteristics.

Tab. 9. Lietava, Castle. Factor loading matrix of vessel parts after using rotation method Varimax normalized.

Tab. 10. Lietava, Castle. Factor scores for the matrix of vessel parts.

Tab. 11. Lietava, Castle. Categorization of clusters (vessel parts) on the basis of their characteristics.

Pl. I. Lietava, Castle. Selection of finds. Period I. 1–5 – pots; 6–9 – jugs.

Pl. II. Lietava, Castle. Selection of finds. 1–3 – bowls from Period I; 4–11 – pots from Period IIA.

- Pl. III. Lietava, Castle. Selection of finds. Period IIA. 1–4 – pots; 5–13 – jugs.
- Pl. IV. Lietava, Castle. Selection of finds. Period IIA. 1–6 – jugs; 7–10 – bowls.
- Pl. V. Lietava, Castle. Selection of finds. Period IIA. 1–3 – bowls; 4–7 – dining bowls.
- Pl. VI. Lietava, Castle. Selection of finds. Period IIA. Dining bowls.
- Pl. VII. Lietava, Castle. Selection of finds. Period IIA. 1–5 – deep bowls; 6–10 – mugs.
- Pl. VIII. Lietava, Castle. Selection of finds. Period IIA. 1–6 – tripods; 7, 8 – strainers.
- Pl. IX. Lietava, Castle. Selection of finds. Period IIA. 1–4 – tripods; 5, 6 – chamber pots.
- Pl. X. Lietava, Castle. Selection of finds. Period IIB. 1–6 – jugs; 7–10 – dining bowls.
- Pl. XI. Lietava, Castle. Selection of finds. 1, 2, 6 – lids from Period I; 3–5 – beakers from Period IIA; 7, 8 – plates from Period IIA; 9, 10 – lids from Period I; 11 – burner from Period IIA.